

**Έντυπο υλικό στα
Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου**

Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό

Πορεία μέσα από αντιθέσεις

Τόμος 3ος

Έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου

Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό Πορεία μέσα από αντιθέσεις

Το έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά δημιουργήθηκε με την ευθύνη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο πλαίσιο υλοποίησης του Υποέργου «Εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Οδηγών για τον Εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών Προσεγγίσεων» της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) - Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Το παρόν υλικό συνοδεύει το αντίστοιχο Πρόγραμμα Σπουδών και τον Οδηγό Εκπαιδευτικού.

ΣΥΝΤΑΞΗ ΦΑΚΕΛΟΥ

Θανάσης Νευροκοπλής

ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Μέλος της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων

Παναγιώτης Αρ. Υφαντής

Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Μέλος της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων

Λάσκαρης Ιατρόπουλος

ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Ζωή Τερλιμπάκου

Δρ Θεολογίας, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Διονυσία Χατζή

ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΠΟΙΗΣΗ ΦΑΚΕΛΟΥ

Θανάσης Νευροκοπλής

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Νικόλαος Μαστερόπουλος, Σκηνές από την Αποκάλυψη σε σμάλτο (λεπτομέρεια), 2001

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

**Έντυπο προσωρινό υλικό στα
Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου**

Τόμος 3ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΑΘΗΝΑ 2017

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Διάσπαση και αντιπαλότητα στις θρησκείες

5 / 104

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Εμπειρίες συγκρούσεων και βίας στο οικογενειακό, το φιλικό ή το σχολικό τους περιβάλλον βιώνουν πολλοί άνθρωποι από την παιδική τους ηλικία και από πολύ νωρίς αναρωτιούνται για τα αίτια που τις προκαλούν. Οι τραυματικές αυτές εμπειρίες μας βοηθούν να κατανοήσουμε και τους λόγους για τους οποίους, κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, η θρησκευτική αντιπαλότητα και μισαλλοδοξία οδήγησε σε τραγικά γεγονότα διασπάσεων, θρησκευτικών πολέμων, διώξεων και εκτελέσεων –όχι μόνο στον χριστιανικό κόσμο αλλά και αλλού. Στόχος μας είναι να αξιολογήσουμε τις συνέπειες αυτών των γεγονότων και να σταθμίσουμε τις προσωπικές, κοινωνικές και πολιτισμικές τους επιπτώσεις στους ανθρώπους –και ιδιαίτερα στους ανίσχυρους– της εποχής εκείνης αλλά και σε εμάς σήμερα. Και ακόμη να αναρωτηθούμε, τελικά, εάν οι πράξεις θρησκευτικής βίας ανταποκρίνονται στην πνευματική αποστολή των θρησκείων για ειρήνη και καταλλαγή ή αποτελούν κραυγαλέα αντίφαση ανάμεσα στη θρησκευτική διδασκαλία και στις ζοφερές πράξεις οπαδών τους. Σε μια εποχή, σαν τη δική μας, που το φάντασμα μιας γενικευμένης σύγκρουσης με πρόσχημα θρησκευτικό επανέρχεται απειλητικά, είναι εξαιρετικά κρίσιμο να καταδειχθεί το πανανθρώπινο και διαθρησκευτικό διακύβευμα του σεβασμού και της ανοχής απέναντι σε αυτόν με τον οποίον διαφωνούμε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Διαφωνίες και συγκρούσεις που τραυματίζουν

- ✿ Στο οικογενειακό περιβάλλον (απομάκρυνση, ψυχρότητα, εντάσεις, σκληρότητα)
- ✿ Στο φιλικό περιβάλλον (αδιαφορία, καυγάδες κ.ά.)
- ✿ Στο σχολικό περιβάλλον (απομόνωση, bullying κ.ά.)

II. Χριστιανοί διώκουν Χριστιανούς

- ✿ Το Σχίσμα: Ιστορικά τραύματα στο σώμα της Εκκλησίας
- ✿ Σταυροφορίες – Ιερά Εξέταση: Η θρησκευτική νομιμοποίηση της βίας (πρόσωπα, γεγονότα)
- ✿ Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση: Από την κριτική στον φανατισμό
- ✿ Ο φανατισμός και η βία ως παρέκκλιση από το χριστιανικό ήθος

III. Διάσπαση και αντιπαλότητα σε διάφορες θρησκείες

- ✿ Ιουδαϊσμός: Διάσπαση Ισραηλιτών και Σαμαρειτών την εποχή της Βίβλου
- ✿ Ισλάμ: Σουνίτες και Σίιτες. Η εμφύλια διαμάχη για τη διαδοχή
- ✿ Ινδοϊσμός: Αντιπαλότητα ανάμεσα στις κάστες

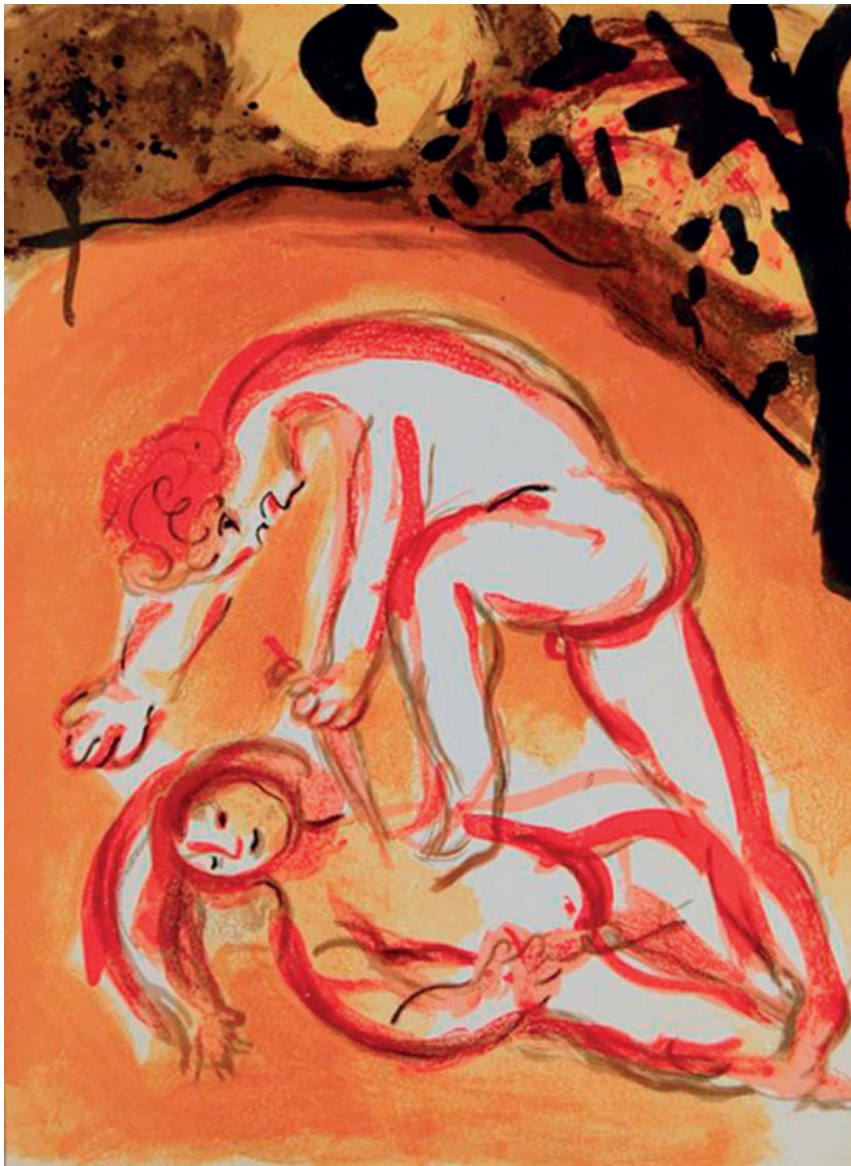
IV. Το αίτημα των θρησκειών για ειρήνη και καταλλαγή

- ✿ Να αναγγείλουμε το γεγονός της συμφιλίωσης
- ✿ Εκπρόσωποι θρησκειών προσεύχονται για την ειρήνη (Ασίζη 1986)
- ✿ Το αίτημα της διαθρησκευτικής εκπαίδευσης

Ι. Διαφωνίες και συγκρούσεις που τραυματίζουν

Στο οικογενειακό περιβάλλον
(απομάκρυνση, ψυχρότητα, εντάσεις, σκληρότητα)

Ο Κάιν και ο Άβελ, Γεν 4, 1-12

Η Εύα έμεινε έγκυος και γέννησε τον Κάιν και είπε: «Απέκτησα άνθρωπο με τη βοήθεια του Κυρίου». Έπειτα γέννησε τον αδερφό του τον Άβελ. Ο Άβελ έγινε βοσκός προβάτων και ο Κάιν γεωργός. Ύστερα από καιρό, ο Κάιν πρόσφερε στον Κύριο θυσία από τους

καρπούς της γης. Ο Άβελ πρόσφερε κι αυτός από τα πρωτότοκα πρόβατα του κοπαδιού του και μάλιστα τα παχύτερα μέρη τους. Ο Κύριος είδε με ευμένεια τον Άβελ και τη θυσία του. Στον Κάιν όμως και στη δική του θυσία δεν έδειξε ευμένεια. Τότε εξοργίστηκε ο Κάιν και σκυθρόπιασε. Κι ο Κύριος του είπε: «Γιατί οργίστηκες και σκυθρόπιασες; Αν πράξεις το σωστό, θα ξαναβρείς το κέφι σου. Αν όχι, η αμαρτία δεν παύει να παραμονεύει σαν θηρίο στην πόρτα. Εσένα επιθυμεί· εσύ όμως πρέπει να κυριαρχήσεις πάνω της».

Τότε ο Κάιν είπε στον Άβελ, τον αδερφό του: «Πάμε στα χωράφια». Κι εκεί, στα χωράφια, όρμησε ο Κάιν εναντίον του Άβελ και τον σκότωσε. Ο Κύριος ρώτησε τον Κάιν: «Πού είναι ο αδερφός σου ο Άβελ;». Εκείνος απάντησε: «Δεν ξέρω. Μήπως φύλακας του αδερφού μου είμαι εγώ;». Είπε τότε ο Κύριος: «Τι πήγες κι έκανες; Άκου! Το αίμα του αδερφού σου μου φωνάζει γοερά από τη γη! Από 'δω και πέρα θα σε καταριέται η ίδια η γη, που άνοιξε για να δεχτεί το αίμα του αδερφού σου, που εσύ τον σκότωσες. Όταν θα την καλλιεργείς, δε θα σου δίνει πια τους καρπούς της. Φυγάς θα είσαι και περιπλανώμενος για πάντα πάνω στη γη».

Ψαλμός 132

Ίδου δὴ τί καλὸν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό; ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τοῦ Ἀαρών, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὴν ὠμὴν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ· ὡς δρόσος Ἀερμών ἢ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζωὴν ἕως τοῦ αἰῶνος.

Πόσο ωραίο είναι, πόσο ευχάριστο, να κατοικούν μαζί τ' αδέρφια! Είναι σαν το πολύτιμο, το μυρωμένο λάδι, χυμένο πάνω στο κεφάλι, που πάνω στη γενειάδα αργοκυλάει, τη γενειάδα του Ααρών, και που ὡς την τραχηλιά του κατεβαίνει. Σαν τη δροσιά του Ερμών, που κατεβαίνει πάνω στα ὄρη της Σιών, γιατί ἐκεῖ αποφάσισε ο Κύριος την ευλογία του να δίνει, ζωή παντοτινή.

Το ξεθεμελίωμα της οικογένειας

Η οικογένεια είναι, χωρίς αμφιβολία, μια μικρή επικράτεια, όπου το άτομο κερδίζει κάποιο πρόσωπο: γίνεται ο πατέρας, η μητέρα, ο αδερφός, η αδερφή, ο πρόγονος. Βέβαια, υπήρξαν και ἄλλοτε –και πολύ περισσότερο από ὅσο συμβαίνει κάπου-κάπου να υπάρχουν και τώρα– τα πρόσωπα τα υποταγμένα στα ἄλλα πρόσωπα: η πατρική εξουσία διατηρούσε πολύ ἀκόμη ἀπὸ την ἀρχαία της δύναμη· η χωριάτισσα μάνα ἦταν η αλευτέρωτη σκλάβα· τα παιδιά ἔπρεπε να υποτάσσονται χωρίς ἀντίρρηση. Και, κατὰ φυσική συνέπεια, τὸ σπίτι γινόταν θερμοκήπιο, ὅπου ἀνθίζε η υποκρισία. Βέβαια, ὅλες οἱ οικογένειες δεν ἦταν ἔτσι

πλασμένες. Ήταν ανάμεσά τους και πολλές, όπου η υποταγή δεν είχε λόγο να υπάρξει· την αντικαθιστούσε η στοργή, η τρυφερότητα, ο αμοιβαίος σεβασμός, η αλληλεγγύη, η κοινή χαρά και η κοινή θλίψη. Αυτό το σπίτι, αυτή την οικογένεια, είτε έτσι είτε αλλιώς, και με τα ελαττώματά της τ' αναμφισβήτητα, την ξεθεμελίωσαν οι καιροί.

Ιωάννης Μ. Παναγιωτόπουλος, Οι σκληροί καιροί

Ο ρόλος των γονέων στην ψυχική υγεία των εφήβων

Στις μέρες μας, ο θεσμός της οικογένειας με τη μορφή που τον γνωρίζαμε στο παρελθόν, έχει διαφοροποιηθεί. Δυστυχώς, ο χρόνος ενασχόλησης των γονέων με τους εφήβους είναι σαφέστατα μειωμένος σε σχέση με

το παρελθόν και συνεχίζει να μειώνεται διαρκώς, λόγω του φόρτου εργασίας των γονέων και του πλήθους των λοιπών ενασχολήσεων. Αλλά και οι ίδιοι οι έφηβοι με τη σειρά τους, εκτός από το εξαντλητικό σχολικό ωράριο, είναι υποχρεωμένοι να ανταποκριθούν και σε ένα πλήθος ρόλων και ασχολιών, γεγονός που ελαττώνει τον ελεύθερο χρόνο για ενδοοικογενειακές διαπροσωπικές σχέσεις. Ασφαλώς το επίπεδο και η ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ των γονέων επηρεάζουν άμεσα τη συναισθηματική και κοινωνική έκφραση των εφήβων. Η εκτίμηση και ο σεβασμός μεταξύ των γονέων έχουν σημαντικό αντίκτυπο και στον τρόπο έκφρασης της εκτίμησης και του σεβασμού των εφήβων, τόσο προς τους γονείς τους όσο και προς τους άλλους συγγενείς και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Ειδικότερα, έχει παρατηρηθεί ότι η θετική συμπεριφορά του πατέρα προς τη μητέρα προσφέρει ιδιαίτερη ικανοποίηση στους εφήβους. Επομένως, αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος των γονέων στη δόμηση μιας υγιούς και δημιουργικής σχέσης με τον επαναστατημένο και σαστισμένο έφηβο των ημερών μας.

Εύη Μακρή-Μπότσαρη,
Σύγχρονα προβλήματα εφήβων

Τι σημαίνει φιλία

Τι είναι η φιλία; «Εύνοια», φυσικά, όπως λέγει ο Αριστοτέλης: «να έχεις, δηλαδή, καλές διαθέσεις απέναντι σ' έναν άνθρωπο, να αισθάνεσαι στοργή γι' αυτόν, να επιζητείς τη συντροφιά του και να θέλεις την ευτυχία του, να είσαι εύνους προς κάποιον και αυτός εύνους

προς εσένα», να υπάρχει ανταπόκριση, αμοιβαιότητα στα αισθήματά σας, να τον αγαπάς και να τον τιμάς –κι εκείνος, επίσης, να σε αγαπά και να σε τιμά. Γι' αυτό, όσο τρυφερές κι αν είναι οι σχέσεις μας με τα άψυχα, δεν λέγονται φιλία. Όταν αγαπούμε ένα άψυχο πράγμα, αυτό που αισθανόμαστε δεν είναι φιλία. Φίλος είναι ο παραστάτης και σύμμαχός μας στον τραχύ αγώνα να υπάρξουμε, να σηκώσουμε το βάρος της ανθρωπότητας μας, χωρίς να συντριβούμε ή να ευτελιστούμε. Όταν σε μια βαρυσήμαντη καμπή του βίου μελετούμε ή επιχειρούμε κάτι πολύ σοβαρό και επικίνδυνο, έχουμε ανάγκη από ένα καλόγνωμο σύμβουλο και αυστηρό κριτή, για να συζητήσουμε μαζί του ελεύθερα και χωρίς περιστροφές το πρόβλημά μας. Ποιος μπορεί να είναι αυτός ο σύμβουλος και κριτής; Μπορεί το πρόσωπο τούτο να είναι άλλος εκτός από τον φίλο;

Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, Πρακτική Φιλοσοφία

Στο φιλικό περιβάλλον (αδιαφορία, καυγάδες κ.ά.)

Ιω 15, 12 - 17

Αυτή είναι η δική μου εντολή: να αγαπάτε ο ένας τον άλλο, όπως σας αγάπησα εγώ. Κανείς δεν έχει μεγαλύτερη αγάπη από κείνον που θυσιάζει τη ζωή του για χάρη των φίλων του. Εσείς είστε φίλοι μου, αν κάνετε αυτά που εγώ σας παραγγέλλω. Δε σας ονομάζω πια δούλους, γιατί ο δούλος δεν ξέρει τι κάνει ο κύριός του. Σας ονομάζω φίλους, γιατί σας έκανα γνωστά όλα όσα άκουσα από τον Πατέρα μου. Δε με διαλέξατε εσείς, αλλά εγώ σας διάλεξα και σας όρισα να

πάτε και να καρποφορήσετε, κι ο καρπός σας να είναι μόνιμος. Ὡστε, ό,τι ζητήσετε από τον Πατέρα στο όνομά μου, να σας το δώσει. Αυτή την εντολή σας δίνω: να αγαπάτε ο ένας τον άλλο».

Μα τ' αλάτι δεν το πιάνει της φιλίας το νερό

Ο Γιασφάτ απ' τη Συρία
Κι απ' την Αίγυπτο ο Χαρμής
Συναντιόνται χρόνια τώρα
Στο πηγάδι της γραφής

Ξεδιψούν με το νερό του
Τρών' του Νείλου το ψωμί
Λένε το παράπονό τους
Κι από ασκί πίνουν κρασί

Κάποιοι μέσα στο πηγάδι
Θάλασσες ρίξανε δυο
Μα τ' αλάτι δεν το πιάνει
Της φιλίας το νερό

Κόψανε τη γη στη μέση
Τους χωρίσανε στα δυο
Μα τις φλέβες είχαν δέσει
Με σπαθί Δαμασκηνό

Το πηγάδι της γραφής,
Στίχοι: Θοδωρής Γκόνης,
Μουσική: Νίκος Ξυδάκης

Στο σχολικό περιβάλλον (απομόνωση, bullying κ.ά.)

Το αληθινό παραμύθι της σχολικής βίας

Είναι σφάλμα να πιστεύουμε ότι το φαινόμενο (της ενδοσχολικής βίας) ξεκινάει και σταματάει στα σχολεία. Έχει βαθιές ρίζες και μακροπρόθεσμα καταστρεπτικές για την κοινωνία συνέπειες. Οι συμπεριφορές παγιώνονται και επαναλαμβάνονται στην οικογένεια, στο στρατό, στον εργασιακό χώρο. Εγκληματολογικές έρευνες δείχνουν ότι το επιθετικό παιδί στο σχολείο είναι ο αυριανός άντρας που θα κακοποιεί τη σύζυγό του. Αλλά και οι θύτες, σύμφωνα με έρευνες του Αμερικανικού Ιατρικού Συλλόγου, είναι πολλές φορές θύματα σωματικής τιμωρίας, οικογενειακής βίας και βλαπτικών επιρροών της τηλεόρασης.

Τα σχολεία πρέπει να ξεκινάνε όχι με την υπόθεση ότι είναι απίθανο να συμβαίνουν τέτοια περιστατικά στους χώρους τους, αλλά αντίθετα ότι είναι πολύ πιθανόν, και να καταστρώνουν εμπειρισταωμένα σχέδια

πρόληψης και αντιμετώπισης του προβλήματος. Το θέμα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων στην τάξη, οι σχολικές βιβλιοθήκες να εφοδιάζονται με παιδικά βιβλία σχετικού περιεχομένου, οι διάδρομοι, οι αυλές και οι δυσπρόσιτοι χώροι να επιτηρούνται τακτικά και οι μαθητές να ενθαρρύνονται να εκμυστηρεύονται στους διδάσκοντες τα παράπονά τους, πράγμα το οποίο βέβαια προϋποθέτει σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ τους. Ας μην ξεχνάμε ότι συχνά χρήζουν βοήθειας όχι μόνο τα παιδιά τα οποία υφίστανται, αλλά και τα παιδιά τα οποία ασκούν βία, καθώς και οι οικογένειές τους. Επίσης, δεν αποκλείεται οι ιδιότητες του θύτη και του θύματος να συμπίπτουν στο ίδιο παιδί.

Ευγένιος Τριβιζάς, Το αληθινό παραμύθι της βίας

Τρέχοντας να κρυφτείς από τα παρατσούκλια...

Συνάντησα προχτές στο δρόμο έναν παλιό συμμαθητή μου, φαλακρό πια και σχεδόν γερασμένο, που μου έκανε φριχτά παράπονα, ότι δήθεν τον βλέπω στο δρόμο και δεν τον χαιρετάω. Τον άκουσα για αρκετή ώρα σιωπηλός και μετά βιάστηκα ν' αναγνωρίσω την ενοχή μου για να τον ξεφορτωθώ μια ώρα αρχύτερα. Σαν χωρίσαμε, άθελά μου πήρα ν' ανασκαλεύω τα περασμένα. Το αίμα μου φούντωσε. Αυτό το τέρας που είχε τώρα το θράσος να μου κάνει και παράπονα, ήταν ένας απ' τους μεγαλύτερους διώκτες και βασανιστές μου, όταν ήμασταν μαζί στο σχολείο. Κυρίως αυτός διαλαλούσε τα απειράριθμα παρατσούκλια μου, παριστάνοντας μάλιστα, όσο μπορούσε πιο γελοία, και τον τρόπο που μιλούσα. [...] Αυτός επίσης ο ουραγκοτάγκος ήταν που μετέφερνε τα παρατσούκλια του σχολείου στη γειτονιά

μου και το αντίστροφο, κι αυτός πάλι με την παρέα του μου τα φώναζαν ακόμα και μέσα στο δρόμο, όταν πήγαινα βόλτα με τους γονείς μου.

Κάποτε ένας απαίσιος καθηγητής της μουσικής, μεγάλος σπάρος, διέκοψε τον κατάλογο, με πρόσταξε να σηκωθώ και μου έκανε στριμμένα: «Γιατί δε φωνάζεις δυνατά, ρε μπούφε;» Αυτό ήθελαν κι οι άλλοι, τους πετούσε νέα τροφή. Για μεγάλο διάστημα, εκτός από πολλά άλλα, ήμουν και ο «μπούφος» της τάξεως. [...]

Τα βράδια, συνήθως την ώρα που τρώγαμε, περνούσαν παρέες-παρέες τα παιδιά κάτω απ' το σπίτι και ούρλιαζαν στα σκοτεινά τα διάφορα παρατσούκλια μου. Μέχρι τραγούδια μου είχαν βγάλει. Μόνο εγώ τα άκουγα, οι δικοί μου χαμπάρι δεν είχαν. Μ' έπιανε τότε σφίξιμο στο στομάχι, χλώμιαζα, κι αφήνοντας το φαγητό στη μέση, έτρεχα να κοιμηθώ ή μάλλον να κρυφτώ κάτω απ' τα στρωσίδια.

Γιώργος Ιωάννου, Τα παρατσούκλια

Υπάρχει σοβαρός λόγος για την εκπαίδευση στον σεβασμό του διαφορετικού

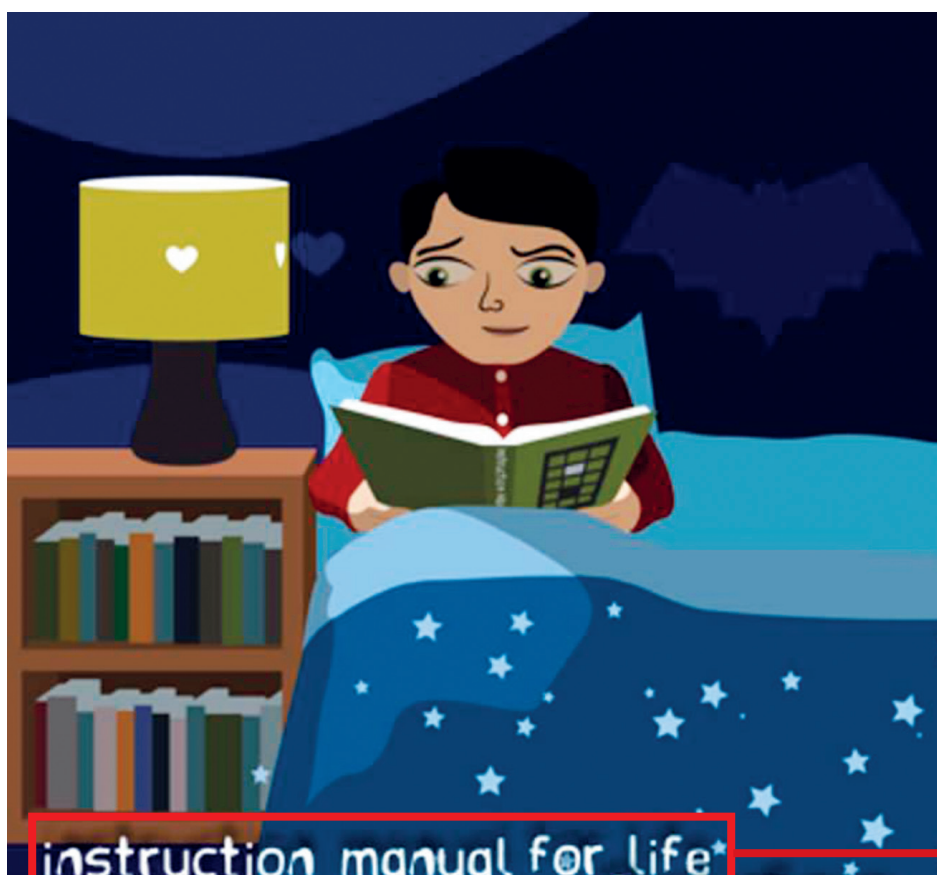
Το πιο καθοριστικό πράγμα της ζωής μου ήταν το μπούλινγκ που δέχτηκα μικρός. Πρώτον, διότι μου στέρησε την παιδική μου ηλικία. Δεύτερον, γιατί μου προκάλεσε ένα απέραντο φόβο, που ποτέ δεν ξεπέρασα και κατά καιρούς καταλύει ό,τι κερδίζω. Όσα συμβαίνουν σε κάθε άνθρωπο που ενηλικιώνεται –θάνατοι, καταστροφές, ασθένειες– τα διαπραγματεύεσαι σχετικά ευκολότερα. Λες, είναι η μοίρα των ανθρώπων, η φύση των πραγμάτων, είναι κάτι γενικό. Όμως το φόβο που σου κληροδότησε το

μπούλινγκ, δύσκολα τον σκεπάζεις, πόσο μάλλον τον σβήνεις. Γιατί έρχεται από τη ρίζα του εαυτού σου –τότε που διαμορφωνόταν. Είναι ένα «ελάττωμα» δικό σου: το ατομικό σου στίγμα. Κι αυτό το στίγμα είναι ο εξοστρακισμός από την ομάδα και την κοινωνία. Η αίσθηση ότι δε σε θέλουν –επειδή είσαι σεξουαλικά, φυλετικά, σωματικά, ή ψυχικά ασυνήθιστος.

Προσπαθώ να σκεφτώ συχνά τα πρόσωπα εκείνων που μου έκαναν μπούλινγκ, τόσα χρόνια μετά. Μερικούς τους συναντώ ακόμα. Προσπαθώ να μειώσω τον αντίλαλο της κακίας τους, με το να σκέφτομαι πόσα λίγα κατάφεραν στη ζωή, πόσο ασκήμυναν, πόση άγνοια είχαν, πόσο δυστυχισμένοι έγιναν οι περισσότεροι. Αλλά αυτό είναι μια φτενή και λίγο ένοχη απόλαυση. Κατά βάθος δεν με αφορά. Επίσης, δεν υπάρχει λόγος να τους ρωτήσω γιατί το έκαναν. Ξέρω. Φοβόντουσαν και αυτοί.

Οτιδήποτε κατορθώνω στη δουλειά μου, ουσιαστικά απαντά στην απορία που μου γεννήθηκε όταν μου επιτέθηκαν πρώτη φορά: αναρωτήθηκα αν το αξίζω και, επειδή δεν είχα ακόμα συνείδηση του εαυτού μου, υπέθεσα ότι ίσως είμαι κάτι όντως παρακατιανό. Έφτανα να τους δικαιολογώ· στο ποδόσφαιρο ήμουν το όνειδος της χλόης, και οι ομάδες τσακωνόντουσαν ποια δε θα με πάρει. Τα κατάφερα βέβαια σε άλλα πράγματα (π.χ. στις λέξεις), αλλά ούτε κανείς μου το είχε πει ποτέ ούτε εγώ το ήξερα. Κι έτσι μεγάλωσα ως εξωφυλαρούχας – πράγμα όχι καλό. Έκτοτε προσπαθώ κυρίως για ένα πράγμα: να αποδείξω ότι τα δίχτυα μου δεν είναι τρύπια. Κουραστικό, πολύ κουραστικό.

instruction manual for life

Αν όμως είναι έτσι η φύση του μπούλινγκ, οριστική και μη αναστρέψιμη, τότε γιατί καθόμαστε και μιλάμε; Μιλάμε για τους επόμενους –εμείς σχεδόν γεράσαμε. Καθώς η κοινωνία (ελπίζω) εξελίσσεται, το μπούλινγκ πρέπει να οριστεί ως πράξη βίας, να αναχαιτίζεται, να τιμωρείται, κυρίως να προλαβαίνεται. Και πρέπει να εκπαιδευτούν τα παιδάκια (με την έμφυτη σκληρότητα) στην αναγνώριση του διαφορετικού, στην ισονομία του συνηθισμένου με τον ασυνήθιστο. Θέλει πολλή δουλειά.

Αν και περάσανε τα χρόνια και κάποια πράγματα έχουνε βελτιωθεί, το μπούλινγκ μαίνεται. Κυρίως ψηφιακά. Ακόμα και σε πρόσωπα υπεράνω πάσης υποψίας, που αυτοπροσδιορίζονται ως προοδευτικά, συχνότατα διακρίνεις την αυτοματική μανία που μετατρέπει τον

φόβο του διαφορετικού σε χύδην μπούλινγκ. Οτιδήποτε είναι διαφορετικό, από τις πολιτικές απόψεις μέχρι την σεξουαλικότητα, στοχοποιείται αυτόχρονα, αποκτάει διαστάσεις απειλητικές, και του πρέπει το λυντσάρισμα.

Στάθης Τσαγκαρουσιάνος,
Οι τραμπούκοι της ζωής μου

Ο νεοναζισμός δεν είναι οι άλλοι

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΜΕΝΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΝΕΟΝΑΖΙΣΜΟΥ

Ο Νεοναζισμός, ο φασισμός, ο ρατσισμός και κάθε αντικοινωνικό και αντιανθρώπινο φαινόμενο συμπεριφοράς δεν προέρχεται από ιδεολογία, δεν περιέχει ιδεολογία, δεν συνθέτει ιδεολογία.

Είναι η μεγεθυμένη έκφραση - εκδήλωση του κτήνους που περιέχουμε μέσα μας, χωρίς εμπόδιο στην ανάπτυξή του, όταν κοινωνικές ή πολιτικές συγκυρίες συντελούν, βοηθούν, ενισχύουν τη βάρβαρη και αντιανθρώπινη παρουσία του.

Η μόνη αντίβωση για την καταπολέμηση του κτήνους που περιέχουμε είναι **η παιδεία**. Η αληθινή παιδεία. Και όχι η ανεύθυνη εκπαίδευση και η πληροφορία χωρίς κρίση και χωρίς ανήσυχη αμφισβητούμενη συμπερασματολογία. Η παιδεία που δεν εφρουράζει ούτε δημιουργεί αυταρέσκεια στον οπουδάξοντα, αλλά πολλαπλασιάζει τα ερωτήματα και την ανασφάλεια. Όπως μια τέτοια παιδεία δεν ευνοείται από τις πολιτικές παρατάξεις και από όλες τις κυβερνήσεις, διότι κατασκευάζει ελεύθερους και ανυπότακτους πολίτες, μη χρήσιμους για το ευτελές παιχνίδι των κομμάτων και της πολιτικής. Και αποτελεί πολιτική "παράδοση" η πεποίθηση, ότι τα κτήνη με κατάλληλη τακτική και αντιμετώπιση, καθοδηγούνται, τιθα-σεύονται.

Ενώ τα πουλιά... Γιά τα πουλιά, μόνον οι δολοφόνοι, οι άθλιοι κυνηγοί αρμόζουν, με "τις ευγενικές παντός έθνους παραδόσεις".

Κι είναι φορές, που το κτήνος πολλαπλασιασμένο κάτω από συγκυρίες, και με τη μορφή "λαϊκών αιτημάτων και διεκδικήσεων", σχηματίζει φαινόμενα λοιμώδους νόσου, που προβάλλει μεγάλες ανθρώπινες μάζες και επιβάλλει θανατηφόρες επιδημίες.

Πρόσφατη περίπτωση ο 2ος παγκόσμιος πόλεμος. Μόνο που ο πόλεμος αυτός μας δημιούργησε, για ένα διάστημα, μιαν αρκετά μεγάλη πλάνη, μια ψευδαισθηση. Πιστέψαμε όλοι μας, πως σ' αυτόν τον πόλεμο, η δημοκρατία πολέμησε τον φασισμό και τον ενίκησε. Σκεφθείτε: η "Δημοκρατία" εμείς, με τον Μεταξά κυβερνήτη, και σύμμαχο τον Στάλιν, πολέμησαμε τον Ναζισμό, σαν ιδεολογία άσχετη μ' εμάς τους ίδιους και τον ...νικήσαμε. Τι ουτοπία και τι θράσος. Αγνοώντας πως απαλλαγμένοι από την ευθύνη του κτηνώδους μέρους του εαυτού μας και τοποθετώντας το σε μια άλλη εθνότητα, υποταγμένη ολοκληρωτικά σ' αυτό, δεν νικούσαμε κανένα φασισμό, αλλά απλώς μια άλλη εθνότητα επικίνδυνη, που επιθυμούσε να μας υποτάξει.

Ο νεοναζισμός, ο φασισμός, ο ρατσισμός και κάθε αντικοινωνικό και αντιανθρώπινο φαινόμενο συμπεριφοράς δεν προέρχεται από ιδεολογία, δεν περιέχει ιδεολογία, δε συνθέτει ιδεολογία. Είναι η μεγεθυμένη έκφραση-εκδήλωση του κτήνους που περιέχουμε μέσα

μας χωρίς εμπόδιο στην ανάπτυξή του, όταν κοινωνικές ή πολιτικές συγκυρίες συντελούν, βοηθούν, ενισχύουν τη βάρβαρη και αντιανθρώπινη παρουσία του.

Η μόνη αντιβίωση για την καταπολέμηση του κτήνους που περιέχουμε είναι η Παιδεία. Η αληθινή παιδεία. Και όχι η ανεύθυνη εκπαίδευση και η πληροφορία, χωρίς κρίση και χωρίς ανήσυχη αμφισβητούμενη συμπερασματολογία. Η παιδεία που δεν εφησυχάζει ούτε δημιουργεί αυταρέσκεια στον σπουδάζοντα, αλλά πολλαπλασιάζει τα ερωτήματα και την ανασφάλεια. Όμως μια τέτοια παιδεία δεν ευνοείται από τις πολιτικές παρατάξεις και από όλες τις κυβερνήσεις, διότι κατασκευάζει ελεύθερους και ανυπότακτους πολίτες, μη χρήσιμους για το ευτελές παιχνίδι των κομμάτων και της πολιτικής. Κι αποτελεί πολιτική «παράδοση» η πεποίθηση πως τα κτήνη, με κατάλληλη τακτική και αντιμετώπιση, καθοδηγούνται, τιθασεύονται. [...]

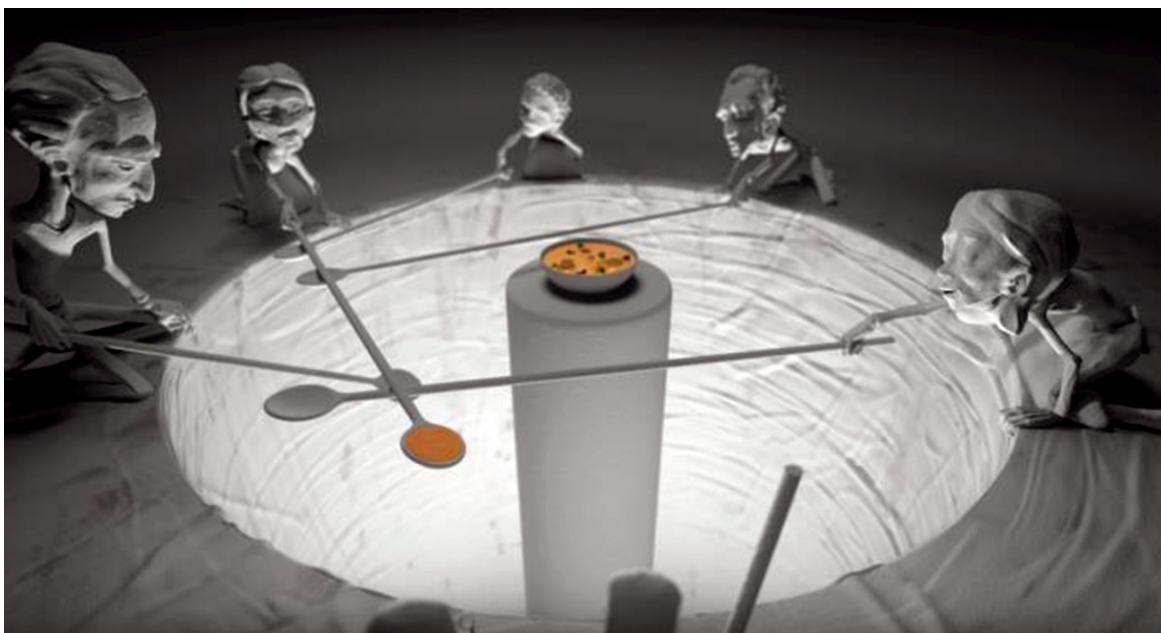
Το φάντασμα του κτήνους παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονα στους νέους. Εκεί επιδρά και το marketing. Η επιρροή από τα M.M.E. ενός τρόπου ζωής που ευνοεί το εμπόριο. Κι όπως η εμπορία των ναρκωτικών ευνοεί τη διάδοσή τους στους νέους, έτσι και η μουσική, οι ιδέες, ο χορός και όσα σχετίζονται με τον τρόπο ζωής τους, έχουν δημιουργήσει βιομηχανία με τεράστια και αφάνταστα οικονομικά ενδιαφέροντα. Και μη βρίσκοντας αντίσταση από μια στερηρή παιδεία, όλα αυτά δημιουργούν ένα κατάλληλο έδαφος για να ανθίσει ο εγωκεντρισμός, η εγωπάθεια, η κενότητα και, φυσικά, κάθε κτηνώδες ένστιχτο στο εσωτερικό τους. Προσέξτε τον χορό τους με τις ομοιόμορφες στρατιωτικές κινήσεις, μακριά από κάθε διάθεση επαφής και επικοινωνίας. Το τραγούδι τους με τις συνθηματικές επαναλαμβανόμενες

λέξεις, η απουσία του βιβλίου και της σκέψης από τη συμπεριφορά τους και ο στόχος για μια άνετη σταδιοδρομία κέρδους και εύκολης επιτυχίας.

Μάνος Χατζιδάκις,
Σκέψεις και παρατηρήσεις για το αναζωογονημένο
φαινόμενο του νεοναζισμού

Κόλαση και Παράδεισος

«Θα σου δείξω την κόλαση», είπε ο Κύριος σ' έναν ραβίνο και τον οδήγησε σε ένα δωμάτιο που είχε στη μέση ένα μεγάλο στρογγυλό τραπέζι. Οι άνθρωποι που καθόταν γύρω απ' το τραπέζι ήταν πεινασμένοι και απελπισμένοι. Στη μέση του τραπέζιού βρισκόταν ένα τεράστιο καζάνι με νόστιμο φαγητό που μύριζε καταπληκτικά, ώστε το στόμα του ραβίνου γέμισε σάλιο. Όσοι καθόταν στο τραπέζι, κρατούσαν από ένα κουτάλι με πολύ μακρύ χέρι. Παρόλο που τα κουτάλια έφταναν ίσα - ίσα το καζάνι, τα χερούλια τους ήταν πιο μακριά απ' τα μπράτσα των ανθρώπων που τα κρατούσαν. Έτσι κανένας τους δεν μπορούσε να φάει, γιατί του

ήταν αδύνατον να φέρει το φαγητό ως τα χείλη του. Ο ραβίνος είδε ότι η δυστυχία τους ήταν πραγματικά τρομερή.

«Τώρα θα σου δείξω τον Παράδεισο», είπε ο Κύριος, και μπήκαν σ' ένα άλλο δωμάτιο, ακριβώς το ίδιο όπως το πρώτο. Κι εκεί υπήρχε το ίδιο μεγάλο στρογγυλό τραπέζι, το ίδιο καζάνι με φαγητό. Οι άνθρωποι εδώ, όπως και οι προηγούμενοι, κρατούσαν τα ίδια κουτάλια με μακριά χερούλια. Εδώ, όμως, όλοι ήταν καλοφαγωμένοι και παχουλοί, γελούσαν και συζητούσαν. Ο ραβίνος δεν καταλάβαινε. «Είναι απλό, αλλά απαιτεί μια συγκεκριμένη ικανότητα», είπε ο Κύριος. «Σ' αυτό το δωμάτιο, βλέπεις, έμαθαν να ταΐζουν ο ένας τον άλλον».

Ίρβιν Γιάλομ, Η μάνα και το νόημα της ζωής

 Το αφήγημα «Κόλαση και Παράδεισος» βασίζεται σε μια πανάρχαια και διδακτική ιστορία, που μεταφέρει στο βιβλίο του «Η μάνα και το νόημα της ζωής» ο ψυχίατρος και συγγραφέας Ίρβιν Γιάλομ.

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✿ Παρουσίαση σκηνών που δείχνουν συγκρούσεις. Στόχος: η ανίχνευση αιτίων, συμπεριφορών, συναισθημάτων.
- ✿ Έρευνα: αδέρφια και ενδοοικογενειακές σχέσεις στην Αγία Γραφή (Κάιν και Άβελ, ο Ιωσήφ και τα αδέρφια του, αδέρφια μαθητές του Ιησού, Ισαάκ και Ισμαήλ).
- ✿ Artful thinking («ακούγοντας 5 x 2»): Taylor Swift - Mean (ένα από τα δημοφιλέστερα τραγούδια για το bullying στην Αμερική). Αναλύστε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, επικεντρώνοντας στους θύτες, που τις περισσότερες φορές έχουν και οι ίδιοι πέσει θύματα bullying.
- ✿ Παρακολουθήστε το video «Εγχειρίδιο Οδηγιών για τη Ζωή» (Instruction Manual for Life) και συζητήστε για τους παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και οργανώνουμε τη ζωή μας.
- ✿ Δείτε την ιστορία του Ίρβιν Γιάλομ «Κόλαση και Παράδεισος», οπτικοποιημένη σε video animation και συζητήστε το νόημά της.

II. Χριστιανοί διώκουν Χριστιανούς

Το Σχίσμα: ιστορικά τραύματα στο σώμα της Εκκλησίας

Το πρώτο Σχίσμα Ανατολής και Δύσης

Όταν οι Σλάβοι της Βουλγαρίας έγιναν χριστιανοί και ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Βόρις θέλησε να βαπτισθεί, ο Πάπας αξίωσε να τον βαπτίσει αυτός –αφού η Βουλγαρία, κατά αρχαία παράδοση, ανήκε στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του– ενώ οι Βυζαντινοί κανόνισαν νονός του να είναι ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας και τελετουργός του βαπτίσματος ο Πατριάρχης Φώτιος. Κι αυτό ακριβώς το δεύτερο έγινε. Ο Πάπας Νικόλαος τότε εξαπέλυσε βροντές και απειλές κι ο Φώτιος ανταποκρίθηκε, κατηγορώντας τον μάλιστα αυτή τη φορά σε επιστολή του για αποκλίσεις από την ορθή πίστη! Η κυριότερη εξ αυτών είναι αυτή περί του Filioque. Υπ' αυτές τις ιστορικές συνθήκες έγινε θέμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών το Filioque για πρώτη φορά. Τα γεγονότα του έτους 866 μ.Χ. αποτελούν το πρώτο Σχίσμα Ανατολής και Δύσης. Μόλις όμως αφανίστηκε ο αυτοκράτορας Βάρδας κι εξέπεσε από το πατριαρχείο ο Φώτιος, τον οποίο διαδέχθηκε ο Ιγνάτιος, πολύ φίλος του Πάπα, οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών αποκαταστάθηκαν και διατηρήθηκαν έτσι μέχρι το 1054.

Σάββας Αγουρίδης,
Η ιστορική διάσταση του Filioque

Πώς φθάσαμε στο οριστικό Σχίσμα

Τα πράγματα οξύνθηκαν περισσότερο εξαιτίας συγκρούσεων στη Νότια Ιταλία. Ο Πάπας, σε συνεργασία με Φράγκους και Νορμανδούς, επεδίωξε την εισαγωγή ρωμαϊκών εκκλησιαστικών εθίμων στις εκκλησιαστικές επαρχίες Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας, με απώτερο στόχο να τις αποσπάσει από την Κωνσταντινούπολη. Δε δίστασε να καθαιρέσει τον αρχιεπίσκοπο Σιπόντου και να προσαρτήσει την επαρχία στη λατινική Αρχιεπισκοπή Βενεβέντου. Τα ανατολικά έθιμα απαγορεύθηκαν και καταδικάστηκαν συνοδικά στην Ιταλία. Ο Πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος ως αντίποινα απαγόρευσε την τήρηση των λατινικών εθίμων από τους Λατίνους της Πόλης και απείλησε με κλείσιμο ναών και μονών σε μη συμμόρφωση (1052). Με προτροπή του ο Αχρίδος Λέων έγραψε στον Τρανίας της Απουλίας Ιωάννη επιστολή, που καταδίκασε τα λατινικά έθιμα προς προφύλαξη του πληρώματος. Ο καρδινάλιος Ουμβέρτος, με εντολή του Πάπα Λέοντος Θ', όχι μόνο συνέταξε απάντηση προς Κηρουλάριο και Λέοντα καθώς και αναίρεση των κατηγοριών της Ανατολής κατά των λατινικών εθίμων, αλλά και μετέβη με άλλους δύο κληρικούς στην Κωνσταντινούπολη. Στις 16 Ιουλίου 1054, στην ώρα του Εσπερινού, εισήλθε στον ναό της του Θεού Σοφίας και άφησε πάνω στην Αγία Τράπεζα έγγραφο αναθεματισμό για τον Πατριάρχη, τον Αχρίδος Λέοντα και τους ομόφρονές τους.

Δημήτριος Β. Γόνης,
Πώς φθάσαμε στο θρησκευτικό σχίσμα

Η οριστικοποίηση της ρήξης

Στο μεταξύ ο Πατριάρχης, με την υποστήριξη του κλήρου και του λαού, κατόρθωσε να μεταπείσει τον αμφίρροπο αυτοκράτορα και να του επιβάλει τη θέλησή του. Με τη συναίνεση του αυτοκράτορα συγκάλεσε λοιπόν μια σύνοδο, η οποία ανταπέδωσε τα ίδια και εκτόξευσε τον αφορισμό εναντίον των παπικών αντιπροσώπων. Η σημασία των γεγονότων αυτών έγινε στην ανθρωπότητα αργότερα αισθητή. Οι σύγχρονοι δεν έδωσαν σ' αυτά ιδιαίτερη προσοχή, πράγμα που ρίχνει παράξενο φως στις σχέσεις Ρώμης και Βυζαντίου την εποχή που προηγήθηκε. Οι άνθρωποι ήταν συνηθισμένοι στις διαφωνίες ανάμεσα στα δύο εκκλησιαστικά κέντρα. Ποιος θα μπορούσε τότε να διαισθανθεί ότι η ρήξη του 1054 θα είχε διαφορετικά αποτελέσματα από τις προηγούμενες έριδες και ότι ήταν το οριστικό Σχίσμα, που θα ήταν αδύνατο πια να θεραπευθεί;

Georg Ostrogorsky, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους

Επιστολή του Μιχαήλ Κηρουλαρίου για τις διαφορές με τους Λατίνους

Πρέπει να ξέρεις ότι οι Ρωμαίοι δεν έχουν χτυπηθεί από ένα μόνο βέλος (πλάνη), δηλαδή τα άζυμα, αλλά από πολλά και διάφορα βέλη, που πρέπει να απομακρύνουμε. [...] Στο άγιο σύμβολο [της Πίστεως] κάνουν την ακόλουθη κακόβουλη και επικίνδυνη προσθήκη: «Και εις το Πνεύμα το άγιον, το κύριον και ζωοποιόν, το εκ του Πατρός και του Υιού εκπορευόμενον». [...] Οι επίσκοποί τους φοράνε δαχτυλίδι στο χέρι τους, σαν

να έχουν τάχα παντρευτεί την εκκλησία, και λένε ότι φο-
ράνε τον αρραβώνα. Επιπλέον, πηγαίνουν στον πόλε-
μο και βάφουν τα χέρια αλλά και τις ψυχές τους με αίμα,
φονεύοντας και φονευόμενοι.

Acta et scripta [...] de controversio
ecclesiae Graecae et Latinae

Ο άγιος Μάρκος ο Ευγενικός περιγράφει τις συνέπειες
του σχίσματος σε επιστολή του προς τον Πάπα κατά
την έναρξη της Συνόδου Φεράρας-Φλωρεντίας

Τώρα θα απευθυνθώ σε σένα αγιότατε πατέρα
(Πάπα). Τι φοβερή που είναι αυτή η φιλονικία μεταξύ
Ανατολικών και Δυτικών, σχετικά με τη νεωτεριστική
προσθήκη του Filioque! Αυτή η προσθήκη έκοψε κι
έσκισε στα δύο το σώμα του Χριστού και δημιούργησε
επί τόσο χρόνο αντίθετες απόψεις σ' αυτούς που έχουν
πάρει την ονομασία τους από τον Χριστό, δηλαδή
στους χριστιανούς. Εγώ τουλάχιστον πιστεύω ότι αυτός
που προκάλεσε αυτή τη διαίρεση και έσκισε στα δύο το
σώμα του Κυρίου μας, σαν να έσχιζε τον μονοκόμματο

χιτώννα Του, θα υποστεί βαρύτερες συνέπειες από τους σταυρωτές κι απ' όλους τους ασεβείς και τους αιρετικούς όλων των εποχών. Όμως εσύ, μακαριότατε πατέρα, μπορείς να ενώσεις τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, να γκρεμίσεις το τείχος που τα χωρίζει και να επιτελέσεις θεάρεστο έργο. Φτάνει μόνο να το θελήσεις.

Patrologia Orientalis 17, 337 και 338

Σταυροφορίες – Ιερά Εξέταση: Η θρησκευτική νομιμοποίηση της βίας (πρόσωπα και γεγονότα)

Ο Πάπας κηρύσσει τη Σταυροφορία

Γενναιότατοι στρατιώτες, μην αφήνετε να σας κρατήσει στην πατρίδα ούτε η ιδιοκτησία ούτε οι οικογενειακές μέριμνες. Γιατί αυτή η χώρα, που περιβάλλεται από όλες τις μεριές από θάλασσα και οροσειρές, είναι υπερπλήρης από σας. Δεν της περισσεύουν τα πλούτη. Μόλις και μετά βίας μπορεί να θρέψει αυτούς που την καλλιεργούν.

Γι' αυτό αλληλοτρώνεστε και σπαράξεστε μεταξύ σας. Πάψτε πια τις εχθρότητες, ας πάψουν οι διαφωνίες κι ας σταματήσουν οι πόλεμοι μεταξύ σας, αφήστε κάθε μίσος και διχογνωμία να κοιμηθούν. Πάρτε το δρόμο για τους Αγίους Τόπους, ελευθερώστε αυτή τη γη από το γένος του Διαβόλου και υποτάξτε τη σε σας. Η βασιλική πόλη (Ιερουσαλήμ) είναι τώρα αιχμάλωτη στους εχθρούς της και έχει υποφέρει τόσο, ώστε να έχει καταργηθεί η λατρεία. Γι' αυτό το λόγο, αναλάβετε αυτό το ταξίδι για την άφεση των αμαρτιών σας και εξασφαλίστε την αθάνατη δόξα της Βασιλείας των Ουρανών.

Από το έργο του ιστορικού Γουλιέλμου, επισκόπου Τύρου, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*

Μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης

Οι σταυροφόροι δεν μπορούσαν καθόλου να σκεφτούν πώς μπορεί να υπάρχει σ' όλον τον κόσμο μια τόσο πλούσια πόλη, όταν είδαν τα ψηλά τείχη και τους

πλούσιους πύργους και τα πλούσια παλάτια και τις ψηλές εκκλησίες της. Ήταν τόσες πολλές που κανείς δε θα πίστευε, αν δεν το έβλεπε με τα μάτια του, το μήκος και το πλάτος της πόλης που κυβερνούσε όλες τις υπόλοιπες. Και μάθετε πως δεν υπήρξε άνθρωπος τόσο ασυγκίνητος, που να μην ανατριχιάσει.

Γοδοφρείδος Βιλλεαρδουίνος,
Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης

Ο Πάπας Ιννοκέντιος στηλιτεύει το μένος των Σταυροφόρων

Αυτοί οι πιστοί του Χριστού, που όφειλαν να στραφούν εναντίον των απίστων, κολύμπησαν στο χριστιανικό αίμα. Δε λογάριασαν ούτε θρησκεία, ούτε ηλικία, ούτε φύλο. Και δεν τους άρκεσε που πήραν τους θησαυρούς της Αυτοκρατορίας και που ξεπουπούλιασαν τους ιδιώτες, μικρούς και μεγάλους, αλλά θέλησαν να βάλουν χέρι και στα πλούτη των εκκλησιών. Τους είδαν να παίρνουν εικόνες και σταυρούς από τις ιερές τράπεζες και να φεύγουν.

Το παράθεμα στο: Βασίλης Κρεμμυδάς – Φούλα Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος

Η έφοδος, η κατάληψη και η λεηλασία της Πόλης

Στη συνέχεια, άρχισε η λεηλασία της Πόλης. Το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο και ο ναύσταθμος τέθηκαν υπό φρούρηση, αλλά, με εξαίρεση αυτά τα δύο, οι στρατιώτες και οι ναύτες είχαν δικαίωμα να λαφυραγωγήσουν ό,τι ήθελαν χωρίς διάκριση. Ποτέ στην Ευρώπη δεν είχε πραγματοποιηθεί μια τόσο συστηματική και ανελήθητη λεηλασία. Ποτέ ο στρατός ενός χριστιανικού κράτους δεν είχε λεηλατήσει μια πόλη με τόσο βάρβαρο τρόπο, όσο εκείνος με τον οποίο λεηλάτησαν την Πόλη εκείνοι οι στρατιώτες του Χριστού, που είχαν ορκιστεί να παραμείνουν αγνοί· είχαν υποσχεθεί ενώπιον του Θεού να μη χύσουν χριστιανικό αίμα κι έφεραν πάνω τους το έμβλημα του Πρίγκιπα της Ειρήνης.

Περιγράφοντας τα εγκλήματα που διέπραξαν οι Σταυροφόροι, ο Χωνιάτης γράφει με οργή: «Πήρατε τον

Σταυρό και ορκιστήκατε πάνω σ' αυτόν και στα ιερά ευαγγέλια, ότι θα περνούσατε από την επικράτεια των χριστιανών χωρίς να χύσετε αίμα, χωρίς να στραφείτε προς τα δεξιά ή προς τα αριστερά. Μας είπατε ότι είχατε πάρει τα όπλα μόνο εναντίον των Σαρακηνών και ότι θα πνίγατε μόνο εκείνους στο αίμα. Υποσχεθήκατε να παραμείνετε αγνοί ενόσω φέρατε τον Σταυρό, όπως αρμοζε σε στρατιώτες που υπηρετούν τη σημαία του Χριστού. Αντί να υπερασπιστείτε τον τάφο Του, βιαιοπραγήσατε σε βάρος των πιστών που είναι μέλη Του. Φερθήκατε στους χριστιανούς χειρότερα απ' ό,τι οι Άραβες φέρονται στους Λατίνους, γιατί οι τελευταίοι σέβονται τουλάχιστον τις γυναίκες».

Τεράστιοι θησαυροί βρέθηκαν στα αυτοκρατορικά ανάκτορα, καθώς και σε εκείνα των ευγενών. Κάθε βαρόνος κατέλαβε ένα κάστρο ή ανάκτορο που του παραχωρήθηκε και τοποθέτησε μια φρουρά στο θησαυρό που βρήκε εκεί. «Ποτέ από τη δημιουργία του κόσμου», γράφει ο Μαρεσάλος, «δεν υπήρξαν τόσα πολλά λάφυρα σε μια πόλη. Καθένας πήρε το σπίτι που του άρεσε –και υπήρχαν αρκετά σπίτια για όλους. Εκείνοι που ήταν φτωχοί, βρέθηκαν ξαφνικά να είναι πλούσιοι. Ληλατήθηκαν τεράστιες ποσότητες χρυσού και αργύρου, επίχρυσων σκευών και πολύτιμων λίθων, μεταξωτών και σατέν, γουναρικών και κάθε είδους πλούτου που βρίσκεται επί της γης».

Edwin Pears, Η Άλωση της
Κωνσταντινούπολης το 1204

Έλληνες και Λατίνοι

Το μίσος, που χρόνο με τον χρόνο μεγάλωνε ανάμεσα στους κατακτητές και ντόπιους, δεν άργησε να πάρει μεγάλες διαστάσεις. Οι Λατίνοι περιφρονούσαν τους Έλληνες που είχαν ανώτερο πολιτισμό. Επέβαλλαν τη δική τους γλώσσα και εκβιάζανε και αναγκάζανε τους ντόπιους να ασπαστούν τον καθολικισμό. Έτσι οι δογματικές αντιθέσεις οξύνθηκαν πάλι και το εκκλησιαστικό σχίσμα έγινε αγεφύρωτο. Η Ορθοδοξία έγινε κι αυτή τη φορά η αντιστασιακή ιδεολογία που κρατούσε τους Βυζαντινούς σε αναβρασμό και τους έσπρωχνε να οργανώσουν κινήματα ενάντια στους Λατίνους. Και κάθε φορά που παρουσιαζόταν ευκαιρία, δεν έκρυβαν τα αντιδυτικά και αντιπαπικά αισθήματά τους.

Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Ελλάδας

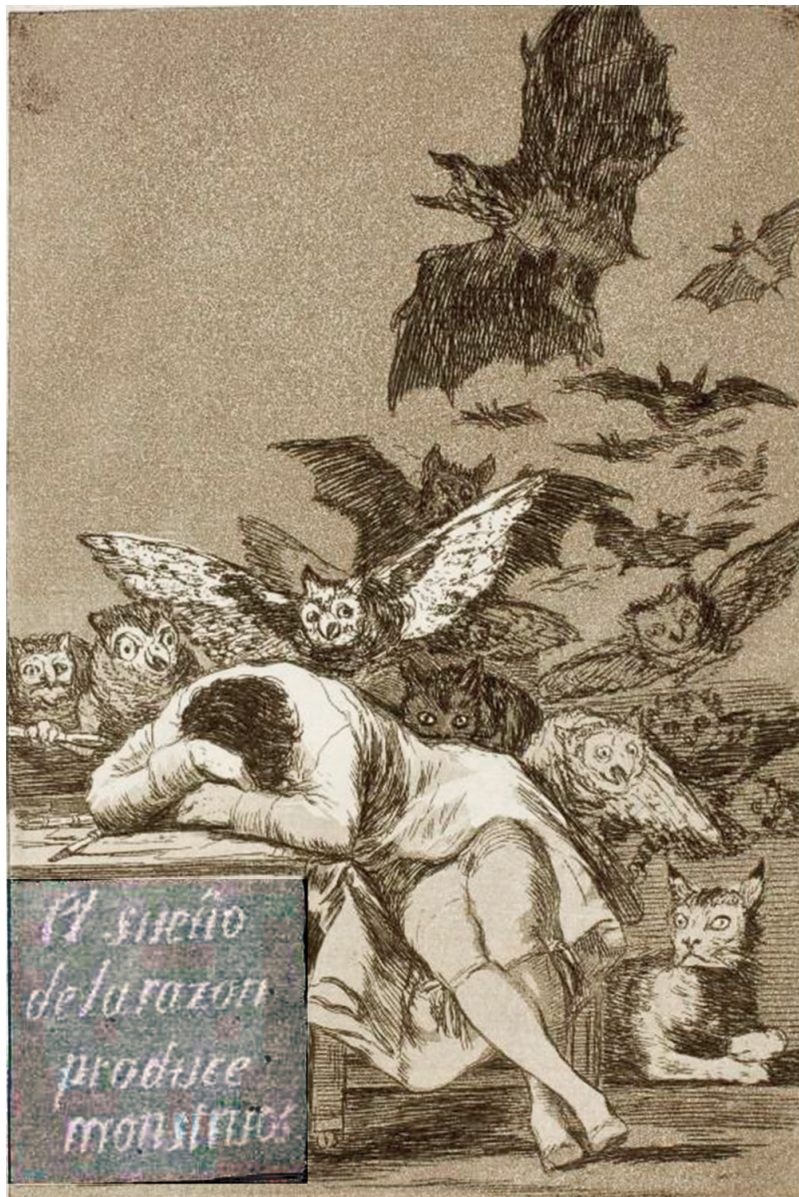
Η έκφραση συγγνώμης του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β΄ προς τους Ορθοδόξους

Για όλες τις παρελθούσες και παρούσες περιστάσεις, όπου τα τέκνα της Καθολικής Εκκλησίας αμάρτησαν με πράξεις και παραλείψεις κατά των ορθοδόξων αδελφών τους, ο Κύριος ας μας χορηγήσει τη συγχώρηση που του ζητούμε. Ορισμένες αναμνήσεις είναι ιδιαίτερα οδυνηρές και ορισμένα γεγονότα του απώτερου παρελθόντος άφησαν μέχρι σήμερα βαθιά τραύματα στα πνεύματα και στις καρδιές του λαού. Αναλογίζομαι τη δραματική άλωση της αυτοκρατορικής πόλεως της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία από τόσους μακρούς

χρόνους ήταν ο προμαχώνας της χριστιανοσύνης στην Ανατολή. Είναι τραγικό ότι οι επιδρομείς, ξεκινώντας για να εξασφαλίσουν την ελεύθερη πρόσβαση των χριστιανών στους Αγίους Τόπους, εστράφησαν κατά των αδελφών τους στην πίστη.

Από ομιλία του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β' κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα (Μάιος 2001)

Ο «ιεροεξεταστής της Ιβηρικής» Τορκουεμάδας

Στην Ισπανία, ο διορισμένος από τον Πάπα «ιεροξεταστής της Ιβηρικής» Τουρκουεμάδας (1420–1498) ξεπέρασε σε θηριωδία όλους τους ομοίους του, εξαποστέλλοντας στις πυρές μέσα σε 18 μήνες 10.220 ανθρώπους και στην αγχόνη 97.361. Καθώς η ιστορία συνεχίστηκε άλλους δύο αιώνες, αν υπολογιστούν κι όσοι έχασαν τη ζωή τους (όχι μόνο σαν μάγοι αλλά και σαν αιρετικοί), προκύπτει ένας φοβερός αριθμός: οι Ισπανοί από είκοσι εκατομμύρια (20.000.000) που ήταν πριν γεννηθεί ο Τουρκουεμάδας, μέσα σε 200 χρόνια απόμειναν μόλις έξι (6.000.000). Ένα ρεκόρ που οι πιο ένθερμοι σύγχρονοι ζηλωτές των πολιτικών διωγμών δεν κατάφεραν να φτάσουν. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στους διωγμούς έχασαν τη ζωή τους περισσότερα άτομα απ’ όσα σκοτώθηκαν σ’ όλους τους ευρωπαϊκούς πολέμους μέχρι το 1914.

Θόδωρος Καρζής, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα

Πρακτικά μιας δίκης: οι «μάγισσες του Τρεντίνο»

Για να έχουμε μια πιο άμεση αντίληψη των διαδικασιών και της πρακτικής που χρησιμοποιούσε η Ιερά Εξέταση, ας δούμε με συντομία τα πρακτικά μιας δίκης-παρωδίας που έγινε το 1505 στη Βόρεια Ιταλία, με ηρωίδες και θύματα τις αναφερόμενες σαν «μάγισσες του Τρεντίνο». Η ιστορία άρχισε με τη σύλληψη ενός γυρολόγου, ονόματι Τζιοβάνι ντέλε Πιάτε, που κατηγορήθηκε για μαγεία. Ύστερα από τα κλασικά βασανιστήρια, ο γυρολόγος άρχισε να “ομολογεί” ό,τι του ερχόταν στο κεφάλι: πως είχε γνωρίσει κάποιον παπά, που στην πραγματικότητα ήταν δαίμονας μεταμορφωμένος σε παπά, πως είχε πάει μαζί του σ’ ένα βουνό, όπου

είχε ορκιστεί ν' αρνηθεί τον Θεό και την Παρθένο Μαρία και να γίνει οπαδός του Διαβόλου, πως γίνονταν νυχτερινές συγκεντρώσεις εχθρών του Θεού κ.λπ. Τον ρώτησαν «ποιοι έπαιρναν μέρος σ' αυτές τις συγκεντρώσεις» και στην αρχή απάντησε ότι «δεν τους ήξερε». Ύστερα όμως από μερικά ακόμη βασανιστήρια, αρχίζει να λέει διάφορα ονόματα γυναικών, που είχε γνωρίσει περιοδεύοντας στα χωριά για να πουλήσει την πραγματεία του. Την άλλη μέρα πιάνουν καμιά δεκαριά απ' αυτές, τις φέρνουν στο δικαστήριο και τους ζητούν να ομολογήσουν πως είναι μάγισσες. Πρόκειται για αγαθές χωριάτισσες που δεν καταλαβαίνουν τίποτα και συνεχώς επαναλαμβάνουν: «Τι να σας πω; Δεν έχω κάνει κανένα κακό». Τις βάζουν στα βασανιστήρια και τελικά όλες τους αρχίζουν να μιλάνε: η μια «κάποτε έκλεψε ένα καρβέλι», η άλλη πως «ο άντρας της έφερε στο σπίτι ένα κλεμμένο σεντόνι»... Τότε οδηγούν μπροστά τους τον γυρολόγο, που τις κατηγορεί άμεσα για μαγεία και τις εξορκίζει «να πούνε την αλήθεια». Τέλος, η πρώτη απ' όλες, ονόματι Τομαζίνα, σπάει και λέει στους βασανιστές της: «Πέστε μου, τι θέλετε να σας πω και θα το πω!». Αρχίζει τότε η “ομολογία”, που καταγράφεται με κάθε λεπτομέρεια στα πρακτικά. Η “ομολογία” συνεχίζεται στον ίδιο περίπου τόνο και με τις υπόλοιπες κατηγορούμενες. Αφού λοιπόν αποδείχτηκε τόσο περίτρανα η ενοχή τους κι έβαλαν μια υπογραφή –παρότι ήταν αγράμματες– κάτω από την κατάθεσή τους, το δικαστήριο τις καταδίκασε σε θάνατο στην πυρά και την επόμενη μέρα τις έκαψαν όλες στην πλατεία.

Θόδωρος Καρζής, Η γυναίκα στο Μεσαίωνα

Ο Bernard Gui περιγράφει τις τεχνικές που χρησιμοποιεί στις ανακρίσεις

Ιεροεξεταστής: Θα ορκιζόσασταν ότι ποτέ δεν έχετε διδαχθεί τίποτα αντίθετο από την πίστη που κατέχουμε ως αληθινή;

Κατηγορούμενος: (γίνεται χλωμός) Αν θα έπρεπε να ορκιστώ, ευχαρίστως θα ορκιζόμουν.

Ιεροεξεταστής: Δε ρωτάω αν θα έπρεπε, αλλά αν θα ορκιζόσασταν.

Κατηγορούμενος: Αν με διατάξετε να ορκιστώ, θα ορκιστώ.

Ιεροεξεταστής: Δε σας αναγκάζω να ορκιστείτε, γιατί, εφόσον απαγορεύονται οι όρκοι, θα μεταφέρετε την αμαρτία σε μένα που σας ανάγκασα. Αλλά, εάν ορκιστείτε, θα το ακούσω.

Κατηγορούμενος: Γιατί θα πρέπει να ορκιστώ, αν δεν με διατάζετε να το κάνω;

Ιεροεξεταστής: Έτσι ώστε να μπορέσετε να αφαιρέσετε την υποψία ότι είστε αιρετικός.

Κατηγορούμενος: Κύριε, δεν ξέρω τι πρέπει να κάνω, εάν δεν μου πείτε.

Ιεροεξεταστής: Αν έπρεπε να ορκιστώ εγώ, θα σηκώνω το χέρι μου και θα άνοιγα τα δάχτυλά μου και θα έλεγα: «Βοήθησέ με Θεέ, δεν έχω ποτέ διδαχθεί αίρεση και ποτέ δεν πίστεψα κάτι αντίθετο από την αληθινή πίστη». [...]

Αν κάποιος συναινεί να ορκιστεί ότι δεν είναι αιρετικός, του λέω: «Εάν θέλεις να ορκιστείς για να αποφύγεις τον πάσσαλο, ένας όρκος δεν είναι αρκετός για μένα· ούτε δέκα ούτε εκατό ούτε χίλιοι, αλλά θα ζητήσω αμέτρητους όρκους. Επιπλέον, αν έχω, όπως υποθέτω, μάρτυρες κατηγορίας εναντίον σου, οι όρκοι σου δε θα σε σώσουν από το να καείς. Θα σπιλώσεις μόνο τη συνείδησή σου, χωρίς να αποφύγεις τον θάνατο. Αλλά, εάν απλά ομολογήσεις το λάθος σου, ίσως βρεις το έλεος. Κάτω από αυτό το αίσθημα του φόβου, έχω δει κάποιες ομολογίες.

Henry Charles Lea, A History of the Inquisition of the Middle Ages

 Ο Bernard Gui ήταν Ιεροεξεταστής στην Τουλούζη το διάστημα 1307-1323. Η μεσαιωνική Ιερά Εξέταση είχε θεσπιστεί κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πάπα Γρηγόριου ΙΧ (1227-1241).

Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση: Από την κριτική στον φανατισμό

Απόσπασμα από την απολογία του Λουθήρου (18 Απριλίου 1521)

Πρέπει, ύστερα από όσα είπα, να είναι σαφές ότι βασάνισα τη σκέψη μου και στάθμισα με αρκετή επιμέλεια τα δεινά και τους κινδύνους, την ταραχή και τη διχόνοια, που έχουν προκληθεί εξαιτίας της διδαχής μου σε ολόκληρο τον κόσμο. Για μένα όμως, είναι το πιο ευχάριστο να βλέπω πως, γύρω από τον λόγο του Θεού, γεννιέται ταραχή και διχόνοια· γιατί αυτή ακριβώς είναι η πορεία, η οδός και η έκβαση, που ταιριάζει με τον λόγο του Θεού. Όπως λέει ο Χριστός, «οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ» (Μαθ. 10, 34-35).

Παναγιώτης Κανελλοπούλος,
Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος

Η δικαιολογία για τη σφαγή της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου, Ανώνυμος καθολικός χρονογράφος (1581)

Επειδή ο διάβολος δεν αφήνει ποτέ τους άπιστους αιρετικούς σε ησυχία, συνωμότησαν σε πόλεις (όπως το Παρίσι, η Ρουέν, η Ορλεάνη, η Λυόν, η Τουλούζη και άλλες μεγάλες πόλεις) να ξαφνιάσουν τους καθολικούς χριστιανούς και να τους σκοτώσουν όλους. Ο βασιλιάς έλαβε γνώση αυτής της συνωμοσίας κατά το τέλος του 1572, και τότε, θεωρώντας ότι πρέπει να καταστείλει αυτή την απόπειρα, έστειλε διαταγές σε όλες τις πόλεις να ερευνήσουν για την εξακρίβωση της αλήθειας. Όταν αποκαλύφθηκε ότι ήταν αλήθεια, για να αποφύγει το κόστος των εκτελέσεων –που, διαφορετικά, θα έπρεπε να πληρώσει– διέταξε να οδηγούνται στο θάνατο οι Ουγενότοι σε όλες τις πόλεις της Γαλλίας, όπου μπορούσαν να συλληφθούν.

Philip Benedict, The saint Bartholomew's massacres in the provinces, The Historical Journal

Η Σύνοδος του Τρέντο

Το Συμβούλιο του Τρέντο υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα στην ιστορία της Εκκλησίας. Ο κύριος σκοπός της σύγκλησής του ήταν ο επαναπροσδιορισμός των δογμάτων της καθολικής πίστης και μερικά από τα βήματα που έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξαν αξιοσημείωτα. Το Συμβούλιο διακήρυξε την εμμονή του σε όλα τα δόγματα που αμφισβητήθηκαν από τους προτεστάντες μεταρρυθμιστές, χωρίς καμία εξαίρεση. Επιπλέον, όχι μόνο υποστηρίχτηκε απερίφραστα η εξουσία του Πάπα σε κάθε

επίσκοπο και κάθε ιερωμένο αλλά εκφράστηκε κατηγορηματικά η ανωτερότητα της εξουσίας του, ακόμα και σε σχέση με εκείνη του εκκλησιαστικού συμβουλίου. Με τον τρόπο αυτό, επανεπιβεβαιώθηκε έντονα η μονοκρατορική διάρθρωση της Εκκλησίας. Το Συμβούλιο του Τρέντο επαναβεβαίωσε την πίστη της Εκκλησίας στο δόγμα της άφεσης των αμαρτιών που πυροδότησε τη λουθηρανή εξέγερση, αν και καταδίκασε τα πιο κραυγαλέα σκάνδαλα που είχαν συνδεθεί με την πώληση συγχωροχαρτιών. Το νομοθετικό έργο του Τρέντο δεν περιορίστηκε σε δογματικά ζητήματα, αλλά προνόησε επίσης για την εξάλειψη της διαφθοράς και την ενίσχυση της Εκκλησίας επάνω στο ποιμνιό της. Προς το τέλος των εργασιών του, το Συμβούλιο υιοθέτησε τη λογοκρισία των βιβλίων, για να εμποδίσει τις αιρετικές ιδέες να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των πιστών. Διορίστηκε έτσι μια επιτροπή, για να συντάξει έναν κατάλογο γραπτών που δεν έπρεπε να διαβάζονται, τον περιβόητο Index.

Edward Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία

Τρία άρθρα από το 3ο κεφάλαιο της Διακήρυξης του Ουεστμίνστερ (1647)

Άρθρο 3: Αποφάσισε ο Κύριος να αποκαλυφθεί η δόξα Του, διότι μερικοί άνθρωποι και άγγελοι προορίζονται για την αιώνια ζωή, ενώ όλοι οι άλλοι είναι εκ των προτέρων καταδικασμένοι στον αιώνιο θάνατο.

Άρθρο 5: Όσοι άνθρωποι είναι προορισμένοι να ζήσουν, επιλέχθηκαν –πριν ο Κύριος δημιουργήσει τον κόσμο– αποκλειστικά και μόνο από τη χάρη και την αγάπη Του, χωρίς η πίστη ή τα καλά τους έργα να αποτελούν όρους ή αιτίες που Τον ώθησαν σε αυτό.

Άρθρο 7: Τους υπόλοιπους ανθρώπους ο Κύριος θεώρησε σωστό, σύμφωνα με την ανεξιχνίαστη απόφαση της Θελήσεώς Του, να τους καταδικάσει σε ατίμωση και δάκρυα για τις αμαρτίες τους, ώστε να δοξαστεί η Θεία Δικαιοσύνη Του.

Η προτεσταντική θεολογία και το πεπρωμένο της δυστυχίας

Το να παραπονιούνται οι καταδικασμένοι για τη μοίρα τους, θα ήταν το ίδιο σαν να γκρίνιαζαν τα ζώα επειδή δε γεννήθηκαν άνθρωποι. Το μόνο που ξέρουμε είναι ότι ένα μέρος της ανθρωπότητας έχει σωθεί· το υπόλοιπο είναι καταδικασμένο. Αν υποθέσουμε πως η ανθρώπινη αξία ή ενοχή παίζει κάποιο ρόλο στον καθορισμό αυτού του πεπρωμένου, θα ήταν σαν να πιστεύαμε πως οι απόλυτα αδέσμευτες και προαιώνιες αποφάσεις του Θεού μπορούν να μεταβληθούν κάτω

από την ανθρώπινη επίδραση –και αυτό θα ήταν μια παράλογη αντινομία.

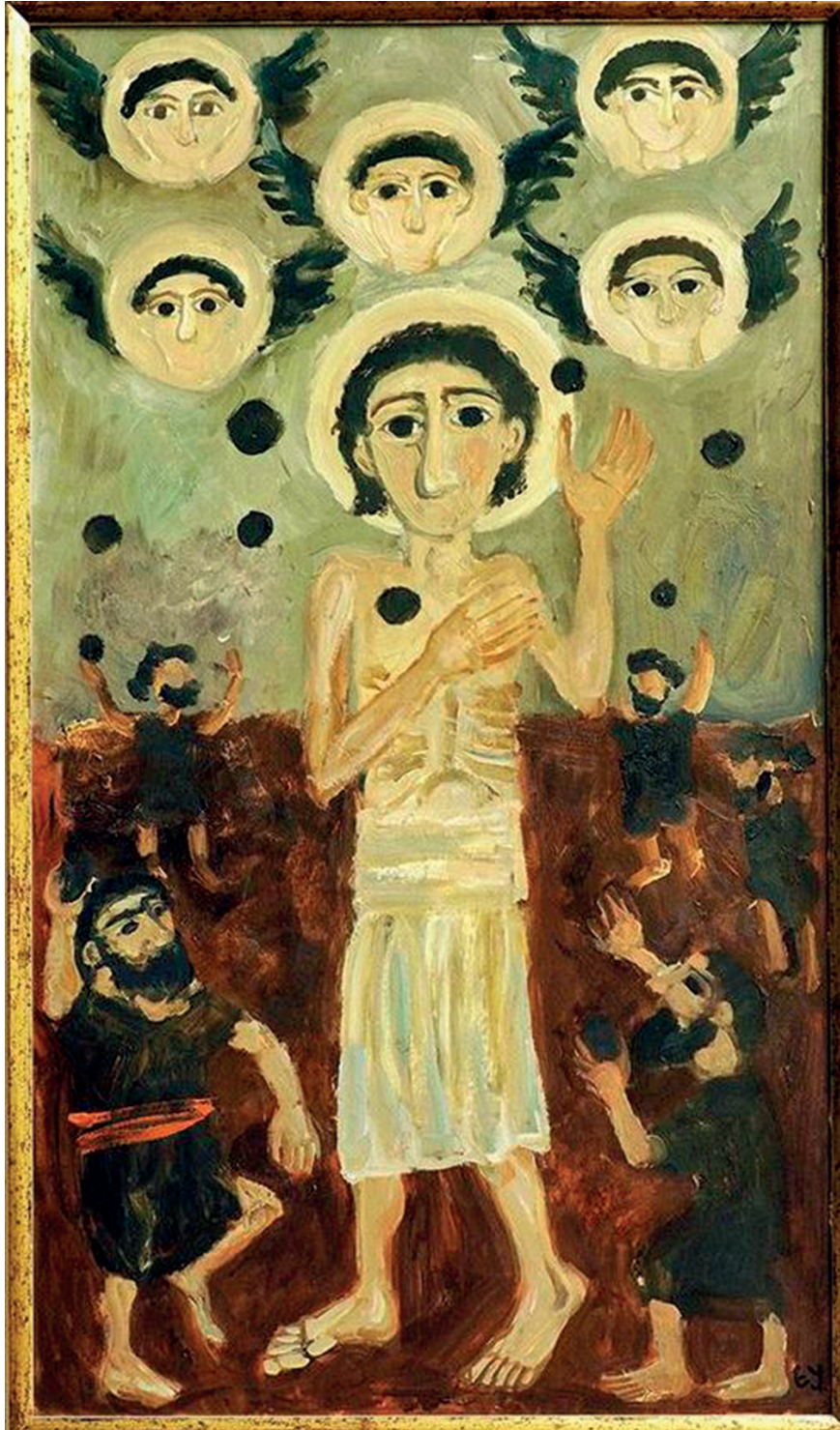
Max Weber, Η προτεσταντική Ηθική
και το πνεύμα του Καπιταλισμού

Ο φανατισμός και η βία ως παρέκκλιση από το χριστιανικό ήθος

Ο φανατισμός ως εμμονή

Ο φανατισμός, ως διαστρεφικό ψυχικό φαινόμενο, απειλεί την ψυχή του καθενός. Ριζώνει στο άγχος και στην αλαζονεία. Ο φανατικός έχει συχνά την ψύχωση της συνωμοσίας! Μάλιστα, μια μορφή απελπισμένης αλαζονείας μπορεί να οδηγήσει τον καθένα να πεισθεί ότι είναι ο μόνος που μένει στην αλήθεια, μιαν αλήθεια την οποία απολυτοποιεί, και την οποία κατέχει. Οποιοσδήποτε δε συμφωνεί μαζί του είναι όργανο δαιμονικών δυνάμεων. Ο φανατικός είναι συχνά ένα ον αβέβαιο, ανήσυχο, αποδιοργανωμένο, που ισορροπεί όπως όπως χάρη σε μια περίπτωση αιμομικτική προσκόληση στην αλήθεια του. Δε θέλει να βλέπει παρά μόνο κακές διαφορές, νεύρωση των «μικρών διαφορών» έλεγε ο Φρόυντ· θεωρεί πως εκείνος που διαφωνεί μαζί του σε ένα σημείο, έστω και δευτερεύον, έχει άδικο σε όλα και για όλα. Ορισμένες λέξεις, που αγνοεί την πραγματική τους αξία, τον κάνουν μανιακό.

Olivier Clément, Η αλήθεια ελευθερώσει υμάς

Ο φανατισμός δεν μπορεί να επικαλείται τον Θεό

Θεωρώ τον θρησκευτικό φανατισμό ως παρέκκλιση του γνήσιου θρησκευτικού βιώματος. Ο φανατισμός αυτός, που συχνά εξελίσσεται σε μισαλλοδοξία, αναπτύσσεται είτε από σπέρματα θρησκευτικού τύπου είτε από μη θρησκευτικές ρίζες, όπως από παράγοντες πολιτικούς, εθνικιστικούς, που ζητούν να χρησιμοποιήσουν τη θρησκεία για άλλες επιδιώξεις.

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος,
συνέντευξη στην εφημερίδα Μακεδονία

Ο φανατισμός ως παραλογισμός

Αυτοί οι άνθρωποι, οι φανατικοί, είναι πεισμένοι ότι το άγιο πνεύμα που τους διαπνέει βρίσκεται πάνω από τους νόμους και ότι ο ενθουσιασμός τους είναι ο μόνος νόμος στον οποίο πρέπει να υπακούουν. Τι να απαντήσεις σε έναν άνθρωπο, ο οποίος σου λέει ότι προτιμάει να υπακούει στον Θεό παρά στους ανθρώπους και ότι,

συνεπώς, είναι σίγουρος ότι κερδίζει τον παράδεισο αν σε σφάζει;

Πασκάλ Μπρυκνέρ,
άρθρο στην ιταλική εφημερίδα Il Sole 24 ore

Η αγάπη «έξω βάλλει τον φόβο»

Ο Πανάγιος Τάφος του Χριστού μάς καλεί να αποβάλλουμε έναν ακόμη φόβο, τον πλέον ίσως διαδεδομένο στον σύγχρονο κόσμο μας: τον φόβο του άλλου, του διαφορετικού, του αλλόπιστου, του αλλόθρησκου, του ετεροδόξου. Οι φυλετικές και κάθε είδους διακρίσεις επικρατούν ακόμη σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες μας και, το χειρότερο όλων, διαπερνούν συχνά και αυτόν τον θρησκευτικό βίο των ανθρώπων. Ο θρησκευτικός φανατισμός απειλεί ήδη την ειρήνη σε πολλές περιοχές της γης, όπου και αυτό το ίδιο το δώρο της ζωής θυσιάζεται στον βωμό της μισαλλοδοξίας. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση το μήνυμα του ζωοδόχου τάφου είναι επείγον και σαφές: αγαπήστε τον άλλο, τον διαφορετικό, τον αλλόπιστο, τον ετερόδοξο ως αδελφό. Το μίσος

οδηγεί στον θάνατο, η αγάπη «έξω βάλλει τον φόβο» (Α΄ Ιω. 4, 18) και οδηγεί στη ζωή.

Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος,
δήλωση στο πλαίσιο κοινού προσκυνήματος
με τον Πάπα Φραγκίσκο στον Πανάγιο Τάφο
(Ιεροσόλυμα, Μάιος 2014)

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- ✿ Καταιγισμός ιδεών μετά την ανάγνωση στιγμιότυπων από το Σχίσμα.
- ✿ Αφήγηση γεγονότων από τη μεριά των Ορθοδόξων ή των Λατίνων σχετικά με το Σχίσμα.
- ✿ Ανάλυση διαστάσεων του Σχίσματος, των Σταυροφοριών και της Ιεράς Εξέτασης.
- ✿ Επίλυση προβλήματος: Το πρωτείο και το αλάθητο του Πάπα σήμερα.
- ✿ Σχεδιάστε σε χαρτόνι ένα πίνακα με τα κυριότερα ιστορικά γεγονότα του Σχίσματος των Εκκλησιών και της μετέπειτα πορείας του χριστιανισμού στην Ευρώπη. Σημειώστε με διαφορετικά χρώματα τις χρονολογίες και τα γεγονότα, βάζοντας διακριτικά στοιχεία που να θυμίζουν το κάθε γεγονός. Παρουσιάστε τον στην τάξη.
- ✿ Χωριστείτε σε δύο ομάδες και δραματοποιήστε τις συνέπειες του Σχίσματος. Στο τέλος, κρίνετε τις ελλείψεις σας.
- ✿ Καρέκλες αφήγησης: Ένας σταυροφόρος αφηγείται τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στην Ανατολή.

Ένας χριστιανός της Πόλης αφηγείται τις μέρες της Άλωσης. Ένας μουσουλμάνος της Συρίας αφηγείται την εμπειρία του από τις μέρες των Σταυροφοριών.

✿ Μελέτη περίπτωσης: Πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουάριος και Καρδινάλιος Ουμβέρτος.

✿ Μελέτη περίπτωσης: Μαρτίνος Λούθηρος.

III. Διάσπαση και αντιπαλότητα σε διάφορες θρησκείες

Ιουδαϊσμός: Διάσπαση Ισραηλιτών και Σαμαρειτών την εποχή της Βίβλου

Προκαταλήψεις και αποκλεισμοί στα χρόνια του Χριστού

Ο κατευθείαν δρόμος μεταξύ Ιουδαίας και Γαλιλαίας περνούσε μέσα στη Σαμάρεια, βόρεια της Ιουδαίας. Και όμως κανένας Ιουδαίος ή Γαλιλαίος δεν έπαιρνε ποτέ το δρόμο αυτό. Οι Σαμαρείτες δεν ήταν γνήσιοι Ισραηλίτες, αλλά λαός μεικτός από Εβραίους και ξένους. Από το ανακάτωμα των διαφόρων φυλών, όσο και από τη μακρινή τους διαμονή στη Βαβυλώνα, οι Σαμαρείτες είχαν χάσει πολλή από την αποκλειστικότητα των άλλων Εβραίων και είχαν φέρει στον τόπο τους συνήθειες ξένες, που ερέθιζαν και εξόργιζαν τους ομόθρησκούς των. Όλες οι άλλες φυλές της Παλαιστίνης τούς περιφρονούσαν και τους μισούσαν τόσο, ώστε Ιουδαίοι και Γαλιλαίοι, πηγαίνοντας οι μεν στους δε, προτιμούσαν να κάνουν μεγάλο αλλόγυρο και να

περάσουν από την Περαιά, πέρα από τον Ιορδάνη, παρά να διαβούν από τη Σαμάρεια. [...] Ο Ιησούς, που δε συμμερίζονταν καθόλου το αδικαιολόγητο μίσος των συντοπιτών του για τους Σαμαρείτες, από τη βόρεια Ιουδαία όπου βρίσκονταν, τράβηξε κατά τη Γαλιλαία, περνώντας από τη Σαμάρεια.

Πηνελόπη Δέλτα, Η ζωή του Χριστού

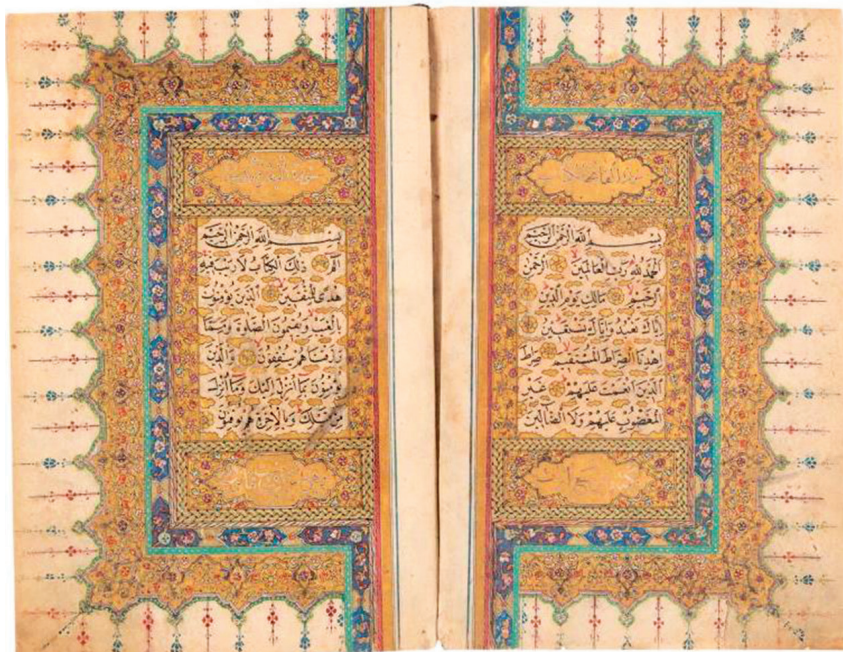
Ισλάμ: Σουνίτες και Σιίτες. Η εμφύλια διαμάχη για τη διαδοχή

Σουννίτες και Σιίτες: οι δύο κλάδοι του Ισλάμ

Θεμελιώδης διαφορά μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών αποτελεί το θέμα του αρχηγού της μουσουλμανικής κοινότητας, του διαδόχου του Μωάμεθ. Για τους Σιίτες ο ηγέτης των μουσουλμάνων πιστών έπρεπε να είναι απόγονος του Προφήτη, εξ ου και η προσκόλλησή τους στην οικογένεια του Αλή και της γυναίκας του Φατιμά, η οποία ήταν κόρη του Μωάμεθ. Για τους Σουνίτες ο διάδοχος του Μωάμεθ θα ήταν ο χαλίφης με κύριο έργο του τη διακυβέρνηση της κοινότητας, ενώ για τους Σιίτες έπρεπε να είναι ο ερμηνευτής του θείου μηνύματος. Το όλο πρόβλημα συναρτάται αφενός με τα αναγκαία προσόντα του ηγέτη και αφετέρου με το βαθύτερο νόημα της θρησκευτικής αυθεντίας. Οι Σουνίτες θεωρούν ως βασικό θρησκευτικό ρόλο του χαλίφη την προστασία και εφαρμογή του μουσουλμανικού νόμου, της σαρίας, ενώ οι Σιίτες βλέπουν ως έργο του διαδόχου ένα λειτουργήμα περισσότερο πνευματικό.

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος Γιαννουλάτος,
Ισλάμ, Θρησκευολογική επισκόπησις

Ποιος πρέπει να κυβερνά την ισλαμική κοινότητα;

Πρόκειται για το ερώτημα «ποιος πρέπει να κυβερνά την ισλαμική κοινότητα, ο χαλίφης των Σουνιτών ή ο ιμάμης των Σιιτών;». Οι Σουνίτες πιστεύουν ότι μετά τον θάνατο του Μωάμεθ δε θα υπάρξει άλλος προφήτης. Συνεπώς, πνευματικός και χαρισματικός αρχηγός, όπως ήταν ο Μωάμεθ, δεν υπάρχει πια. Ο χαλίφης, ο «διάδοχος» του Μωάμεθ, είναι μόνο ο αρχηγός και ο προστάτης της πίστης και των πιστών, αλλά όχι και ο χαρισματικός αρχηγός ο οποίος μπορεί να ερμηνεύει αλάνθαστα το Κοράνιο. Αντίθετα οι Σιίτες συμφωνούν βέβαια ότι μετά τον Μωάμεθ δε θα υπάρξει άλλος προφήτης. Δέχονται όμως ότι ο Μωάμεθ είχε χρίσει χαλίφη τον εξάδελφό του και γαμπρό του Αλή και του είχε δώσει μια χαρισματική εξουσία, που λέγεται Ουαλάγια ή Βιλάγια. Ενώ ο χαλίφης των Σουνιτών δεν έχει χαρισματική αλλά μόνον πολιτική εξουσία, ο ιμάμης των Σιιτών έχει και τις δύο εξουσίες, την πολιτική και την πνευματική. Έτσι οι Σιίτες δε δέχονται τους χαλίφες και στη θέση τους

τοποθετούν τους δικούς τους Ιμάμες ως θρησκευτικούς και πολιτικούς μαζί αρχηγούς, οι οποίοι όμως θεωρούνται χαρισματικοί, αναμάρτητοι και αλάνθαστοι και χάρη στη θεία έμπνευση έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν τη βαθύτερη έννοια της αποκάλυψης και να ερμηνεύουν αυθεντικά και αλάνθαστα το Κοράνιο.

Γρηγόριος Δ. Ζιάκας, Το Ισλάμ ως θρησκεία

Ινδοϊσμός. Αντιπαλότητα ανάμεσα στις κάστες

Τα δύο είδη των καστών

Στην ινδική κοινωνία οι κάστες διαιρούνται σε εκείνες που βασίζονται στην κοινωνική τάξη γνωστές ως «Βάρνα» και σε εκείνες που βασίζονται στη γέννηση και αναφέρονται στα οικογενειακά επαγγέλματα, που είναι γνωστές ως «Τζατί». Ωστόσο, και οι δεύτερες συνδέονται με τις κοινωνικές τάξεις. Οι υπάρχουσες κάστες είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών αλλαγών που ξεκίνησαν στα μέσα του 19ου αιώνα και ενισχύθηκαν από τη βρετανική αποικιοκρατία, που είχε δώσει ορισμένα προνόμια σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες.

Βάρνα

Η λέξη «Βάρνα» σημαίνει χρώμα. Το σύστημα βασίζεται στην αρχαία ινδουιστική φιλοσοφία και κατηγοριοποιεί τους Ινδούς σε 4 βασικές κοινωνικές τάξεις.

- 🌿 Οι Βραχμάνοι είναι κληρικοί ή δάσκαλοι με καθήκοντα την ανάγνωση και τη διδασκαλία των ιερών βιβλίων.
- 🌿 Οι Ξατρίγιας είναι άρχοντες και πολεμιστές.

- ✿ Οι Βαϊσίγιας είναι τεχνίτες και καλλιτέχνες.
- ✿ Οι Σούντρα είναι εργάτες και υπάλληλοι.

Οι άνθρωποι που δεν έχουν γεννηθεί σε κάποια από τις παραπάνω βάρνα αποκαλούνται «Ανέγγιχτοι» (ινδ. «Ντάλιτ»). Είναι εκείνοι που ζουν στο κοινωνικό περιθώριο.

Τζατί

Κάποιοι κοινωνιολόγοι θεωρούν ότι η διαφοροποίηση με γνώμονα το επάγγελμα οδήγησε στη δημιουργία μικρότερων καστών. Η λέξη «Τζατί» σημαίνει γέννηση. Σε αυτές τις κάστες η κοινωνική ανέλιξη είναι εφικτή, αν και υπήρχαν αυστηρά μέτρα, όπως οι οικογενειακοί περιορισμοί στην αρχαία Ινδία που δύσκολα μπορούσε κανείς να ξεπεράσει. Ανάλογα με την κοινωνική εξέλιξη διαμορφώθηκαν και οι κάστες Τζατί. Στην εποχή προ της ανεξαρτησίας, οι φτωχοί μπορούσαν να ανελιχθούν μόνο στις κάστες Τζατί και όχι από τις Βάρνα.

Ποια είναι η κοινωνική επίδραση του συστήματος των καστών

Το σύστημα των καστών καθορίζει την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της κοινωνίας, σε ό,τι αφορά τις διαφορετικές θέσεις που καταλαμβάνουν στην κοινωνική ιεραρχία. Ωστόσο υπάρχουν περιορισμοί. Κοινωνικοί δεσμοί: οι ανώτερες κάστες δεν μπορούσαν να έχουν επαφή με τις χαμηλότερες. Γεωγραφικοί διαχωρισμοί: οι ανώτερες κάστες ζουν στα αστικά κέντρα, ενώ οι χαμηλότερες ζουν στην περιφέρεια. Οι πλούσιες και ανώτερες ομάδες εκμεταλλεύονται τις φτωχές. Η Ινδία έχει βιώσει συχνά το φαινόμενο της κοινωνικής βίας που συνδέεται με τις κάστες.

Τρεις χιλιάδες χρόνια πόνου για τους Ντάλιτ

Οι Ντάλιτ ή «Ανέγγιχτοι» πέφτουν θύματα κάθε είδους διακρίσεων. Δεν τους επιτρέπεται να φορούν παπούτσια ή να περιμένουν στη στάση του λεωφορείου. Δεν μπορούν να λάβουν αλληλογραφία στο σπίτι τους. Δέχονται επιθέσεις και προσβολές. Τα παιδιά τους κάθονται χωρία από τους συμμαθητές τους στο σχολείο. Ο λόγος για τα 167 εκατομμύρια Ντάλιτ που ζουν στην Ινδία, τη μεγαλύτερη δημοκρατία στον κόσμο. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε πρόσφατα ψήφισμα για την προστασία των δικαιωμάτων αυτών των ανθρώπων. Κάθε μία ώρα ένας στους δύο Ντάλιτ δέχεται επίθεση. Κάθε μέρα τρεις γυναίκες πέφτουν θύματα βιασμού. Κάθε μία ώρα δεκατρείς Ντάλιτ δολοφονούνται. Ποιοι είναι όμως οι «Ανέγγιχτοι»;

Περίπου 167 εκατομμύρια άνθρωποι στην Ινδία γεν-

νήθηκαν έξω από το ινδουιστικό σύστημα των τεσσάρων βάρνα. Τους ονομάζουν «Ανέγγιχτους», παρόλο που οι ίδιοι προτιμούν τη λέξη Ντάλιτ, που σημαίνει θρυμματισμένοι άνθρωποι. Αν κάποιος Ντάλιτ αγγίξει κάποιον από ανώτερη κάστα, ο τελευταίος πιστεύει ότι έχει μολυνθεί και υπόκειται σε μια σειρά τελετουργίες προκειμένου να εξαγνιστεί. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι Ντάλιτ να πέφτουν θύματα κοινωνικού αποκλεισμού, εκμετάλλευσης, βίας και αδικίας. Οι Ντάλιτ έχουν επίσης περιορισμένη πρόσβαση σε εδάφη, στην εργασία, την εκπαίδευση και την ιατρική περίθαλψη. Αν και νομικά (το 1950) καταργήθηκε το σύστημα των καστών στην Ινδία και υπάρχουν μερικά ινδουιστικά σχολεία στα οποία δεν παρουσιάζονται διακρίσεις, η μεγαλύτερη δημοκρατία στον κόσμο δεν έχει καταφέρει μέχρι σήμερα, 3.000 χρόνια μετά, να διασφαλίσει τα θεμελιώδη δικαιώματα των Ντάλιτ και να προστατεύσει τον πληθυσμό της.

Πηγή: <http://www.europarl.europa.eu>

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✿ Δύο κλάδοι του Ισλάμ: Ανάλυση διαστάσεων (Dimensional Analysis): Ανίχνευση-ανάδειξη θεμελιωδών διαστάσεων του ζητήματος (με βάση τα ερωτήματα: Τι; Πού; Πότε; Πόσο; Πόσο σοβαρά;).
- ✿ Καρέκλα αφήγησης ή Δραματοποίηση: ένας Ντάλιτ αφηγείται.
- ✿ Έρευνα για περιπτώσεις σύγχρονων θρησκευτικών συγκρούσεων και διασπάσεων.
- ✿ Μελέτη περίπτωσης: Μαχάτμα Γκάντι και η πρόταση της «μη βίας».

IV. Το αίτημα των θρησκειών για ειρήνη και καταλλαγή

Να αναγγείλουμε το γεγονός της συμφιλίωσης

Β΄ Κορ 5, 17-20

Έτσι, όποιος ανήκει στον Χριστό είναι μια καινούρια δημιουργία. Τα παλιά πέρασαν· όλα έχουν γίνει καινούρια. Κι όλα αυτά προέρχονται από τον Θεό, που μας συμφιλίωσε μαζί του διά του Χριστού, και ανέθεσε

σ' εμάς να υπηρετήσουμε στο έργο της συμφιλίωσης. Δηλαδή, ο Θεός ήταν αυτός που στο πρόσωπο του Χριστού συμφιλίωσε τον κόσμο μαζί του, χωρίς να καταλογίσει στους ανθρώπους τα παραπτώματά τους, κι επίσης ανέθεσε σ' εμάς να αναγγείλουμε το γεγονός της συμφιλίωσης. Εμείς ενεργούμε σαν πρεσβευτές του Χριστού. Μέσα απ' τα δικά μας λόγια είναι σαν να σας παρακαλεί ο Θεός. Στο όνομα του Χριστού, σας παρακαλούμε, συμφιλιωθείτε με τον Θεό!

Γαλ 3, 26

Είστε, λοιπόν, όλοι παιδιά του Θεού, αφού πιστεύετε στον Ιησού Χριστό. Κι αυτό, γιατί όσοι βαφτιστήκατε στο όνομα του Χριστού, έχετε ντυθεί τον Χριστό. Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και ειδωλολάτρης, δεν υπάρχει δούλος και ελεύθερος, δεν υπάρχει άντρας και γυναίκα· όλοι σας είστε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό.

Εκπρόσωποι θρησκειών προσεύχονται για την ειρήνη: Ασίζη 1986

Στις 27 Οκτωβρίου του 1986, στην Ασίζη της Ιταλίας, έλαβε χώρα, με πρωτοβουλία του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β', η «Παγκόσμια ημέρα Προσευχής για την Ειρήνη» με αφορμή τη διακήρυξη «του Διεθνούς Έτους της Ειρήνης» από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών. Στη συνάντηση έλαβαν μέρος 160 εκπρόσωποι θρησκειών και προσευχήθηκαν όλοι μαζί «για την ειρήνη του κόσμου».

«Υπάρχει κάτι που μας ενώνει» (Ασίζη 1986)

Για πρώτη φορά στην ιστορία, έχουμε συγκεντρωθεί από κάθε μεριά, Χριστιανικές Εκκλησίες και εκκλησιαστικές κοινότητες και παγκόσμιες Θρησκείες, σε αυτόν τον ιερό τόπο, που είναι αφιερωμένος στον Άγιο Φραγκίσκο, για να ομολογήσουμε μπροστά σε όλο τον κόσμο, καθένας σύμφωνα με τις δικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις, την υπερβατική ποιότητα της ειρήνης. Η μορφή και το περιεχόμενο των προσευχών μας είναι πολύ διαφορετικά, όπως έχουμε δει, και δεν μπορεί να υπάρξει ζήτημα μείωσής τους σε ένα είδος κοινού παρονομαστή. Πράγματι, μέσα από αυτή τη διαφορετικότητα, ίσως έχουμε ανακαλύψει εκ νέου ότι, όσον αφορά στο πρόβλημα της ειρήνης και τη σχέση της με τις θρη-

σκευτικές μας αρχές, υπάρχει κάτι που μας ενώνει. Οι προκλήσεις για την ειρήνη, όπως τις κατανοεί σήμερα κάθε ανθρώπινη συνείδηση, είναι το πρόβλημα της εύλογης ποιότητας ζωής για όλους, το πρόβλημα της επιβίωσης για την ανθρωπότητα, το πρόβλημα της ζωής και του θανάτου.

Ενόψει ενός τέτοιου προβλήματος, δύο πράγματα φαίνεται να έχουν υπέρτατη σημασία· και είναι κοινά για όλους μας. Το πρώτο είναι η εσωτερική επιτακτική ανάγκη της ηθικής συνείδησης, που μας ωθεί να σεβόμαστε, να προστατεύουμε και να προωθούμε την ανθρώπινη ζωή, από τη γέννηση μέχρι τον θάνατο, για τα άτομα και τους λαούς, αλλά κυρίως για τους αδύναμους, τους άπορους, τους κατεστραμμένους· η επιτακτική ανάγκη να ξεπεράσουμε τον εγωισμό, την απληστία και το πνεύμα της εκδίκησης.

Το δεύτερο είναι η πεποίθηση, ότι η ειρήνη πηγαίνει πολύ πιο πέρα από την ανθρώπινη προσπάθεια, ιδιαίτερα στην παρούσα δύσκολη κατάσταση του κόσμου μας, και ως εκ τούτου, ότι η πηγή για την υλοποίησή της πρέπει να αναζητηθεί σε αυτήν την Πραγματικότητα που βρίσκεται πέρα από όλους μας. Αυτός είναι ο λόγος που ο καθένας από εμάς προσεύχεται για την ειρήνη. Ακόμα κι αν, ανάλογα με τις θρησκευτικές μας πεποιθήσεις, πιστεύουμε διαφορετικά πράγματα για τη σχέση αυτής της Πραγματικότητας με το δώρο της ειρήνης, όλοι μας επιβεβαιώνουμε ότι υπάρχει μια τέτοια σχέση.

Ομιλία του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β' προς τους αντιπροσώπους Χριστιανικών Εκκλησιών, Εκκλησιαστικών Κοινοτήτων και Παγκόσμιων Θρησκειών, στη Βασιλική του Αγίου Φραγκίσκου, 27 Οκτωβρίου 1986

Το αίτημα της διαθρησκειακής εκπαίδευσης

Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία

«Διαθρησκευτικός, -ή, -ό»: πλευρές της θρησκείας και της άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων που διατρέχουν ή βρίσκονται ανάμεσα σε διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις.

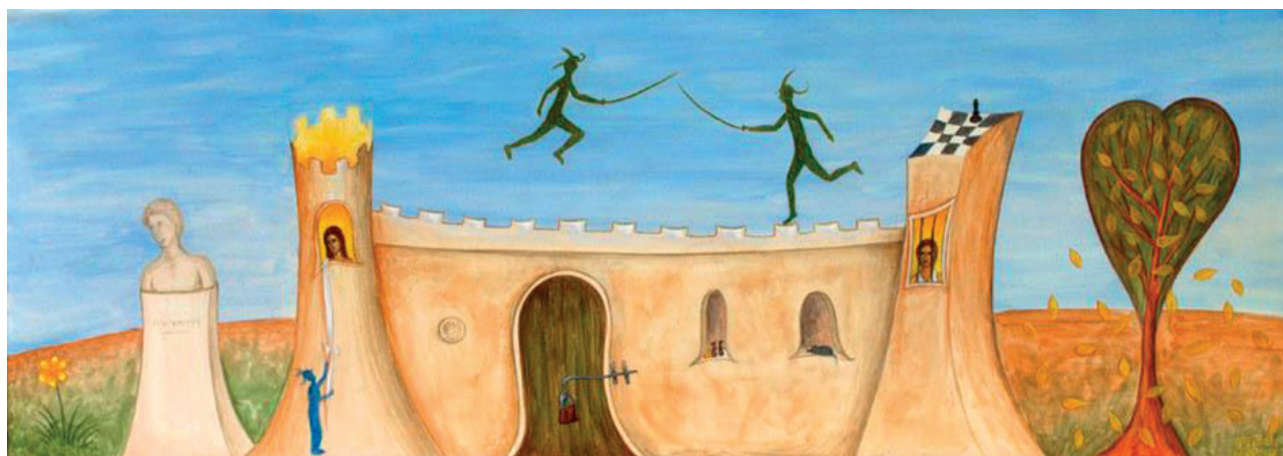
Για μεγάλο διάστημα, η θρησκευτική διάσταση στην εκπαίδευση είχε παραμεληθεί, εξαιτίας του προβλήματος εξεύρεσης κοινής βάσης. Με το να εστιάζουν στη θρησκευτική ετερότητα, κυρίως ως πρόβλημα παρά ως εμπλουτισμό, οι πολιτικοί μάλλον μεγεθύνουν παρά λύνουν τις δυσκολίες. Δεν μπορεί κάποιος να επιληφθεί της πολιτισμικής ετερότητας, χωρίς να συμπεριλάβει τη θρησκεία. Η θρησκευτική ετερότητα, ως μέρος της παιδείας για τη Δημοκρατία, είναι επίσης μέρος του κοινού ενδιαφέροντος των ερευνητών της θρησκευτικής εκπαίδευσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στην προσέγγιση που επελέγη για τη διαπολιτισμική μάθηση μέσω της πολιτικής του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Intercultural Learning T-kit 2000), έχει ορισθεί ως καθήκον η δημιουργία θετικού περιβάλλοντος για τη διαπολιτισμική και διαθρησκευτική εκπαίδευση (The religious dimension of intercultural education 2004). Το σχολικό περιβάλλον περιλαμβάνει το επίπεδο της πολιτικής, της σχολικής διοίκησης, της διεύθυνσης και της διαχείρισης του σχολείου, της κατασκευής και του συντονισμού των αναλυτικών προγραμμάτων, και της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Εκτός εκπαιδευτικού συστήματος, σημαντικοί εταίροι για τη

δημιουργία ενός τέτοιου περιβάλλοντος μάθησης είναι επίσης οι γονείς, οι θρησκευτικές κοινότητες, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι κοινωνικοί οργανισμοί.

Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία.

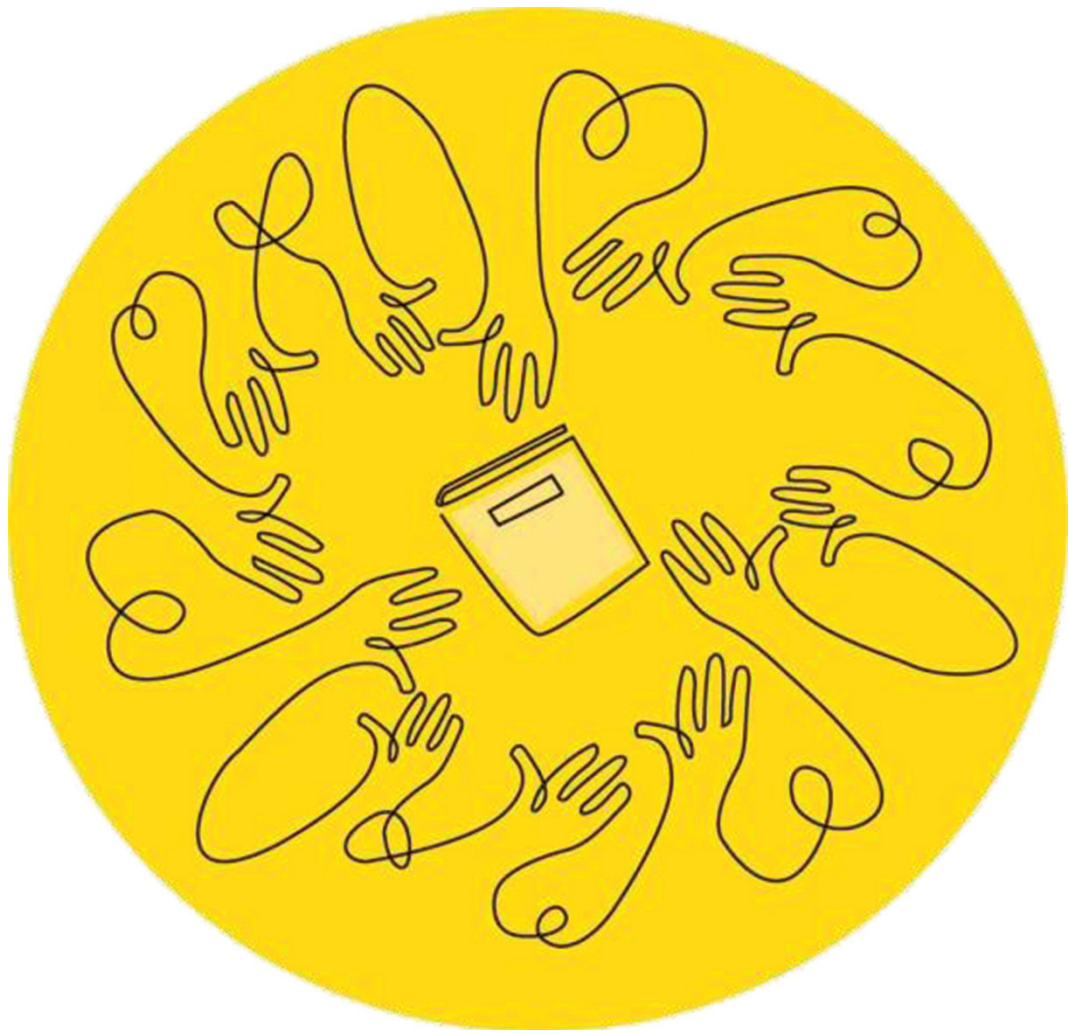
Επιμέλεια: John Keast. Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Άγγελος Βαλλιανάτος, Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✿ Παιχνίδι ρόλων με θέμα «Η δίκη της θρησκευτικής βίας».
- ✿ Γράφοντας ένα γράμμα στους θρησκευτικούς ηγέτες του κόσμου για την ειρήνη και την καταλλαγή.
- ✿ Project: Η θρησκεία εργαλείο πρόκλησης διχασμών ή συμφιλίωσης;
- ✿ Οργάνωση «συνεδρίου τάξης» με θέμα «Θρησκευτική διαφοροποίηση και νέοι: Από τη χρήση βίας στην ειρηνική συνύπαρξη».
- ✿ Μουσικό εργαστήριο: Σύνθεση με θέμα το αποστολικό λόγο στη Β΄ Κορ, 5, 17-20.

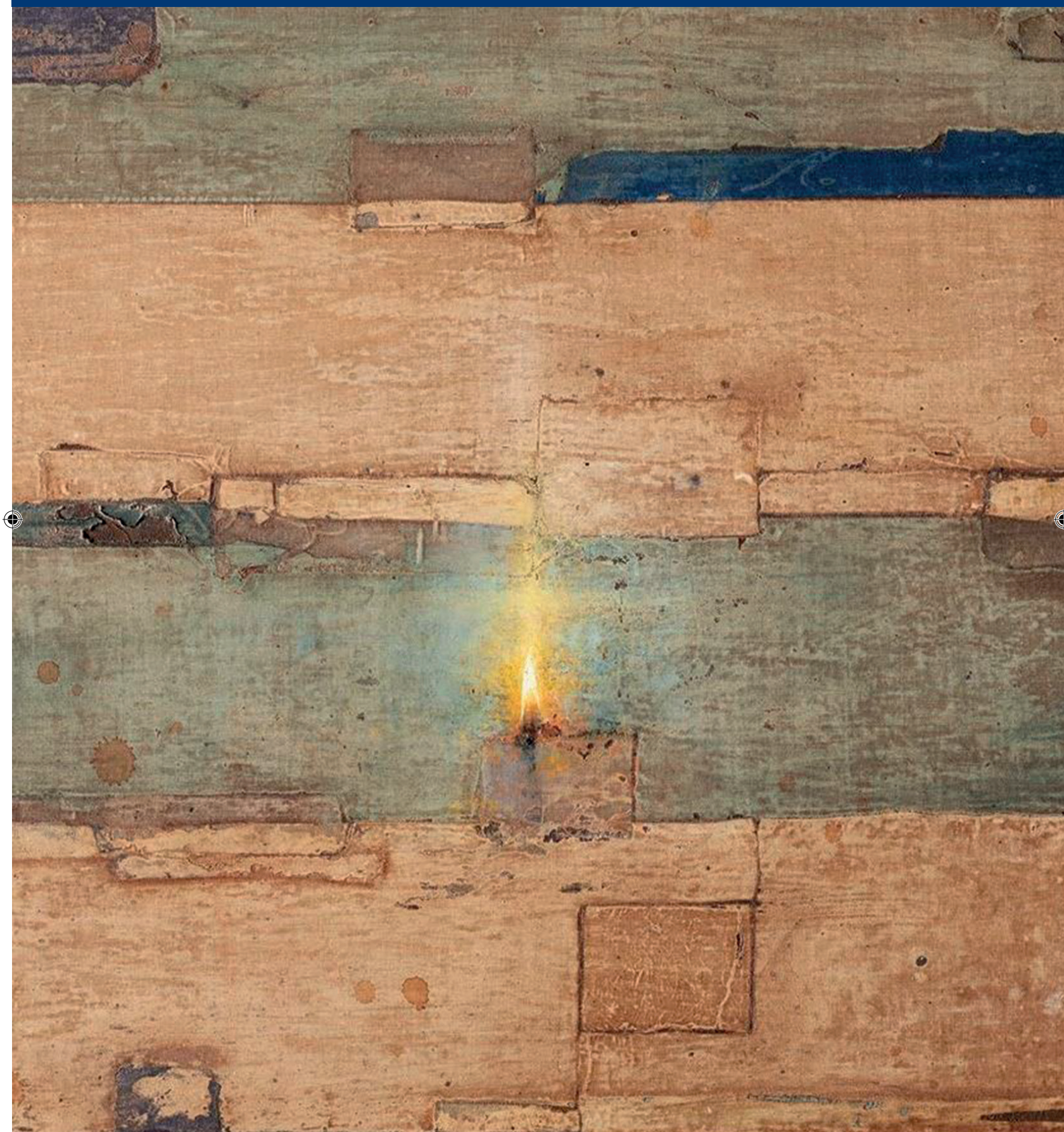

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Ορθοδοξία και Νέος Ελληνισμός

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι συνθήκες ζωής των χριστιανών άλλαξαν δραματικά. Κατά τη δύσκολη για το Γένος περίοδο της τουρκοκρατίας, η ορθόδοξη Εκκλησία, με επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, θα διαδραματίσει τον σημαντικότερο ρόλο στη διατήρηση της μνήμης και της ταυτότητας των Ελλήνων, συμβάλλοντας στην παιδεία και τον πολιτισμό και εμπνέοντας πάντα στις ψυχές των ανθρώπων την αγάπη για την ελευθερία της πατρίδας. Στόχος μας στη θεματική αυτή ενότητα είναι να ανακαλύψουμε και να αξιολογήσουμε αυτή τη συνεισφορά, να φωτίσουμε τη ζωή και το έργο συγκεκριμένων προσώπων του Νεότερου Ελληνισμού, να ανακαλύψουμε την ομορφιά και την αξία του λαϊκού πολιτισμού μας που διασώζει τη συνέχεια της πολιτισμικής μας ταυτότητας και να κατανοήσουμε τις εντάσεις που σφράγισαν την ιστορική διαδρομή της Ελλαδικής Εκκλησίας κατά τους τελευταίους αιώνες και καθόρισαν τις σχέσεις της με το Νεοελληνικό κράτος και τον λαό.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Μετά την Άλωση της Πόλης

- ✦ **Ενορίες και κοινότητες: Μνήμη και ταυτότητα στη μεταβυζαντινή περίοδο**
- ✦ **Εξισλαμισμός και νεομάρτυρες**
Νεομάρτυς Μιχαήλ Πακνανάς ο Κηπουρός
Νεομάρτυς Κυράννα
Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄

- ✦ Εκκλησία και παιδεία
Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός
Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης
Ευγένιος Βούλγαρης

II. Η δύναμη του λαϊκού πολιτισμού

- ✦ Δημοτικά τραγούδια (με θρησκευτικό περιεχόμενο) και κάλαντα γιορτών
- ✦ Λαϊκή τέχνη: Καταφύγιο και κιβωτός (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ξυλογλυπτική, υφαντική/κεντητική, αργυροχρυσοχοΐα, κεραμική)

III. Από την οικουμενική Ορθοδοξία στις εθνικές Εκκλησίες

- ✦ Το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας και η ρήξη με το Πατριαρχείο
- ✦ Ο κίνδυνος του εθνοφυλετισμού και η συνοδική του καταδίκη (1872)
- ✦ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο σήμερα: μαρτυρία και ενότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο

I. Μετά την Άλωση της Πόλης

Ενορίες και κοινότητες: Μνήμη και ταυτότητα στη μεταβυζαντινή περίοδο

Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία

Θρηνητικὸν συναξάρι
Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου

Την Τρίτη 29 Μαΐου 1453 μια παλιά ιστορία τελείωσε. Ο τελευταίος κληρονόμος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνος κι αυτός, έπεσε νεκρός στο πεδίο της μάχης και ένας άπιστος σουλτάνος μπήκε θριαμβευτικά στην πόλη που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος, τη Βασιλίδα των πόλεων και πρωτεύουσα της χριστιανικής αυτοκρατορίας. Δεν υπήρχε πια ούτε αυτοκράτορας ούτε Σταυρός στο Ιερό Παλάτι για να συμβολίζει στους πιστούς της Ανατολής το μεγαλείο και την εξουσία του παντοδύναμου Θεού. Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, επί χίλια και πλέον χρόνια συνέταιρος του ορθόδοξου κράτους, έγινε η Εκκλησία ενός υποτεταγμένου λαού, που ήταν τώρα πια κάτω από την καλή ή κακή διάθεση ενός μουσουλμάνου κυριάρχου. Η λειτουργία της, η όψη της και όλος ο τρόπος ζωής της χρειάστηκε απότομα να αλλάξει.

Στήβεν Ράνσιμαν,
Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, τόμος Β'

Μετά την άλωση της Πόλης οι Οθωμανοί κατακτητές εφάρμοσαν ένα θεοκρατικό διοικητικό σύστημα σε όλους τους κατακτημένους λαούς. Οι υπήκοοι στον Σουλτάνο δε διακρίνονταν ανάλογα με την εθνική τους καταγωγή, αλλά ανάλογα με τη θρησκεία τους (σύστημα των μιλλέτ*). Εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί αναγνωρίστηκαν ως ένα μιλλέτ στο σύνολό τους, δηλαδή ως μία ενιαία θρησκευτική ομάδα, και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ανατέθηκε η ευθύνη για τη διοίκηση και την καλή τους διαγωγή έναντι της ανώτατης αρχής. Κάθε μιλλέτ είχε προνόμια που του επέτρεπαν να διευθύνει τις υποθέσεις του σύμφωνα με τους δικούς του νόμους και τα δικά του έθιμα.

Αν και τα προνόμια αυτά εξυπηρετούσαν πρώτιστα τα οθωμανικά συμφέροντα και καταπατούνταν εύκολα, έδωσαν παρόλα αυτά τη δυνατότητα στο Γένος να μείνει ενωμένο πολιτιστικά και πνευματικά και να επιβιώσει μέσα στις αντίξοες συνθήκες που επέβαλε ο οθωμανικός ζυγός.

*Στο πλαίσιο του οθωμανικού κράτους αναγνωρίστηκαν τέσσερα μιλλέτ: το μουσουλμανικό, το ορθόδοξο (την Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσαν Έλληνες, Βλάχοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί, Μολδαβοί και Άραβες), το αρμενικό και το εβραϊκό. Τα δυο πρώτα «μιλλέτια» ήταν αριθμητικά μεγαλύτερα και με συμπαγείς, γεωγραφικά, πληθυσμούς.

Της Αγιά Σοφιάς

Σημαίνει ό Θεός, σημαίνει ή γῆς, σημαίνουν τὰ
ἐπουράνια,
σημαίνει κι ή Ἀγιά-Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι,
μὲ τετρακόσια σήμαντρα κι ἐξήντα δυὸ καμπάνες,
κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος.
Ψάλλει ζερβὰ ὁ βασιλιάς, δεξιὰ ὁ πατριάρχης,
κι ἀπ' τὴν πολλὴ τὴν ψαλμουδιὰ ἐσειόντανε οἱ
κολόνες.

Νὰ μποῦνε στὸ χερουβικὸ καὶ νὰ ἴβγει ὁ βασιλέας,
φωνὴ τοὺς ἦρθε ἐξ οὐρανοῦ
κι ἀπ' ἀρχαγγέλου στόμα:
«Πάψετε τὸ χερουβικὸ κι ἄς χαμηλώσουν τ' Ἅγια,
παπάδες πᾶρτε τὰ ἱερά καὶ σεῖς κεριά σβηστήτε,
γιατί ἴναι θέλημα Θεοῦ ή Πόλη νὰ τουρκέψει.
Μόν' στεῖλτε λόγο στὴ Φραγκιά,

νὰ ῥθοῦν τρία καράβια,
τὸ ἕνα νὰ πάρει τὸ σταυρὸ καὶ τ' ἄλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια Τράπεζά μας,
μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ
καὶ μᾶς τὴ μαγαρίσουν».

Ἡ Δέσποινα τaráχτηκε καὶ δάκρυσαν οἱ εἰκόνες.
«Σώπασε κυρὰ Δέσποινα, καὶ μὴ πολυδακρύζης,
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλι δικά μας θά ἔναι».

Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν από τα προνόμια προς το Ορθόδοξο μιλλέτ επέτρεψαν να αναπτυχθούν αυτοδιοικούμενες, ως ένα βαθμό, κοινότητες σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι άρχοντές τους εκλέγονταν από τον λαό. Τους φόρους προς το τουρκικό κράτος πλήρωνε η κοινότητα και όχι ο κάθε

υπόδουλος ατομικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι εισφορές των πλουσιότερων ήταν δυνατόν να εξισορροπούν εκείνες των φτωχότερων, αφού όλοι ανήκαν στο ίδιο σώμα. Κέντρο της ζωής της κοινότητας ήταν ο ναός. Εκεί τελούσαν τη λατρεία και οργάνωναν την κοινωνική τους ζωή. Έτσι η Εκκλησία αποτέλεσε τον βασικό παράγοντα συνοχής και ενότητας και έναν πολύτιμο χώρο ελεύθερης έκφρασης και επικοινωνίας των υπόδουλων πιστών.

Ο χορός των αντρειωμένων

Στα κακοτράχαλα τα βουνά
με το σουράβλι και το ζουρνά
πάνω στην πέτρα την αγιασμένη
χορεύουν τώρα τρεις αντρειωμένοι.
Ο Νικηφόρος κι ο Διγενής
κι ο γιος της Άννας της Κομνηνής.

Δική τους είναι μια φλούδα γης
μα εσύ Χριστέ μου τους ευλογείς
για να γλιτώσουν αυτή τη φλούδα
απ' το τσακάλι και την αρκούδα.
Δες πώς χορεύει ο Νικηταράς
κι αηδόνι γίνεται ο ταμπουράς.

Από την Ήπειρο στο Μοριά
κι απ' το σκοτάδι στη λευτεριά
το πανηγύρι κρατάει χρόνια
στα μαρμαρένια του χάρου αλώνια.
Κριτής κι αφέντης είν' ο Θεός
και δραγουμάνος του ο λαός.

Τσάμικος - Αθανασία (1976),
Στίχοι: Νίκος Γκάτσος,
Μουσική: Μάνος Χατζιδάκις

Των Ελλήνων οι κοινότητες

Ας κρατήσουν οι χοροί
και θα βρούμε αλλιώςτικά
στέκια επαρχιώτικα βρε
ώσπου η σύναξις αυτή
σαν χωριό αυτόνομο να ξεδιπλωθεί

Μέχρι τα ουράνια σώματα
με πομπούς και με κεραίες
φτιάχνουν οι Έλληνες κυκλώματα
κι ιστορία οι παρέες

Ο ουρανός είναι φωτιές
ανεμομαζώματα
σπίθες και κυκλώματα βρε
και παρέες λαμπερές
το καθρέφτισμά τους στις ακρογιαλιές

Κι είτε με τις αρχαιότητες
είτε με ορθοδοξία
των Ελλήνων οι κοινότητες
φτιάχνουν άλλο γαλαξία

Τι να φταίει η Βουλή
τι να φταίν οι εκπρόσωποι
έρημοι και απρόσωποι βρε
αν πονάει η κεφαλή
φταίει η απρόσωπη αγάπη που 'χε βρει

Μα η δικιά μας έχει όνομα
έχει σώμα και θρησκεία
και παππού σε μέρη αυτόνομα
μέσα στην τουρκοκρατία

Να μας έχει ο Θεός γερούς
πάντα ν' ανταμώνουμε
και να ξεφαντώνουμε βρε
με χορούς κυκλωτικούς
κι άλλο τόσο ελεύθερους σαν ποταμούς

Και στης νύχτας το λαμπάδιασμα
να πυκνώνει ο δεσμός μας
και να σμίγει παλιές κι αναμμένες τροχιές
με το ροκ του μέλλοντός μας.

Διονύσης Σαββόπουλος,
Ας κρατήσουν οι χοροί, (1983)

Εξισλαμισμός και νεομάρτυρες

Οι Οθωμανοί, λόγω θρησκευτικού φανατισμού αλλά και για λόγους κυριαρχίας, συχνά εξισλάμιζαν βίαια τους υπόδουλους. Αλλά και κάποιοι χριστιανοί στις ορθόδοξες κοινότητες της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας άλλαζαν πίστη, προκειμένου να ανέλθουν κοινωνικά και οικονομικά. Άλλοι ασπάζονταν επιφανειακά το Ισλάμ, ενώ κρυφά συνέχιζαν την ορθόδοξη πίστη και ζωή ως κρυπτοχριστιανοί. Η θέση τους ήταν εξαιρετικά δύσκολη, γι' αυτό και η Εκκλησία τους αντιμετώπισε με κατανόηση. Όσοι χριστιανοί αντιστέκονταν στις πιέσεις και παρέμεναν σταθεροί στην πίστη τους συχνά οδηγούνταν στο μαρτύριο. Αυτοί είναι οι νεομάρτυρες (μάρτυρες των νεότερων χρόνων), αρκετοί από τους οποίους είτε είχαν ασπαστεί το Ισλάμ και αργότερα μετανόησαν και ομολόγησαν δημόσια την χριστιανική τους πίστη, με αποτέλεσμα να καταδικαστούν σε θάνατο. Κάποιοι ήταν πρώην μουσουλμάνοι που βαφτίστηκαν χριστιανοί και, όταν αυτό έγινε γνωστό, επέλεξαν να μαρτυρήσουν για τη νέα τους πίστη. Άλλοι είχαν κατηγορηθεί δίκαια ή άδικα ότι συμμετείχαν σε επαναστατικές ενέργειες και αρνήθηκαν να γίνουν μουσουλμάνοι για να αποφύγουν την εκτέλεση. Το παράδειγμα των νεομαρτύρων είχε μεγάλη μεγάλη απήχηση στη συνείδηση του υπόδουλου λαού, όπως ακριβώς και η στάση των πρώτων μαρτύρων.

Φιρμάνι για το παιδομάζωμα (1666)

Μόλις φτάσει το παρόν αυτοκρατορικό μου διάταγμα, να γίνει γνωστό ότι, κατά τις ισχύουσες

από παλαιά διατάξεις, επιβάλλεται η στρατολόγηση των ραγιάδων που κατοικούν στις αυτοκρατορικές μου χώρες για τις ανάγκες της αυτοκρατορικής μου φρουράς. Επειδή, όμως, εδώ και πολύ καιρό δεν είχε γίνει τέτοια στρατολόγηση, πρέπει να στρατολογήσετε ένα παιδί κάθε πολύτεκνου άπιστου ραγιά, που να είναι ηλικίας από δεκαπέντε μέχρι είκοσι ετών και ικανό να υπηρετήσει... Επειδή η υπηρεσία αυτή πρέπει να εκτελεσθεί με μεγάλη προσοχή, σας παραγγέλλω να στρατολογήσετε μεταξύ των πιο εκλεκτών, ρωμαλέων και κατάλληλων νέων, από εκατόν πενήντα μέχρι εκατόν εξήντα, και να τους στείλετε με τους σχετικούς καταλόγους στην πρωτεύουσά μου.

Απόστολος Βακαλόπουλος,
Ιστορία Νέου Ελληνισμού

Νεκτάριος Τέρπος, Νουθεσία εις κάθε απλόν άνθρωπον και χωρικόν

Το λοιπόν, τι ανάγκη είχα εγώ πέρυσι στις 25 Δεκεμβρίου του 1724 να πάω στην ξένη επαρχία του Ελμπασάν, στο χωριό Τραγότι; Και μπαίνοντας στην Εκκλησία του Χριστού βρήκα τον παπά με έως εκατόν είκοσι γυναίκες και άντρες ως δεκαπέντε και πολύ πικράθηκα που ήταν τόσο λίγοι οι άντρες. Και είχα ρωτήσει πρωτύτερα και μου είπαν πως οι υπόλοιποι άντρες, αλίμονο, όλοι τούρκεψαν...

Απόσπασμα από το έργο «Πίστις» στο Κωνσταντίνου Γαρίτση «Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του»

Νεκτάριος Τέρπος, Νουθεσία εις κάθε απλόν άνθρωπον και χωρικόν

Υπάρχουν και κάποιες τρισκατάρατες και αφορισμένες γυναίκες και λένε: ω άντρα μου, γίνε Τούρκος, γιατί δεν μπορούμε να πληρώσουμε χαράτσι, και άλλες θείες και ανιψιές του διαβόλου, λένε, ω παιδιά μου, βάλτε από ένα τούρκικο όνομα για να μην πληρώσετε χαράτσι, γιατί δεν μπορούμε να ζυμώνουμε και να μαγειρεύουμε για τους Αγαρηνούς. Όχι, όχι, μην πλανιέστε για δύο άσπρα (χρήματα) την ημέρα, και μην το κάνετε αυτό, έτσι να 'χετε την ευχή του Χριστού και της Παναγίας.

Άλλοι και άλλες από άλλο μέρος μου λένε πως ο άντρας μου νηστεύει, κρατεί τα τριήμερα, κάνει τον σταυρό του, δεν καταλύει τη νηστεία, πηγαίνει στην Εκκλησία τη νύχτα και μεταλαμβάνει Σώμα και Αίμα του Χριστού. Έρχεται ο παπάς τη νύχτα και μας κάμνει όσα χρειάζονται, βαπτίζει τα παιδιά μας, στεφανώνει τον γιο μου. Όχι όχι, δεν σας ωφελούνε ό,τι και αν κάνετε, σύμφωνα με τη φωνή του Ευαγγελίου που λέει: «Όποιος με αρνηθεί μπροστά στους ανθρώπους, και εγώ θα τον αρνηθώ όταν κατεβώ από τους ουρανούς στην αγία πόλη Ιερουσαλήμ να κρίνω όλον τον κόσμο».

Και μην πλανηθείς, καλέ μου άνθρωπε, και μου λέγεις: τον πατέρα μου, τον αδελφό μου τον έβγαλα κρυφά και τον έφερα στην Εκκλησία τη νύχτα. Δε σου αξίζει, πλανάσαι, δε σε ωφελούν αυτά σε τίποτε. Εγώ πριν λίγο καιρό πήγα σε μία Εκκλησία, και βρήκα κάτω από ένα τούβλο ένα ψόφιο ποντικό, και τον πετάξαμε έξω, και η Αγία Εκκλησία απ' αυτόν δε μιάνθηκε, αλλά

ούτε και ο ποντικός αγιάστηκε. Τέτοιας λογής είναι και οι αρνητές, που τους φέρνουν κρυφά στην Εκκλησία του Θεού. Αν θέλεις να είσαι άγιος και ευλογημένος, όλα όσα κάνεις ως χριστιανός στο φως να είναι, να σε βλέπουν όλοι, να πηγαίνεις εσύ ζωντανός στην Εκκλησία, να δοξολογάς, και να προσκυνάς τον εν Τριάδι Θεόν...

Βάστα λοιπόν τα βάσανα, και αν σε δέσουν μην πικραίνεσαι, και αν σε βάλουν στη φυλακή ή στα σίδερα και στο τρομπούκι, υπόφερε χαρούμενος, κάνοντας τον Σταυρό σου, και κήρυττε το όνομα του Χριστού, Θεού του παντός.

Απόσπασμα από το έργο «Πίστις» στο Κωνσταντίνου Γαρίτση, «Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του»

Τα στάδια της ομολογίας των Νεομαρτύρων

α'. Πρέπει να πάτε σε κάποιον έμπειρο και ενάρετο Πνευματικό, να εξομολογηθείτε την άρνηση της πίστης σας και όλες τις άλλες αμαρτίες που κάνατε και να του φανερώσετε τον σκοπό που έχετε για το μαρτύριο· **β'.** να ζητήσετε να λάβετε τη δεύτερη χρίση του Αγίου Μύρου, όπως προβλέπουν οι διατάξεις της Αγίας Εκκλησίας μας· **γ'.** να αποτραβηχτείτε σε ένα μέρος ήσυχο και εκεί να κάτσετε και να παρακαλέσετε τον Θεό με νηστεία, αγρυπνία και δάκρυα να δείξει φιλευσπλαχνία για το μέγα σφάλμα που κάνατε, και ακόμη περισσότερο να τον παρακαλέσετε να ανάψει την θεία του αγάπη στην καρδιά σας και να σας δώσει δύναμη στο μαρτύριο για να νικήσετε τον διάβολο και τους υπηρέτες του· **δ'.** να κοινωνήσετε τα θεία μυστήρια με κατάνυξη και ευλάβεια και

ε'. ύστερα από όλα αυτά να σηκωθείτε να πάτε στον τόπο όπου αρνηθήκατε προηγουμένως τον Χριστό και εκεί να αρνηθείτε τη θρησκεία που δεχτήκατε και να ομολογήσετε την πίστη του Χριστού και για την ομολογία σας αυτή να χύσετε το αίμα σας και να πεθάνετε...

Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου,
Νέον Μαρτυρολόγιον, α' έκδοση 1794, Προοίμιον

Βίος του Αγίου Νεομάρτυρα Μιχαήλ Πακνανά του Κηπουρού

Ο άγιος Νεομάρτυς Μιχαήλ γεννήθηκε στην Αθήνα από φτωχούς, μα ευσεβείς γονείς, γύρω στο 1750. Ζούσε στη συνοικία της Βλασσαρούς, η οποία βρισκόταν

κάτω από την Ακρόπολη, στο σημερινό χώρο της Αρχαίας Αγοράς. Η φτώχεια δεν του επέτρεψε να μάθει γράμματα κι έτσι, αγράμματος κι απλοϊκός, με πολλή όμως πίστη στον Χριστό, μεγάλωνε ο Μιχαήλ κοντά στους γονείς του. Όταν έγινε έφηβος, ο πατέρας του τον πήρε κοντά του, να τον βοηθάει στους κήπους όπου δούλευε. Δούλεψε κάμποσα χρόνια έτσι, δίπλα στον πατέρα του. Μετά, σαν έχασε τον πατέρα του, αγόρασε ένα γαϊδουράκι και μ' αυτό έβγαινε στα γύρω χωριά και κουβαλούσε κοπριά για τους κήπους, που καλλιεργούσε παλιότερα ο πατέρας του.

Μια μέρα, όμως, καθώς γυρνούσε από τα χωριά, στην είσοδο της Αθήνας, συνάντησε τους φύλακες της χώρας, που ήταν άνθρωποι του Βοεβόδα της πόλης, Μωαμεθανοί κι αυτοί. Από καιρό τον είχαν βάλει στο μάτι και, καθώς τον έβλεπαν απλοϊκό κι αγράμματο, νόμιζαν πως θα τον έκαμναν ν' αλλαξοπιστήσει. Γι' αυτό τον συκοφάντησαν, κατηγορώντας τον πως πήγε μπαρούτι στους αρματωμένους Έλληνες που ήταν πάνω στα βουνά, και τον φυλάκισαν. Έτσι οι Αγαρηνοί ερχόταν καθημερινά και τον πίεζαν με χίλιους τρόπους να τουρκέψει, δηλαδή ν' αλλάξει την πίστη του. Πέρασε κάμποσος καιρός, χωρίς να φέρουνε αποτέλεσμα οι πιέσεις των Οθωμανών. Όταν πια τελείωσε η υπομονή τους, άρχισαν να τον φοβερίζουν πως, αν δεν αλλάξει την πίστη του, έχουν απόφαση και διαταγή να τον θανατώσουν. Τα βασανιστήρια του Μιχαήλ συνεχιζότανε απ' τους απίστους ασταμάτητα. Όμως, όσο τον βασανίζανε, τόσο εκείνος γίνονταν πιο σταθερός στην άρνηση του: «δεν τουρκίζω, είμαι χριστιανός!», έλεγε συνέχεια. Κάποτε, τον έβγαλαν απ' τη φυλακή και τον παρουσίασαν στον Βοεβόδα, ελπίζοντας πως με κολακείες και

ταξίματα (φορέματα, χτήματα, πλούτη), θα λύγιζε τον άγιο. Ο Νεομάρτυς όμως έμενε ασάλευτος στην πίστη του. Ο Βοεβόδας τότε άρχισε τις απειλές για τα ερχόμενα μαρτύρια, λέγοντάς του πως στο τέλος θα τον θανατώσει αν δεν αλλαξοπιστήσει. Ο Άγιος έλεγε και ξανάλεγε τις δυο λέξεις («δεν τουρκεύω»), δίχως να λιποψυχήσει.

Τότε, ο Βοεβόδας τον έστειλε στον ονομαστό Καλοπασσιά από τα Γιάννενα, που βρισκόταν εκείνες τις μέρες στην Αθήνα. Έλπιζε πως εκείνος, φόβος και τρόμος καθώς ήταν για τα μέσα που χρησιμοποιούσε σ' όλους τους φυλακισμένους, θα γύριζε τον Μιχαήλ στην πίστη τους. Μα κι ο Καλοπασσιάς, μ' ό,τι κι αν του 'ταξε και μ' όσες απειλές και βάσανα κι αν τον φοβέρισε, δεν κατάφερε να πάρει άλλη λέξη απ' το στόμα του, εκτός από το: «δεν τουρκίζω!». Τότε ο Καλοπασσιάς του λέει με πονηριά: «Μπρέ λωλέ, αρνήσου κατά το παρόν την πίστη σου, για να γλυτώσεις τη ζωή σου, κι ύστερα πήγαινε σ' άλλον τόπο και έχε πάλι την πίστη σου». Αλλά ο Μάρτυς δεν πειθόταν με κανέναν τρόπο, αλλά φώναζε ακατάπαυστα: «δεν τουρκίζω, δεν τουρκίζω». Βλέποντας λοιπόν τον άγιο Μιχαήλ ο φοβερός Καλοπασσιάς ασάλευτο στην πίστη του, τον έστειλε στον δικαστή για να τον δικάσει. Κι εκείνος, βέβαια, πάσχισε να τον αλλαξοπιστήσει με τους δικούς του τρόπους, πριν να τον δικάσει, αλλά είχε κι αυτός το ίδιο αποτέλεσμα. Ο Άγιος του πετούσε κατάμουτρα το «δεν τουρκίζω». Τότες θύμωσε και εκείνος, κι έβγαλε την απόφαση για να τον αποκεφαλίσουν.

Ο Άγιος ατάραχος άκουσε την καταδίκη του. Δέσμιος, βασανισμένος κι εξουθενωμένος απο τα μαρτύρια, ο Άγιος δεν δείλιαζε, παρά έτρεχε με προθυμία στο μαρ-

τύριο. Σαν έφτασε στον τόπο του μαρτυρίου, γονάτισε, έκαμε την προσευχή του, κι έσκυψε το κεφάλι του με χαρά, σα να περίμενε ζωή απ' το σπαθί και όχι θάνατο. Ο αγαρηνός τον έπιασε απ' τα μαλλιά και τον εχτύπησε με το σπαθί στο λαιμό, μα διπλαριστά και όχι με την κόψη, για να τον κάνει να δειλιάσει και ν' αρνηθεί τον Χριστό. Μα ο άγιος με θάρρος του έλεγε: «Χτύπα για την πίστη!». Ο φονιάς τότε γύρισε τη μαχαίρα του από το κοφτερό μέρος, κι άρχισε να του κόβει το λαιμό λίγο-λίγο, για να προλάβει, αν πονέσει, να μετανιώσει και ν' αλλοξοπιστήσει. Αλλά μάταια, γιατί ο άγιος ολοένα και δυνατώτερα φώναζε: «Χτύπα, για την πίστη!». Τότε ο δήμιος χτύπησε τον Άγιο με όλη του τη δύναμη κι έκοψε την τίμια κεφαλή του, ενώ η ψυχή του, στεφανωμένη μέσα στο αίμα του μαρτυρίου, ανέβαινε ν' αναπαυθεί στις αιώνιες σκηνές των δικαίων του Θεού.

Στην πρώτη κολώνα του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, διακρινόταν το ακόλουθο επιγραφικό χάραγμα: «1771 Ιουλίου 9 απεκεφαλίσθη ο Πακνανάς Μιχάλης». Το μοναδικό παρεκκλήσι σ' όλη την πρωτεύουσα, αφιερωμένο στον Άγιο νεομάρτυρα Μιχαήλ, βρίσκεται στον Ιερό Ναό Αναλήψεως Κυρίου Νέου Κόσμου, όπου κατά την παράδοση βρισκόταν οι κήποι του Αγίου.

Κωνσταντίνος Αθ. Οικονόμου,
Ο Άγιος Νεομάρτυς Μιχαήλ Πακνανάς ο Κηπουρός

Η εύρεση των λειψάνων της Αγίας Κυράννης της Οσσαίας

**Η ΑΓΙΑ ΚΥΡΑΝΝΑ
ΝΕΑ ΜΑΡΤΥΣ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΣ**

Η Ιερά Μητρόπολις Λαγκαδά Λητής και Ρεντίνης ζει τη φετινή χρονιά (2011) μέσα στο κλίμα του εορτασμού και της τιμής της τοπικής αγίας Κυράννης της Νεομάρ-

τυρος. Η Όσσα υπήρξε ο χώρος των περισσοτέρων λατρευτικών εκδηλώσεων, γιατί είναι ο τόπος που η αγία γεννήθηκε, μεγάλωσε και έχτισε την προσωπικότητά της, με όλες εκείνες τις αρετές που οι Ελληνίδες μητέρες γαλουχούσαν τα παιδιά τους στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Στον ναό των αγίων Αρχαγγέλων του χωριού της, η αγία έμαθε πως το ωραιότερο πράγμα στο κόσμο είναι η πίστη στον Χριστό και την πατρίδα, μια πατρίδα που στέναζε τότε κάτω από ζυγό δουλείας, και πως η μόνη έκφραση ελευθερίας του ανθρωπίνου προσώπου, ήταν η ζωντανή πίστη στον Θεό, αυτή που χαλύβδωνε τη θέληση και αναπτέρωνε την ελπίδα της ελευθερίας. Ο πειρασμός δε θα αργήσει να έλθει για να δοκιμάσει την νεαρή Κυράννα, της οποίας η σωματική ωραιότητα συμβάδιζε με την πνευματική ομορφιά κι έγινε στόχος του αθέμιτου έρωτα ενός Τούρκου πλούσιου της περιοχής (εξωμότη κατά τον βιογράφο της), ο οποίος αποφασίζει να την κάνει γυναίκα του παρά τη θέλησή της και βέβαια, το ζητούμενο, να αρνηθεί την πίστη της. Η αντίδραση της Κυράννας ήταν ακαριαία, τονίζοντας στον ερωτευμένο άρχοντα πως «κάλλιο το 'χει να πεθάνει παρά να αρνηθεί τον Χριστό, για τον οποίο θα έδινε και τα νιάτα και τη ζωή της». Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθεί στη φυλακή και να υποστεί φρικτά βασανιστήρια. Εκεί, ακόμη και οι δεσμοφύλακες και οι άλλοι φυλακισμένοι, Έλληνες και μουσουλμάνοι, θαύμασαν την ανδρειοσύνη της νεαρής Οσσαίας, η οποία ενώ δεχόταν ραβδισμούς, εξευτελισμούς, κρέμασμα και ό,τι μπορούσε να διανοηθεί ο παράφρων δήμιος, έβλεπαν μια ψυχική γενναιότητα απίστευτη, μια σταθερή απόφαση να μην υποκύψει στα θέληγτρα, τις απειλές και στο μαρτύριο. Η

προσευχή την έτρεφε και η προσμονή του παραδείσου χαλύβδωνε την ψυχή της επί δέκα ημέρες. Για όλα αυτά η Κυράννα έτυχε της επισκέψεως της χάριτος του Θεού και πλημμύρισε το κελί της με φως, ένα φως που έκανε όλους να πιστέψουν ότι η Κυράννα αγίασε και προ του θανάτου της, που ήρθε μετά από λίγες μέρες, ως αποτέλεσμα των κακουχιών στις 28 Φεβρουαρίου του 1751. Οι πιστοί πήραν το λείψανό της και το έθαψαν, κατά τη συνήθεια, έξω από την πόλη της Θεσσαλονίκης.

Έκτοτε η νεαρή κόρη, αγία και νεομάρτυς πλέον στη συνείδηση της Εκκλησίας, τιμάται από τους πιστούς. Χτίζεται ναός στο χώρο του πατρικού της στην Όσσα. Ο υμνογράφος Χριστόφορος Προδρομίτης γράφει την ακολουθία της και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης καταγράφει το μαρτύριό της στο «Νέο Μαρτυρολόγιο».

Όμως τα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς δεν επιτρέπουν να γνωρίζουμε την περιπέτεια του αγίου λειψάνου της. Η κρυφή ελπίδα για την ανεύρεσή του υπήρχε από την πρώτη στιγμή που ο μητροπολίτης Λαγκαδά κ. Ιωάννης άρχισε την έρευνα στις πηγές και τα κείμενα που έδιναν πληροφορίες για τον βίο και το μαρτύριό της. Έτσι, στις 12 Σεπτεμβρίου 2011 και με τη συνδρομή ειδικών επιστημόνων και ιατροδικαστών, επιβεβαιώθηκε η ελπίδα και μεγάλο μέρος των αγίων λειψάνων βρέθηκε μέσα στο ιερό βήμα του ναού των Αρχαγγέλων της Όσσης κάτω από τις πλάκες του δαπέδου. Η αμφιβολία που γεννά πάντα η έρευνα, αν πρόκειται για λείψανα αγίου, επιβεβαιώθηκε από την ευωδία που πλημμύρισε τον ναό. Σε λίγο ένα ακόμη στοιχείο ήρθε να στηρίξει την ελπίδα ότι τα λείψανα είναι της αγίας Κυράννας: βρέθηκαν τα δερμάτινα υποδήματά της και η ιατροδικαστική έρευνα μπόρεσε να υπολογίσει ακόμη και το σω-

ματικό της ύψος, τα δε αποτμήματα των λειψάνων, ήταν αρκετά για να βεβαιώσουν οι ιατροδικαστές το φύλο, την ηλικία της αγίας αλλά και τη χρονολόγηση της ταφής. Στη συνέχεια ο σεβ. Μητροπολίτης κ. Ιωάννης, κατά χρέος, ενημέρωσε τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο και τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμο και προχώρησε στην ανακοίνωση του θέματος στον πιστό λαό.

Την Παρασκευή 23 Σεπτεμβρίου, μέσα σε κλίμα συγκινήσεως και κατανύξεως, τελέστηκε η πρώτη αγρυπνία στον ναό των αγίων Αρχαγγέλων, με την παρουσία πλέον της αγίας Κυρήνης μέσω του ιερού της λειψάνου. Στις 11 Οκτωβρίου, με την παρουσία του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, τα λείψανα της αγίας μεταφέρθηκαν με λιτανεία και τοποθετήθηκαν στον νέο ναό του χωριού της Όσσας που είναι αφιερωμένος στη μνήμη της.

Πηγή: <http://www.amen.gr>

Η κοινωνική προέλευση και η πνευματική δυναμική των Νεομαρτύρων

Κομβικής σημασίας για την αποτίμηση της παρουσίας των νεομαρτύρων είναι η εξέταση της κοινωνικής τους προέλευσης και της θέσης τους εντός του εκκλησιαστικού οργανισμού πριν και μετά το μαρτύριο. Αν και ανάμεσά τους δε λείπουν ιεράρχες, κληρικοί και μοναχοί, οι νεομάρτυρες στην πλειονότητά τους είναι λαϊκοί, απλοί και καθημερινοί άνθρωποι που αγκαλιάζουν όλο σχεδόν το φάσμα του κοινωνικού και επαγγελματικού

ιστού. Άνδρες και γυναίκες κάθε ηλικίας, οικογενειάρχες, έμποροι, ναυτικοί, βοσκοί, ράφτες, ζωγράφοι, κουρείς, χτίστες και ψαράδες, οι νεομάρτυρες επανέφεραν με ένα δραστικό και συνάμα δραματικό τρόπο στην εκκλησιαστική επικαιρότητα τον δυναμισμό του λαϊκού στοιχείου, που παραπέμπει επίσης στην εμπειρία της πρωτοχριστιανικής περιόδου. Χάρη σ' αυτούς, η ιερή δεξαμενή της αγιολογικής μνήμης του εκκλησιαστικού οργανισμού τροφοδοτήθηκε και πάλι από λαϊκούς, μετά από τη μακράιωνα κυριαρχία των αγίων μοναχών και ιεραρχών της βυζαντινής ιστορίας. Η άδολη πίστη των νεομαρτύρων είναι ζυμωμένη με τις θύελλες των ιστορικών περιστάσεων και τις σταθερές της λαϊκής ευσέβειας. Για τον λόγο αυτό, αφενός κατάφερε να αγγίξει το ύψος μιας ακατέργαστης αλλά ζωντανής θεολογίας, και αφετέρου να καταστήσει το αίτημα της αγιότητας καθημερινό κаторθωμα των μέχρι τότε αθέατων και ανώνυμων σπλάχνων του εκκλησιαστικού οργανισμού.

Ο νεομάρτυρας δεν ήταν ένας απομονωμένος και δυσθεώρητος ασκητής, αλλά ένα ζωντανό και αναπόσπαστο μέλος της πιστεύουσας κοινότητας, η οποία, με τη σειρά της συνέπασχε πνευματικά μαζί του, τον ενθάρρυνε να αντέξει και, αμέσως μετά το μαρτύριο, περιέβαλλε το σκήνωμα και τη μνήμη του με ευλάβεια, σεβασμό και αγάπη. Εύγλωττη και συγκινητική είναι η περίπτωση του Γεωργίου από τη Χίο (+1807). Κατά τη διάρκεια του μαρτυρίου του, η κοινότητα ήταν συναγμένη στον ναό και ikéτευε τη θεία αρωγή για την ενδυνάμωση του Γεωργίου. Όταν κάποιος έφερε την είδηση ότι ο Γεώργιος εξέπνευσε «νικητής», δηλαδή δίχως να προδώσει την πίστη του, η κοινότητα συνέχισε την προσευχή, ευχαριστώντας τον Θεό και ζητώντας πλέον τις πρεσβείες του

δοξασμένου μέλους της.

Παναγιώτης Υφαντής, «Το κύμα των εξισλαμισμών και οι εκδοχές της παθητικής αντίστασης: Νεομάρτυρες και κρυπτοχριστιανοί», Ιστορία της Ορθοδοξίας, τ. 5

Ο ΑΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Ο ΗΡΩΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΑΚΟΣ ΤΟ 1821

Από τις τάξεις του κλήρου προέρχονται και πολλοί εθνομάρτυρες. Πολλοί κληρικοί θυσίασαν τη ζωή τους για την πατρίδα, συμμετέχοντας σε πολεμικές συγκρούσεις (Αθανάσιος Διάκος, Παπαφλέσσας, Ησαΐας Σαλώνων κ.ά.). Η απόφασή τους να χρησιμοποιήσουν όπλα κατά συνανθρώπων τους ήταν εξαιρετικά δύσκολη, γιατί ως χριστιανοί και μάλιστα κληρικοί δεν επιτρεπόταν να διαπράξουν φόνο. Η Εκκλησία δεν τους αναγνώρισε ως νεομάρτυρες, αντιμετώπισε όμως με συγκατάβαση και ανοχή τη συμπεριφορά τους, γιατί διακινδύνευσαν να

χάσουν την ψυχή τους προκειμένου να υπερασπιστούν τα ιερά και τα όσια του λαού τους και να υπηρετήσουν αξίες, όπως η αυτοδιάθεση των λαών και η ελευθερία.

Ο Χατζή Χαλίλ Εφέντης και η ηθική αυτοθυσία του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄

Όταν στην Κωνσταντινούπολη έγιναν διαδηλώσεις φανατικών Τούρκων εναντίον των Ελλήνων, ύστερα από την εξέγερση του Υψηλάντη και φήμες ότι εξοντώθηκαν Τούρκοι έμποροι στο Γαλάτσι, η κυβέρνηση αποφάσισε μέτρο ριζικό: εξόντωση όλων των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στην Κύπρο, στις Κυδωνίες, παντού. Και τότε, κατά συγκυρίαν αγαθή, βρέθηκε

να είναι θρησκευτικός αρχηγός των Τούρκων ο Χατζή Χαλίλ Εφέντης, άνθρωπος με πολιτικό σθένος και με ηθική ευαισθησία, και αρνήθηκε να υπογράψει τον φετβά, δηλαδή τη θρησκευτική απόφαση, απαραίτητη για να εκτελεστεί η διαταγή του Σουλτάνου. Και διεμήνυσε στον Πατριάρχη: «Βοήθησέ με», διότι το επιχείρημα προς τον Σουλτάνο ήταν ότι το Κοράνι δεν επιτρέπει σφαγή αθώων. Ήθελε λοιπόν ορισμένα επιχειρήματα, ότι οι Έλληνες των άλλων περιοχών που δεν επαναστάτησαν δεν είναι συνεργοί σε αυτό το «έγκλημα εναντίον της οθωμανικής εξουσίας». Και ο Πατριάρχης, ευτυχώς, είχε το σθένος να αδιαφορήσει για τις εντυπώσεις και να προχωρήσει σε μια πράξη, εάν θέλετε, ηθικής αυτοθυσίας για να σώσει τον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αφού «κατὰ μόνας ἐν θλίψει», όπως αναφέρεται στις πηγές, ολονύκτια σκέφτηκε και έπειτα συμβουλευτήκε και άλλους Ιεράρχες, συγκάλεσε την Ιερά Σύνοδο και όλοι μαζί υπέγραψαν έναν αφορισμό του Υψηλάντη και διεχώρισαν κατ' έναν τρόπο την επίσημη Εθναρχία, τη θρησκευτική ηγεσία, από την Επανάσταση για να ενισχύσουν τον Χατζή Χαλίλ Εφέντη, τον Τούρκο θρησκευτικό ηγέτη, στην άρνησή του. Το αποτέλεσμα είναι ότι δεν εκδόθηκε ο φετβάς. Μάλιστα, αυτό το πλήρωσε με την ζωή του ο καλός αυτός άνθρωπος διότι καθαιρέθηκε, εστάλη σε τόπον εξορίας και εκτελέστηκε στον δρόμο. Και σε λίγο το πλήρωσε ο Πατριάρχης. Διότι, όταν ο Δέρκων του είπε: να ζητήσουμε άδεια από τον Σουλτάνο να κατέβουμε στην Πελοπόννησο προς κατευνασμόν, και εκεί να τεθούμε επικεφαλής της Επανάστασεως, του απάντησε: Άγιε Δέρκων ημείς γερόντοι εσμέν και εξεμετρήσαμε τον βίον. Εάν συμβεί αυτό, τότε θα δώσουμε αφορμή στον Σουλτάνο να σφάξει όλους τους Έλληνες. Εάν εμεί-

νουμε εμείς και σφαγώμεν εμείς, τότε θα δώσουμε και-
ρόν στη Χριστιανοσύνη να επέμβει σωστικώς υπέρ των
Ελλήνων στις μη επαναστατημένες περιοχές.

Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος,
από την εκπομπή «Αρχονταρίκι», ΕΤ1 2001

**Ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, Διονύσιος Σολωμός,
[στροφές 133-138]**

Ἐκρυφόσμιγαν οἱ φίλοι
μὲ τσ' ἐχθρούς τους τὴ Λαμπρῆ,
καὶ τοὺς ἔτρεμαν τὰ χεῖλη
δίνοντάς τα εἰς τὸ φιλί.

Κειες τὲς δάφνες ποὺ ἐσκορπίστε*
τώρα πλέον δὲν τὲς πατεῖ,
καὶ τὸ χέρι ὁποῦ ἐφιλήστε
πλέον, ἄ, πλέον δὲν εὐλογεῖ.

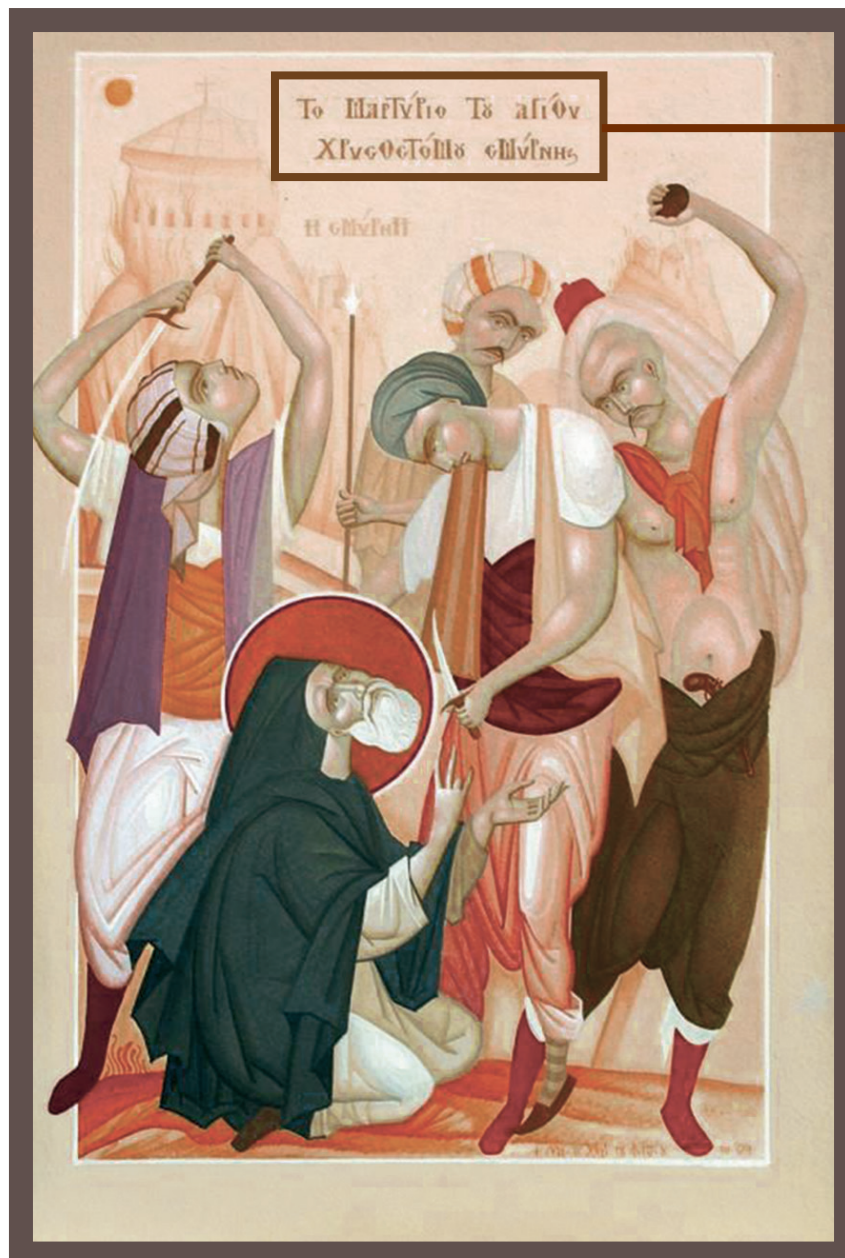
Ὅλοι κλαῦστε· ἀποθαμένος
ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησιᾶς·
κλαῦστε, κλαῦστε κρεμασμένος
ὡσὰν ν᾿άτανε φονιάς.

Ἔχει ὀλάνοιχτο τὸ στόμα
π' ὥρες πρῶτα εἶχε γευθεῖ
τ' Ἅγιον Αἷμα, τ' Ἅγιον Σῶμα·
λὲς πὼς θενὰ ξαναβγῆ

ἢ κατὰρα ποὺ εἶχε ἀφήσει
λίγο πρὶν νὰ ἀδικηθῆ
εἰς ὁποῖον δὲν πολεμήσῃ
καὶ ἠμπορεῖ νὰ πολεμῆ.

Τὴν ἀκούω, βροντάει, δὲν παύει
εἰς τὸ πέλαγο, εἰς τὴ γῆ,
καὶ μουγκρίζοντας ἀνάβει
τὴν αἰώνιαν ἀστραπή.

* Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας συνηθίζουν νὰ σπέρνουν δάφνες εἰς τὰς ἐκκλησίες τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα. [Σημεῖωση τοῦ ποιητῆ]

ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ

Εκκλησία και παιδεία

Η Εκκλησία διδάσκαλος των υπόδουλων

Μια από τις προτεραιότητες της Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν το θέμα της παιδείας, ενός τομέα στον οποίο είχε μακραίωνη παράδοση. Ο Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος ίδρυσε το 1454 Πατριαρχική Ακαδημία στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, ο Κύριλλος Λούκαρης την εξόπλισε με τυπογραφείο, που δυστυχώς καταστράφηκε από τους Τούρκους. Σχολεία ιδρύθηκαν σε μεγάλες πόλεις όπως η Σμύρνη, τα Γιάννενα, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα, η Δημητσάνα, η Πάτμος, η Νάξος, το Άγιο Όρος (Αθωνιάδα). Για το μεγαλύτερο μέρος του λαού που δεν είχε πρόσβαση στις σχολές αυτές, ιερείς και μοναχοί δίδασκαν περιστασιακά, ιδίως σε ταραγμένες περιόδους,

ανάγνωση και γραφή χρησιμοποιώντας τα λειτουργικά εκκλησιαστικά βιβλία και κυρίως το ψαλτήρι. Στη λαϊκή μνήμη η δράση αυτή των ιερωμένων-δασκάλων έμεινε γνωστή ως «κρυφό σχολειό». Σημαντικοί δάσκαλοι της περιόδου της Τουρκοκρατίας (διδάσκαλοι του Γένους) υπήρξαν οι Ηλίας Μηνιάτης (1669-1714), Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), και οι άγιοι Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), Μακάριος ο Νοταράς (1731-1805) και Νικόδημος ο Αγιορείτης (1749-1809). Με τις συγγραφές και τα κηρύγματά τους, που ήταν διατυπωμένα στη γλώσσα του λαού, διατήρησαν την χριστιανική πίστη, την εθνική μνήμη και την ελληνική γλώσσα ζωντανές στη συνείδηση του λαού.

Πηγή: Στ. Καραχάλιας, Π. Μπράττη, Δ. Πασσάκος, Γ. Φίλιας, Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου.
Ανακτήθηκε από: <http://ebooks.edu.gr>

Ο Άγιος Ιερομάρτυρας Κοσμάς ο Αιτωλός

Ἔλαβε τὴν εὐχὴ τῶν πατέρων τῆς Μονῆς. Πῆρε τὸ ράβδι καὶ τὸν τορβά του καὶ ξεκίνησε. Ξεκίνησε ἀπὸ ποῦ; Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὡς ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας ἤξευρε ὅτι ἂν δὲν λάβῃ τὴν εὐλογία τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας θὰ ἐκοπίαζε εἰς μάτην. Τὸ ἔργο του δὲν θὰ εἶχε καρποφορία. Μεταβαίνει λοιπὸν στὸ Φανάρι καὶ συναντᾷ τὸν Πατριάρχη τοῦ Γένους. Πατριάρχης τότε ἦταν ὁ Σεραφεῖμ. Συζήτησε μαζί του γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ Γένους. Συγκινήθηκε ὁ Πατριάρχης. Συμφώνησε ἀπολύτως. Ἔδωσε τὴν εὐχὴ του καὶ μάλιστα ἐγγράφως. Ὅπου κι ἂν πάῃ νὰ τὸν δέχονται ὡς γνήσιο κήρυκα τοῦ Ευαγγελίου. Στὸν κόρφο

του ὁ Ἅγιος κρύβει τὸ Πατριαρχικὸ γράμμα πρὸς τοὺς μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους τῆς δικαιοδοσίας του. Ἀρχίζει τὸν εὐαγγελισμὸ τῶν πιστῶν ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Βασιλευούσης. Υπῆρχαν τότε ἑκατοντάδες χωριά, ἀμιγῶς Χριστιανικά, γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὸν ἀπέραντο κάμπο τῆς Θράκης.

Κατόπιν κατέβηκε πρὸς τὰ μέρη τῆς καταγωγῆς του. Κήρυξε στὰ Κράββαρα (ὄρεινὴ Ναυπακτία), στὸ Μεσολόγγι, στὸ Βραχώρι (Ἄγρίνιο). Ὁ Πατριάρχης ἄλλαξε... Νέος Πατριάρχης ἦταν ὁ Σωφρόνιος. Ζήτησε καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἄδεια. Τὴν ἔλαβε. Μὲ αὐτὴν κατέρχεται καὶ κηρύττει στὰ Δωδεκάνησα. Ἀνέρχεται στὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ὁποῖο καὶ περιώδευσε ὅλο. Φθάνει, κηρύσσων καθ' ὁδόν, στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν Βέρροια καὶ σὲ ὀλόκληρὴ τὴν Μακεδονία. Ἐφθασε μέχρι τὴν Χειμάρρα τῆς Ἠπείρου. Κατέβηκε στὴν Ἀκαρνανία καὶ Αἰτωλία, μετὰ στὴν Πρέβεζα καὶ τὴν Ἄρτα, στὴν Λευκάδα καὶ τὴν Κεφαλληνία. Κατόπιν ἐπεσκέφθη τὴν Ζάκυνθο καὶ τὴν Κέρκυρα. Τέλος ἔφθασε καὶ στὴν Ἀλβανία ὅπου τὸ πλεῖστον τῶν Ἀλβανῶν Χριστιανῶν εἶχεν ἀλλαξοπιστήσει, οἱ δὲ Ῥωμηοὶ Χριστιανοί, εἶχαν ξεχάσει τὴν γλῶσσα τους καὶ μιλοῦσαν Ἀρβανίτικα....

Ὅπου καὶ ἂν πήγαινε γινόταν μεγάλη σύναξις τῶν Χριστιανῶν. Ἄκουαν μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτό, μὲ ἡσυχία ἀπόλυτη, μὲ κατάνυξη καὶ δάκρυα τὸ ἀπλὸ καὶ γλυκὺ κήρυγμα τοῦ Ἁγίου. Ἡ διδασκαλία ἠκολουθεῖτο ἀπὸ πλεῖστα ὅσα θαύματα τῶν ὁποίων καὶ μόνη ἡ ἀπαρίθμησις εἶναι ἀκατόρθωτη. Τοὺς μιλοῦσε γιὰ τὸν Χριστό, γιὰ τὴν ψυχὴ, γιὰ τὸ ποθούμενο ποὺ ἦταν ἡ λευτεριά, προφήτευε γιὰ τὰ ὅσα ἔμελλε νὰ συμβοῦν. Καὶ ὅπως τὰ προεῖπε ἔτσι καὶ ἔγιναν.

Κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξημέρωσε καρδιᾶς ἐξα-
γριωμένες ἀπὸ τὴν ἀμάθεια, κατεπράϋνε ληστές, με-
τέβαλε ἀσπλάγχνους σὲ εὐσπλάγνους, ἀνευλαβεῖς
μεταποίησε σὲ εὐλαβεῖς καὶ ἐν συντόμῳ ἐφάνη στὴν
Ἐκκλησία Χριστοῦ νέος Ἀπόστολος. Ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν
περνοῦσε παραινοῦσε τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἰδρῦουν
σχολεῖα γιὰ νὰ μαθαίνουν τὰ Ῥωμηόπουλα τὴν Ἑλλη-
νικὴ Γλῶσσα καὶ τὰ Ἱερὰ Γράμματα ποὺ ὀδηγοῦν εἰς
εὐσέβειαν. Παρότρυνε τοὺς Ῥωμηοὺς νὰ ὁμιλοῦν τὴν
γλῶσσα τους. Ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ὅποιος χάνει τὴν
γλῶσσά του, σιγὰ-σιγὰ, χάνει καὶ τὴν πίστη του.

Γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ, ἓνας μεγάλος ξύλινος Σταυ-
ρός, ποὺ στηνόταν πάντα στὸν τόπο ποὺ κήρυττε,
ὑπενθύμιζε τὴν διδασκαλία του καὶ τὰ θαύματά του. Ὁ
Ἅγιος ἔφευγε γιὰ ἄλλους τόπους κινούμενος ὑπὸ τοῦ
Ἁγίου Πνεύματος, ἔμενε ὅμως ὁ Σταυρός, ἀψευδῆς
μάρτυς τῆς ἀγίας διελεύσεώς του.

Βίος καὶ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου
Ἱερομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ,
Ἄρχιμ. Δοσιθέου Κανέλλου,
Οἱ Ἅγιοί μας, Ἰ. Μ. Τατάρνης Εὐρυτανίας

Πώς ήθελε την ελληνική παιδεία ο Πατροκοσμάς

Καλά, παιδιά μου, μου εχαρίσατε τα παιδιά σας, αμή να ιδούμεν, έχετε και σχολείον οπού να διαβάζουν, να μανθάνουν γράμματα τα παιδιά μας;

–Δεν έχομεν, άγιε του Θεού.

–Τέτοια παιδιά αγράμματα μου εχαρίσατε. Τι τα θέλω, χάρισμά σας. Παιδιά ωσάν γουρουνόπουλα να έχω, δεν το καταδέχομαι, διατί είμαι υπερήφανος. Χάρισμά σας. Ωσάν θέλετε χαρίσετέ μου και ένα σχολείον εδώ εις την χώραν σας να μανθάνουν τα παιδιά μας γράμματα, να ηξεύρουν πού περιπατούνε και τότε να τα εύχωμαι να ζήσουν, να προκόψουν. Αμή δεν είναι καλά να βάλετε όλοι σας να κάμετε ένα ρεφενέ, να βάλετε και επιτρόπους ναν το κυβερνούν το σχολείον, να βάνουν διδάσκαλον να μανθάνουν όλα τα παιδιά και πλούσια και πτωχά χωρίς να πληρώνουν. Διατί από το σχολείον μανθάνομεν το κατά δύναμιν τι είναι ο Θεός,

τι είναι Αγία Τριάς, τι είναι άγγελοι, αρχάγγελοι, τι είναι δαίμονες, τι είναι παράδεισος, τι είναι κόλασις, τι είναι αμαρτία, τι είναι αρετή. Από το σχολεῖον μανθάνομεν τι είναι αγία Κοινωνία, τι είναι Βάπτισμα, τι είναι το άγιον Ευχέλαιον, ο τίμιος Γάμος, τι είναι ψυχή, τι είναι κορμί, τα πάντα από το σχολεῖον τα μανθάνομεν διατί χωρίς το σχολεῖον περιπατούμεν εις το σκότος. Καλύτερα να έχης εις την χώραν σου σχολεῖον ελληνικόν παρά να έχης βρύσες και ποταμούς, διατί η βρύσις ποτίζει το σώμα, το δε σχολεῖον ποτίζει την ψυχήν, το σχολεῖον ανοίγει τες εκκλησίες, το σχολεῖον ανοίγει τα μοναστήρια. Ανίσως και δεν ήτανε σχολεία, που ήθελα εγώ να μάθω να διδάσκω;

Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχῆς

Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός μιλάει για το έργο του

Πόθεν επαρακινήθηκα, αδελφοί μου, θέλω να σας φανερώσω την αιτίαν. Αναχωρώντας από την πατρίδα μου –είναι έως σαράντα πενήντα χρόνους– επεριπάτησα τόπους πολλούς, κάστρον, χώρες και χωρία και μάλιστα εις την Κωνσταντινούπολιν, μα περισσότερον εκάθισα εις το Άγιον Όρος δεκαεπτά χρόνους και έκλαια δια τες αμαρτίες μου.

Σιμά εις τα άπειρα χαρίσματα, οπού μου εχάρισεν ο Κύριός μου, με αξίωσε και εμένα τον αμαρτωλόν και έμαθα πεντέξι γράμματα ελληνικά, έγινα και καλόγερος. Διαβάζοντας το άγιον και ιερόν Ευαγγέλιον ηύρηκα μέσα πολλά και διάφορα νοήματα, τα οποία είναι όλα μαργαριτάρια, διαμάντια, θησαυρός, πλούτος, χαρά, ευφροσύνη, ζωή αιώνιος. Σιμά εις τα άλλα ηύρηκα και

τούτον τον λόγον, οπού λέγει ο Χριστός μας, πως δεν πρέπει κανένας χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, να φροντίζη δια του λόγου του μόνον να σωθή, αλλά να φροντίζη και δια τους αδελφούς του. Και όποιος φροντίζει μόνον δια του λόγου του και δεν φροντίζει και δια τους αδελφούς του εκείνος θα κολασθή. Ακούοντας και εγώ, αδελφοί μου, ετούτον τον γλυκύτατον λόγον οπού λέγει ο Χριστός μας, να φροντίζωμεν και δια τους αδελφούς μας, με έτρωγε εκείνος ο λόγος μέσα εις την καρδίαν μου τόσους χρόνους ωσάν το σκουλήκι οπού τρώγει το ξύλον.

Τι να κάμω και εγώ; Στοχαζόμενος και την αμάθειάν μου εσυμβουλευθήκα τους πνευματικούς μου πατέρας, αρχιερείς, πατριάρχας, τους εφάνέρωσα τον λογισμόν μου, ανίσως και είναι θεάρεστον τέτοιον έργον ναν το μεταχειρισθώ, και όλοι με επαρακίνησαν να το κάμω και με είπαν πως τέτοιον έργον καλόν και άγιον είναι.

Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές

Βίος Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη

Ο Όσιος Νικόδημος γεννήθηκε στη Νάξο το έτος 1749 από γονείς ευσεβείς και ενάρετους. Το κατά κόσμον όνομά του ήταν Νικόλαος και από μικρός έδειχνε ότι ήταν άνθρωπος μεγάλης αρετής και ευφυΐας. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη Νάξο και έπειτα στη σχολή της ίδιας πόλης επέκτεινε τις γνώσεις του, με δάσκαλο τον αδελφό του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Αρχιμανδρίτη Χρύσανθο. Κατόπιν, 16 χρόνων πήγε στην Ελληνική σχολή της Σμύρνης, όπου κοντά σε φημισμένους διδασκάλους έλαβε ανώτερη παιδεία. Το 1775 πήγε στο Άγιον Όρος και εκάρη μοναχός στη Μονή του

Άγιου Διονυσίου με το όνομα Νικόδημος. Οι Πατέρες της Μονής, που διέκριναν τα μεγάλα φυσικά και επίκτητα χαρίσματα του Νικόδημου, τον διόρισαν αναγνώστη και γραμματέα της Μονής. Στη Μονή αυτή ο Νικόδημος, υπήρξε υπόδειγμα διακονίας και πράξεων αρετής. Επιδόθηκε στη μελέτη και συγγραφή πολλών οικοδομητικών, θεολογικών και αγιολογικών βιβλίων. Μεταξύ αυτών είναι ο «Συναξαριστής», το «Εορτοδρόμιον», η «Νέα Κλίμακα», ο «Αόρατος Πόλεμος» και άλλα πολλά.

Απεβίωσε σε ηλικία 60 χρονών, τις πρώτες ορθρινές ώρες της 14ης Ιουλίου του 1809. Τα τελευταία του λόγια ήταν η απάντηση που έδωσε στους μαθητές του όταν τον ρώτησαν αν ησυχάζει: «Τον Χριστό έβαλα μέσα μου και πώς να μη ησυχάσω;». Ενταφιάστηκε στο Λαυριωτικό Κελί των Σκουρταίων στις Καρυές του Αγίου Όρους, αφήνοντας πίσω του ένα τεράστιο πνευματικό συγγραφικό έργο, που σήμερα αποτελεί κεφάλαιο για τον λαό της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η Εκκλησία μας επάξια από το έτος 1955 μ.Χ. τον κατέταξε στο Αγιολόγιό της.

Πηγή: <http://www.saint.gr>

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς γράφει για τον Ευγένιο Βούλγαρη

Αυτός ο αξιοσέβαστος ιεράρχης είναι τώρα ο πρό-
τανης των μορφωμένων ανθρώπων του έθνους. Ήταν
ένας από τους πρώτους που συνέβαλε πιο αποτελε-
σματικά στην ηθική επανάσταση που λαμβάνει χώρα
αυτό το διάστημα μεταξύ των Ελλήνων. Πρόθυμα του
αποτίω, από τη δική μου πλευρά, τον φόρο τιμής που
το έθνος του οφείλει. Θα θυμάμαι πάντα με ευχαρίστη-
ση την άμιλλα και τη συγκίνηση που προκάλεσαν στην
ψυχή μου, νέος ακόμα, οι δημοσιεύσεις της Λογικής
του, στην οποία χρωστώ το λίγο φως που κατέχω.

Αδαμάντιος Κοραΐς, *Mémoire sur d'état actuel de la
civilisation dans la Grèce*, Paris 1803

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✿ Αφηγήσεις για την Άλωση.
- ✿ Αφηγήσεις από τον Συναξαριστή των Νεομαρτύρων.
- ✿ Artful Thinking: Εικόνες Νεομαρτύρων.
- ✿ Μελέτη περίπτωσης: Ζωή, διδαχές, περιοχές, σχολεία και εικόνες του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού.
- ✿ Μελέτη περίπτωσης: Ευγένιος Βούλγαρης και Νικόδημος Αγιορείτης (I.iii).
- ✿ Artful Thinking: Θρύλοι και παραδόσεις στη νεοελληνική ζωγραφική και τους πίνακες του Νικόλαου Γύζη «Το κρυφό σχολειό», «Φεγγαράκι μου λαμπρό», «Μικρός μικρός στα γράμματα, μικρός και στο ψαλτήρι».
- ✿ Οργάνωση συνδιδασκαλίας με τον καθηγητή της Ιστορίας για την ιστορική πορεία της Ρωμιοσύνης μετά την Άλωση.
- ✿ Έκθεση υλικού στη γιορτή της 25ης Μαρτίου.

II. Η δύναμη του λαϊκού πολιτισμού

Δημοτικά τραγούδια (με θρησκευτικό περιεχόμενο) και κάλαντα γιορτών

Τὸ ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἀπόσπασμα)

**Θρῆνος κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς καὶ στεναγμὸς καὶ λύπη,
Θλιψὶς ἀπαραμύθητος ἔπεσεν τοῖς Ρωμαίοις.
Ἐχάσασιν τὸ σπίτιν τους, τὴν Πόλιν τὴν ἅγια,
τὸ θάρρος καὶ τὸ καύχημα καὶ τὴν ἀπαντοχὴν τους.
Τὶς τό 'πεν; Τὶς τὸ μῆνυσε; Πότε 'λθεν τὸ μαντάτο;
Καράβιν ἐκατέβαινε στὰ μέρη τῆς Τενέδου
καὶ κάτεργον τὸ ὑπάντησε, στέκει καὶ ἀναρωτᾷ το:
- Καράβιν, πόθεν ἔρκεσαι καὶ πόθεν κατεβαίνεις;
- Ἔρκομαι ἄκ' ἀνάθεμα κι ἐκ τὸ βαρὺν τὸ σκότος,
ἄκ τὴν ἀστραποχάλαζην, ἄκ τὴν ἀνεμοζάλην'**

ἀπὲ τὴν Πόλιν ἔρχομαι τὴν ἀστραποκαμένην.
Ἐγὼ γομάριν δὲ βαστῶ, ἀμὲ μαντάτα φέρνω
κακὰ διὰ τοὺς χριστιανούς, πικρὰ καὶ δολωμένα.
Οἱ Τοῦρκοι ὅτε ἦρθασιν, ἐπήρασιν τὴν Πόλιν
ἀπώλεσαν τοὺς χριστιανούς ἐκεῖ καὶ πανταχόθεν.

Δημοτικό τραγούδι για τη Μεγάλη Παρασκευὴ ἀπὸ τη Μέσα Μάνη

Ἄγιε μου Γιάννη Πρόδρομε και Βαφτιστή του γιου μου,
πε μου που εἶναι ο γιόκας μου κ' που 'ναι το παιδί μου.
Δεν ἔχου γλώσσα να ζε που, χείλη να ζε μιλήσου.
Δεν ἔχου χεροπάλαμα για να ζε τόνε δείξου.
Το λέπεις 'κείνο το παιδί το παραπονεμένο
όπου φορεῖ πουκάμισο στο αἷμα βουτηγμένο;
Εκείνος ἐν' ο γιόκα ζου κ' ἐμέ ο Βαφτιστής μου.
Ἡ Παναγιά η Δέσποινα, ἐζύγωσε κοντά του
λέππει που τρέχει το νερό ἀπὸ τα σωθικά του.

Κάλαντα τοῦ Λαζάρου

Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ Βάγια,
ἦρθε τῶν Βαγιῶν ἡ ἐβδομάδα.
Ξύπνα Λάζαρε καὶ μὴν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μέρα σου καὶ ἡ χαρά σου.
Ποῦ ἦσουν Λάζαρε; Ποῦ ἦσουν κρυμμένος;
Κάτω στοὺς νεκρούς, σὰν πεθαμένος.
Δὲ μοῦ φέρνετε, λίγο νεράκι,
πού 'ν' τὸ στόμα μου πικρὸ φαρμάκι.
Δὲ μοῦ φέρνετε, λίγο νεράκι,
πού 'ν' τὸ στόμα μου πικρὸ φαρμάκι.
Δὲ μοῦ φέρνετε λίγο λεμόνι,

Ποῦ 'ν' τὸ στόμα μου, σὰν περιβόλι.
Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ Βάγια,
ἦρθε ἡ Κυριακὴ ποῦ τρῶν' τὰ ψάρια.
Σήκω Λάζαρε καὶ μὴν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μάνα σου ἀπὸ τὴν πόλη,
σοῦ 'φέρει χαρτὶ καὶ κομπολόι.
Γράψε Θόδωρε καὶ σὺ Δημήτρη,
γράψε Λεμονιὰ καὶ Κυπαρίσσι.
Τὸ κοφνάκι μου θέλει αὐγά,
κι ἡ τσεπούλα μου θέλει λεφτά.
Βάγια, Βάγια καὶ Βαγιῶ,
τρῶνε ψάρι καὶ κολιό.
Καὶ τὴν ἄλλη Κυριακὴ,
τρῶνε τὸ ψητὸ τ' ἄρνι.

Δημοτικό τραγούδι από την Κάλυμνο

Άγιε Νικόλα Ποθιανέ
που'σαι μπρος στο μουράγιο
βλέπε εμάς τους θαλασσινούς
και δίνε τους κουράγιο.

Παναγιά μου, δώσ'τους χρόνια
σαν της λεμονιάς τα κλώνια.

Νύφη, μυρτιάς μυρτόφυλλο
ολόχρυσή μου σκέπη
ο άντρας που σου δώσανε
πολύ καλά σού πρέπει.

Δημοτικό τραγούδι από τη Σκύρο

Άγιε μου Γιώργη Σκυριανέ, μεγαλομάρτυρα τρανέ
και του νησιού καμάρι, ασημένιε καβαλάρη.
Ψηλά είν'τα σκαλοπάτια σου, στο βράχο τα παλάτια σου
και κάθεσαι στα κάστρα σα να γειτονεύεις τ'άστρα.
Ψηλές καμπάνες του Άη Γιωργιού σημαίνουν δώ τσαι
πάν'αλλού

Όταν σιγανοχτυπάτε στα ουράνια μάς πάτε

Στο περιβόλι του Άη Γιωργιού ακούω λάλημα πουλιού
Στης λεμονιάς τα κλώνια κελαηδούν γλυκά τ'αηδόνια
Του Μετοχιού κρύο νερό να πιώ τσαι 'γώ να δροσιστώ
Είν' του Άη Γιωργιού δικό του που ποτίζει τ' άλογό του.

Γαμήλιο τραγούδι από το Πωγώνι της Ηπείρου

Μαλαματένιος ο Σταυρός από τον Ιορδάνη,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός, το νέο το στεφάνι.
Μαλαματένιος ο Σταυρός με τα μαργαριτάρια,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός κι όλα τα παλικάρια.
Μαλαματένιος ο Σταυρός με πράσινες κορδέλες,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός, και όλες οι κοπέλες.

Δημοτικό τραγούδι από την Πελοπόννησο

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος στα λαγκάδια,
λάμπουν και τ' αλαφρά σπαθιά των Κολοκοτρωναίων,
που 'χουν τ' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες,
τις πέντε αράδες τα κουμπιά, τις έξι τα τσαπράζια,
οπού δεν καταδέχονται τη γη να την πατήσουν.
Καβάλα τρώνε το ψωμί, καβάλα πολεμάνε,
καβάλα πάν' στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε,
καβάλα παίρν' αντίδερρο απ' του παπά το χέρι.
Φλουριά ρίχνουν στην Παναγιά,
φλουριά ρίχνουν στους άγιους,
και στον αφέντη το Χριστό τις ασημένιες πάλες.
«Χριστέ μας, 'βλόγα τα σπαθιά, 'βλόγα μας και τα χέρια».

Κι ο Θοδωράκης μίλησε, κι ο Θοδωράκης λέει:
«Τούτ' οι χαρές που κάνουμε σε λύπη θα μας βγάλουν.
Απόψ' είδα στον ύπνο μου, στην υπνοφαντασιά μου,
θολό ποτάμι πέρναγα και πέρα δεν εβγήκα.
Ελάτε να σκορπίσουμε, μπουλούκια να γενούμε.
Σύρε, Γιώργο μ', στον τόπο σου, Νικήτα, στο Λοντάρι,
εγώ πάω στην Καρύταινα, πάω στους εδικούς μου,
ν' αφήσω τη διαθήκη μου και τις παραγγελιές μου,
'τι θα περάσω θάλασσα, στη Ζάκυνθο θα πάω».

Νανούρισμα από τα Μαστιχοχώρια Χίου

Κάμε, Χριστέ τσαι Παναγιά, τσαι θρέψε το παιδί μου,
να μεγαλώσει να θραφή, καλό παιδί να γίνη.
Τύχη χρυσή ας του δίγεται τσαι φώτιση μεγάλη,
να μάθη γράμματα πολλά τσαι φρόνιμο να γίνη,

για να τσερδίτζη χρήματα, παντού καλά να κάμνη,
ένα τσαι είκοσι σκολειά μ' αληθινούς δασκάλους,
να μάθουν γράμματα οι φτωχοί, αθρώποι να γενούνε,
να μάθουν πως 'ρφανέψαμεν από τους άρχοντάς μας,
να μάθουν πως ξεχάσαμεν του γένου μας τα φρένα,
πως ο καθείς μας χρεωστεί βοήθειαν να δίνη
εις τα σκολειά, 'ς τοις εκκλησιαίς τσαι 'ς τα ορφανεμένα.

Λαϊκή τέχνη: Καταφύγιο και κιβωτός (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ξυλογλυπτική, υφαντική/κεντητική, αργυροχρυσοχοΐα, κεραμική

Με τον όρο «λαϊκή τέχνη» χαρακτηρίζουμε την ελληνική τέχνη των δύο τελευταίων αιώνων της Τουρκοκρατίας. Η ελληνική λαϊκή τέχνη έχει τις ρίζες της στο Βυζάντιο. Έχει επηρεαστεί, επίσης, από την τέχνη της Ανατολής και της Δύσης. Συγγενεύει, μάλιστα, ιδιαίτερα με την τέχνη των άλλων βαλκανικών λαών. Τα έργα της είναι δημιουργίες ανθρώπων που δε διδάχτηκαν την κάθε μορφή τέχνης σε σχολές, αλλά από έμπειρους τεχνίτες.

Από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της λαϊκής τέχνης είναι ότι:

- ✿ συνδυάζει χρηστικότητα και αισθητική·
- ✿ αποτελεί έκφραση της ομαδικής αισθητικής της συγκεκριμένης κοινωνίας και όχι της προσωπικής αισθητικής κάθε δημιουργού·
- ✿ είναι μια τέχνη συντηρητική που συνδέεται στενά με την παράδοση·
- ✿ φανερώνει έναν κόσμο που ζούσε σε αρμονία με τη φύση και την αναπαριστούσε στην τέχνη του.

Τα έργα της λαϊκής τέχνης αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής του ανθρώπου, καθώς σχετίζονταν με την κατοικία και με την ενδυμασία του, και παράγονταν συχνά από τα ίδια τα μέλη της οικογένειας. Η ελληνική λαϊκή τέχνη διακρίνεται σε εκκλησιαστική και σε κοσμική. Εκφράζεται, επίσης, με διάφορες μορφές: την αρχιτεκτονική, τη ζωγραφική, τη γλυπτική, καθώς και με την υφαντική, την κεντητική, τη

μεταλλοτεχνία, την κεραμική, την επιπλοποιία, την κατασκευή της φορεσιάς και άλλες.

Κ. Αμπελιώτης, Κ. Αποστολόπουλος,
Ε. Γεωργιτσογιάννη, Μ. Γιαννακούλια, Ε. Κροκίδη,
Σ Προβατάρη, Ά. Σαΐτη, Οικιακή Οικονομία Β' Γυμνασίου,
1. ΟΙΚΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, 1.4 Η ελληνική λαϊκή τέχνη.

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✿ Έρευνα για τραγούδια της παράδοσης με θέμα την Άλωση.
- ✿ Μελέτη περίπτωσης: Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, Φώτης Κόντογλου, Ευγένιος Σπαθάρης.
- ✿ Το Άγιον Όρος στη νεοελληνική τέχνη:
http://www.eikastikon.gr/afieromata/athos_gr_art.html
- ✿ Artful Thinking: Εκκλησιαστικά αντικείμενα που φανερώνουν όψεις της καθημερινής ζωής των χριστιανικών κοινοτήτων (εξαπτέρυγα, θυμιατά, καντήλες, επιτάφιοι, αφιερώματα κ.ά.).
- ✿ Οι μαθητές σχεδιάζουν μοτίβα λαϊκής τέχνης και τα εκθέτουν στην τάξη.
- ✿ Σε συνεργασία με τον καθηγητή των Εικαστικών και της Οικιακής Οικονομίας:
  - α.** Μεταβυζαντινή ναοδομία και ζωγραφική. Τάσεις και ρεύματα.
  - β.** Όψεις της λαϊκής τέχνης (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ξυλογλυπτική, υφαντική / κεντητική, κεραμική).

- γ.** Το ζωγραφικό έργο του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ.
- ✿ Σε συνεργασία με τον καθηγητή της Μουσικής:
    - α.** Έρευνα και παρουσίαση δημοτικών τραγουδιών της περιοχής.
    - β.** Παρουσίαση παραδοσιακών τραγουδιών με θέμα την Άλωση.
  - γ.** Έρευνα και παρουσίαση λαϊκών οργάνων της περιοχής.
    - ✿ Σε συνεργασία με τον φιλόλογο και τον καθηγητή της Μουσικής:
      - α.** Τοπικά ήθη και έθιμα: καταγραφή και παρουσίαση.
      - β.** Επιβιώσεις των δημοτικών τραγουδιών σε σύγχρονους δημιουργούς (μουσική και στιχουργική).
    - ✿ Οργάνωση έκθεσης φωτογραφίας με θέμα τις επιβιώσεις της λαϊκής τέχνης σήμερα.
    - ✿ Οργάνωση έκθεσης φωτογραφίας με θέμα τις εκκλησίες και τα αρχοντικά της περιοχής μας.
    - ✿ Οργάνωση βραδιάς δημοτικής μουσικής.

III. Από την οικουμενική Ορθοδοξία στις εθνικές Εκκλησίες

Το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας και η ρήξη με το Πατριαρχείο

Η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 είχε το εξής επακόλουθο: οι εκκλησιαστικές επαρχίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου που βρίσκονταν στις εξεγερμένες περιοχές της Ελλάδας να αποκοπούν από το κέντρο διοικήσεως και εξάρτησής τους. Αντιλαμβάνεται κανείς σε ποια δυσχερή θέση βρέθηκαν οι επαρχίες αυτές κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων αλλά και μετά από αυτόν. Μακριά από το κέντρο διοίκησης και χωρίς επικοινωνία με αυτό, οι επαρχίες υποχρεώθηκαν να αντιμετωπίσουν πολλά και ποικίλα προβλήματα εκκλησιαστικής φύσης, τα οποία με την πάροδο του χρόνου συσσωρεύονταν. Το βασικότερο πρόβλημα ήταν αυτό των χειροτονιών, καθώς στη διάρκεια του αγώνα, με τον θάνατο πολλών αρχιερέων, ο αριθμός των χηρευουσών εκκλησιαστικών επαρχιών αυξήθηκε σημαντικά. Πολλά μοναστήρια και εκκλησίες είχαν καταστραφεί, οι απώλειες σε έμπυχο δυναμικό ήταν μεγάλες, η εκπαίδευση κληρικών και λαϊκών είχε παραμεληθεί και υπήρχε έλλειψη εκκλησιαστικών βιβλίων. Με την άφιξή του στην Ελλάδα, ο πρώτος Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας εργάστηκε για την επίλυση αυτών των προβλημάτων της Εκκλησίας. Ο πρόωρος όμως θάνατός του έθεσε τέρμα στην προσπάθειά του.

Κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ανήλικου Όθωνα, ο αντιβασιλέας και υπουργός των εκκλησιαστικών, Μάουρερ, εξέδωσε διατάγματα για την ίδρυση

αυτοκέφαλης εθνικής Εκκλησίας, χωρίς την έγκριση του Πατριάρχη. Η διοίκηση και η οργάνωση αυτής της εθνικής Εκκλησίας, με βάση τα προτεσταντικά βαυαρικά πρότυπα, συνεπαγόταν την υποταγή της Εκκλησίας στην κρατική εξουσία. Υπέρμαχος των ιδεών του Μάουρερ αναδείχθηκε ο σπουδαίος Έλληνας λόγιος κληρικός Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο οποίος υποστήριξε με σθένος την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδας με κάθε τρόπο. Στον αντίποδα, μια άλλη μεγάλη προσωπικότητα αυτής της περιόδου, ο ιερέας, ρήτορας και συγγραφέας, Κωνσταντίνος Οικονόμος, πολέμησε με τον λόγο και την πένα του τον χωρισμό της Εκκλησίας της Ελλάδας από το Πατριαρχείο. Το διάταγμα υπογράφηκε τελικά στις 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833 από Σύνοδο 22 ιεραρχών και η ελλαδική Εκκλησία αποκόπηκε πραξικοπηματικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Για τα επόμενα χρόνια, και μέχρι το 1850, οι σχέσεις της Εκκλησίας της Ελλάδας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως θα διακοπούν.

Η ίδρυση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας

Η ίδρυση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας δε διεξήχθη ομαλά, καθώς έγινε χωρίς την προηγούμενη συναίνεση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν –μέχρι την Επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του τότε μικρού Ελληνικού Βασιλείου– οι εκκλησιαστικές επαρχίες που τη συγκρότησαν. Αλλά και η αρχική οργάνωσή της στηρίχθηκε σε βάσεις ξένες προς τους κανόνες και τις παραδόσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Βέβαια, δεν είναι ούτε ορθό ούτε ωφέλιμο να αποτελεί η Εκκλησία «κράτος

εν κράτει»· αλλά το ίδιο δεν είναι σωστό και ωφέλιμο να εξουσιάζει το Κράτος τον ιδιαίτερο αυτόν πνευματικό οργανισμό που είναι η Εκκλησία ή να εξαφανίζει την αυτοτέλεια και την αυτενέργειά της στον κύκλο της πνευματικής δράσης της.

Μεταγραφή από: Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου,
Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος (1920)

Η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας της Ελλάδας και Οικουμενικού Πατριαρχείου θα πραγματοποιηθεί μετά από συντονισμένες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης και με τις δύο πλευρές. Το 1850, το Πατριαρχείο εξέδωσε Συνοδικό Τόμο, με τον οποίο ανακήρυσσε την Εκκλησία της Ελλάδας ως αυτοκέφαλη και καθόριζε το διοικητικό της πλαίσιο σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Τόμος Συνοδικός (1850)

[...] ώρίσαμεν τῆ δυνάμει τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, διὰ τοῦ παρόντος ΣΥΝΟΔΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ, ἵνα ἡ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, Ἀρχηγὸν ἔχουσα καὶ κεφαλὴν, ὡς καὶ πᾶσα ἡ Καθολικὴ καὶ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, τὸν Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκῆ, συνισταμένην ἐξ Ἀρχιερέων, προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεία τῆς χειροτονίας, Πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιρὸν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ διοικοῦσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς

θείους καὶ ἱερούς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτοις καθισταμένην διὰ τοῦ παρόντος Συνοδικοῦ Τόμου τὴν Ἱερὰν ἐν Ἑλλάδι Σύνοδον, ἐπιγιγνώσκομεν αὐτήν, καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν, καὶ πάσι τοῖς ἀπανταχοῦ εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις τέκνοις τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισυνιστῶμεν ὡς τοιαύτην τοῦ λοιποῦ ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μνημονεύεσθαι τῷ ὀνόματι «Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»· δαψιλεύομεν δὲ αὐτῇ καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ πάντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ ἀνωτάτῃ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα...

Το παράθεμα στο: Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης,
Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Ἀυτοκεφάλου
τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας (1850)

Ο κίνδυνος του εθνοφυλετισμού και η συνοδική του καταδίκη (1872)

Ἡ αἵρεση τοῦ Ἐθνοφυλετισμοῦ

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ 19ος αἰώνας ἀποτελέσῃε τὴν ἀρχὴν γιὰ μίαν σειράν γεγονότων, ἐπαναστάσεων καὶ ἀνταγωνισμῶν στὴν Βαλκανικὴ Χερσόνησο. Ἐτσι ἔχουμε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ τὴν δημιουργία τοῦ πρώτου ἐλλαδικοῦ κράτους, ἐνῶ στὴν συνέχεια ἔχουμε τὴν δημιουργία τῶν υπολοίπων κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως τῆς Ρουμανίας, τῆς Σερβίας, τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ἀλβανίας. Ἡ «ἐθνικὴ ἰδεολογία» κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ ευρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ δημιουργεῖ καὶ στὴν βαλκανικὴ

εθνικές ομάδες. Οι εθνικές επαναστάσεις δημιουργούν εθνικά κέντρα: Βελιγράδι, Αθήνα, Σόφια, Βουκουρέστι. Η διάσπαση του Ορθοδόξου Γένους, της Ρωμιοσύνης είναι πλέον γεγονός.

Αυτή η διαίρεση του Μιλέτ των Ρουμ, έφερε το Ιερό Κέντρο, το οποίο είχε την ευθύνη της ποιμαντορίας και ενότητας των Ρωμιών μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε δύσκολη θέση. Το Πατριαρχείο που πάντοτε είχε υπερεθνικό χαρακτήρα έβλεπε το ποίμνιο του χωρισμένο και αντιμαχόμενο. Ο Εθνοφυλετισμός, ο οποίος δημιούργησε πολλά προβλήματα εντός των λαών της Βαλκανικής, έκανε το Πατριαρχείο να τον καταδικάσει ως εχθρό της ενότητας και της ειρήνης της Εκκλησίας.

Αρχιμ. Ιωακείμ Οικονομικός,
Η αίρεση του Εθνοφυλετισμού

Η συνοδική απόρριψη του εκκλησιαστικού φυλετισμού

Στη χριστιανική Εκκλησία, η οποία είναι κοινωνία πνευματική, προορισμένη από τον αρχηγό και θεμελιωτή της να συμπεριλάβει όλα τα έθνη σε μία αδελφότητα με τον Χριστό, ο φυλετισμός είναι κάτι ξένο και τελείως αδιανόητο. Και πράγματι, ο φυλετισμός, δηλαδή η συγκρότηση ξεχωριστών φυλετικών Εκκλησιών στον ίδιο τόπο, οι οποίες αποδέχονται όλους όσοι ανήκουν στο ίδιο φύλο (έθνος) ενώ όλους όσοι δεν ανήκουν στο ίδιο φύλο τους αποκλείουν, και οι οποίες διοικούνται μόνο από ποιμένες του ίδιου έθνους, όπως αξιώνουν τώρα οι οπαδοί του φυλετισμού, αυτό είναι κάτι τελείως ανήκου-

στο και πρωτοφανές.

Όχι μόνο στην Ορθόδοξη Εκκλησία αλλά ακόμη και σε αυτές τις αιρετικές ή σχισματικές κοινωνίες δε συνέβη ποτέ να συνυπάρχουν πιστοί του ίδιου δόγματος και να είναι χωρισμένοι ο ένας από τον άλλο σε ανεξάρτητες φυλετικές εκκλησίες στην ίδια ενορία, στην ίδια πόλη ή χώρα. Ο φυλετισμός βρίσκεται σε αντίφαση και διαμάχη με το πνεύμα του Ευαγγελίου του Χριστού και ποτέ η Εκκλησία του Χριστού δεν πρόκειται να τον αποδεχθεί και να τον υιοθετήσει.

Από τα πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου (1872), ΜΑΝΣΙ τ. 45, 475 εξ.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο σήμερα: μαρτυρία και ενότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο

Μετά τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο (381 μ.Χ.) η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης απέκτησε το κύρος του «πρώτου θρόνου» ανάμεσα στις άλλες Εκκλησίες της Ανατολής. Ο εξαιρετικά σημαντικός ρόλος της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας προσέδωσε αίγλη και στην Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, ο επίσκοπος της οποίας ονομάστηκε, ήδη από τον 4ο μ.Χ. αιώνα, «Αρχιεπίσκοπος», δηλαδή «πρώτος εκ των επισκόπων». Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος (451 μ.Χ.) με ορισμένους κανόνες της αναγνώρισε στην Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης τα πρεσβεία τιμής έναντι των άλλων Εκκλησιών και τον ρόλο της ως εγγυητή της ενότητάς της. Γι' αυτό και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αποκαλείται «Οικουμενικό».

Ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη σύγχρονη Ορθοδοξία

Αν σήμερα το Πατριαρχείο δίνει το ζωντανό «παρών» του σε ολόκληρο το διορθόδοξο και διαχριστιανικό χώρο· αν έχει βαρύνοντα λόγο σε κάθε παρουσιαζόμενη περίπτωση που απαιτεί την παρουσία του, τη διατύπωση της γνώμης του, την προσφορά των καλών του υπηρεσιών, την παρέμβαση ή τη διαιτησία του και τις καταλλακτικές του πρωτοβουλίες· αν, μετά τις κοσμογονικές ανακατατάξεις στην Ευρώπη και την εμφάνιση νέων ιδεών και νέων προβληματισμών, προωθεί δικές του πρωτοβουλίες σε χώρους ηθικο-κοινωνικούς, από την ειρήνη που στηρίζει, τις φυλετικές διακρίσεις και διαμάχες που καταδικάζει, την συναλληλία που διακηρύττει και προωθεί, έως την ακεραιότητα της δημιουργίας και τη διάσωση του περιβάλλοντος που πρωτόβουλα δρομολογεί· αν παρακολουθεί τις διεργασίες της Ενωμένης Ευρώπης και προάγει θετικά με κάθε μέσο την εξυπηρέτηση των πνευματικών και υλικών αναγκών του ευρωπαϊκού ομογενούς ορθοδόξου ποιμνίου του· αν, λοιπόν, όλα αυτά καταγράφονται στο ενεργητικό του σαν πνευματικές ευθύνες και μέριμνα του κατά βάση πνευματικού θεσμού που είναι το Πατριαρχείο, όλα αυτά αποτελούν την πιο φυσική δικαίωση του ιστορικού και αδιαμφισβήτητα πνευματικού του χαρακτήρα, ενός χαρακτήρα για τον οποίον είναι υπερήφανο στο βαθμό που αποβαίνει θεσμός επωφελής υπέρ του συνόλου.

Αυτή είναι η προσφορά του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσα στη σημερινή διάρθρωση των πραγμάτων. Μια προσφορά διακονίας, προς οικοδομήν και προς ειρηνική συνύπαρξη με όλους και για όλους. Μια προ-

σφορά για την Ορθοδοξία, της οποίας είναι η πρωτό-
θρονη Εκκλησία. Μια προσφορά για τον χριστιανισμό
και για κάθε θρησκευόμενο άνθρωπο, χωρίς διάκριση
εθνική, φυλετική, θρησκευτική, γλωσσική, ιδεολογική
κ.λ.π. Μια προσφορά, τέλος, για την ανθρωπότητα, της
οποίας θέλει και επιδιώκει την ευταξία, την πρόοδο, την
ευτυχία, την ολοκλήρωση.

Μητροπολίτης Εφέσου Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης,
Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και οι Οικουμενικοί
Πατριάρχες από τη Συνθήκη της Λωζάννης
έως σήμερα, Γενεύη 1996

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

- ✦ Δημιουργία χάρτη όπου σημειώνονται οι μητρο-
πόλεις που αποτελούν την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της
Ελλάδας.
- ✦ Καρέκλα αφήγησης: Ένας πιστός αφηγείται μια
μέρα μετά την Άλωση της Πόλης.
- ✦ Δημιουργήστε ένα κείμενο με βάση τις λέξεις «κοι-
νότητα» και «εκκλησία» στην Οθωμανική αυτοκρατο-
ρία.
- ✦ Συζητήστε σε ομάδες τον ρόλο του σχολείου,
όπως τον όριζε ο πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός και συ-
γκρίνετέ το με την εμπειρία σας σήμερα.
- ✦ Μελετήστε τις δύο περιπτώσεις των νεομαρτύρων
του αγίου Μιχαήλ και της αγίας Κυράννας. Ποια
είναι τα κοινά σημεία που τους κατατάσσουν στους
νεομάρτυρες;

- ✦ Συζήτηση στρογγυλής τράπεζας με θέμα: «δημοτικά τραγούδια και θρησκευτική και κοινωνική ζωή».
- ✦ Έρευνα: Η ημιαυτόνομη Εκκλησία της Κρήτης και το εκκλησιαστικό καθεστώς των μητροπόλεων της Δωδεκανήσου.
- ✦ Έρευνα: Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες σήμερα και η σχέση τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.
- ✦ Η παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδας σε Διεθνείς Οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών).

ΠΗΓΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[Όλα τα μεταφρασμένα βιβλικά παραθέματα προέρχονται από τον ιστότοπο της Αμερικανικής Βιβλικής Εταιρείας, πηγή: el.bibles.org]

- ✿ Παναγιωτόπουλος, Οι σκληροί καιροί, Οι εκδόσεις των Φίλων 1972
- ✿ Ε. Μακρή-Μπότσαρη, Σύγχρονα προβλήματα εφήβων (2008), ΕΚΠΑ-ΑΣΠΑΙΤΕ, Αθήνα, από το διαδίκτυο
- ✿ Ε.Π. Παπανούτσος, Πρακτική Φιλοσοφία, Νόηση 2008
- ✿ «Το πηγάδι της γραφής» - Τένεδος (1991), Στίχοι Θεωδωρής Γκόνης Μουσική, Ερμηνεία: Νίκος Ξυδάκης
- ✿ Το αληθινό παραμύθι της βίας, Ευγένιος Τριβιζάς, <http://www.tovima.gr/vimagazino/views/article/?aid=452910>
- ✿ Γιώργος Ιωάννου, Τα παρατσούκλια, Η Σαρκοφάγος, Κέδρος 1992
- ✿ Οι τραμπούκοι της ζωής μου, Στάθης Τσαγκαρουσιάνος, <http://www.lifo.gr/team/tsagar/56445>
- ✿ Μάνος Χατζιδάκις, Σκέψεις και παρατηρήσεις για το αναζωογονημένο φαινόμενο του νεοναζισμού
- ✿ Ίρβιν Γιάλομ, Η μάνα και το νόημα της ζωής, Άγρα 2007
- ✿ Σάββας Αγουρίδης, Η ιστορική διάσταση του Filioque, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=135091>

- ✦ Δημήτριος Β. Γόνης, Πώς φθάσαμε στο θρησκευτικό σχίσμα, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=132847>
- ✦ G. Ostrogorsky, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, Τόμος Β΄, Πατάκης (2012)
- ✦ Acta et scripta [...] de controversio ecclesiae Graecae et Latinae [...], έκδ. C. Will, Λειψία-Marburg (1861)
- ✦ Patrologia Orientalis 17, 337 και 338. (Νεοελληνική απόδοση, «Εκκλησία, η νέα πορεία», Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, 2003 σ. 185)
- ✦ Γουλιέλμος της Τύρου, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum - Select Documents of European History, έκδ. Laffan, Νέα Υόρκη 1929
- ✦ Γοδοφρείδος Βιλλεαρδουίνος, Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, μτφ. Γ. Αντύπας, Αθήνα 1985
- ✦ Β. Κρεμμυδάς - Φ. Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος, Γνώση 1985
- ✦ Edwin Pears, Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, μετάφραση: Ιωσήφ Κασσετιάν – Χριστίνα Κασσετιάν, Στοχαστής 2005
- ✦ Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Ελλάδας, τόμος VIII, σ. 15
- ✦ Από ομιλία του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα (Μάιος 2001)
- ✦ Θόδωρος Καρζής, Η γυναίκα στο μεσαίωνα, Φιλιππότης 1989

- ✿ **Henry Charles Lea, A History of the Inquisition of the Middle Ages, Volume I, σσ. 411 – 414, μτφ. Λάσκαρης Ιατρόπουλος**
- ✿ **Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος, Β΄, α΄, (1968) Αθήνα, σ. 38 (Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Γ΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., 1998, σ. 27)**
- ✿ **Philip Benedict, The Saint Bartholomew's massacres in the provinces, The Historical Journal, 21, 2 Cambridge University Press 1978, pp. 205-225, μτφ. Λάσκαρης Ιατρόπουλος**
- ✿ **Edward Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, τόμος Α΄, σσ. 152-153**
- ✿ **Διακήρυξη του Ουεστμίνστερ (1647), κεφ. 3, άρθρο 3, 5 και 7, μτφ. Λάσκαρης Ιατρόπουλος**
- ✿ **G. I. Williamson, The Westminster Confession of Faith: For Study Classes, P & R Publishing (2003) Phillipsburg, New Jersey**
- ✿ **Max Weber, Η προτεσταντική Ηθική και το πνεύμα του Καπιταλισμού, Gutenberg 2006**
- ✿ **Η αλήθεια ελευθερώσει υμάς, Olivier Clement, Ακρίτας, σ.248**
- ✿ **Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος, εφημερίδα Μακεδονία 6/5/2007**
- ✿ **Πασκάλ Μπρυκνέρ, άρθρο στην ιταλική εφημερίδα Il Sole 24 ore, αναδημοσίευση εφημερίδα Ελευθεροτυπία 06/07/2008**

- ✦ Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, Η αγάπη «έξω βάλλει τον φόβο», <http://www.vimaorthodoxias.gr/>
- ✦ Λευκή κορδέλα -Μαύρη εκπαίδευση Από συνέντευξη του σκηνοθέτη Μίχαελ Χάνεκε στον Observer
- ✦ Πηνελόπη Δέλτα, Η ζωή του Χριστού, <https://el.wikisource.org>
- ✦ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, Ισλάμ, Θρησκευολογική επισκόπησις, Αθήνα 1985
- ✦ Γρηγόριος Δ. Ζιάκας, Το Ισλάμ ως θρησκεία, <http://www.ecclesia.gr>
- ✦ 3000 χρόνια πόνου για τους Ντάλιτ, <http://www.europarl.europa.eu>
- ✦ Ομιλία του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ προς τους αντιπροσώπους Χριστιανικών Εκκλησιών, Εκκλησιαστικών Κοινοτήτων και Παγκόσμιων Θρησκειών, στη Βασιλική του Αγ. Φραγκίσκου (27 Οκτωβρίου 1986) Πηγή: <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/>, μτφ. Λάσκαρης Ιατρόπουλος
- ✦ Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία. επιμ. John Keast, μτφ. Ναυσικά Χαραλαμπίδου Άγγελος Βαλλιανάτος. επιμ. ελλ. έκδοσης: Άγγελος Βαλλιανάτος, Συμβούλιο της Ευρώπης (2007)
- ✦ Στήβεν Ράνσιμαν, Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, τ. Β΄, εκδόσεις Μπεργαδή σ. 339
- ✦ Της Αγιά Σοφιάς, Δημοτικό

- ✦ Τσάμικος – «Της γης το χρυσάφι», Στίχοι: Νίκος Γκάτσος, Μουσική: Μάνος Χατζιδάκις
- ✦ Απόστολος Βακαλόπουλος, Ιστορία Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1965
- ✦ Κωνσταντίνος Γαρίσης, «Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του», Εισαγωγή, σχόλια, κριτική έκδοση του έργου του «Πίστις», Ο Θεσβίτης 2002, μεταγραφή στα νέα ελληνικά Λάσκαρης Ιατρόπουλος
- ✦ Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον (α΄ έκδοση 1794)
- ✦ Κωνσταντίνος Αθ. Οικονόμου, Ο Άγιος Νεομάρτυς Μιχαήλ Πακνανάς ο Κηπουρός, http://aktines.blogspot.gr/2016/06/blog-post_226.html
- ✦ Η εύρεση των λειψάνων της Αγίας Κυράννης της Οσσαίας, <http://www.Amen.gr>
- ✦ Παναγιώτης Υφαντής, «Το κύμα των εξισλαμισμών και οι εκδοχές της παθητικής αντίστασης: Νεομάρτυρες και κρυπτοχριστιανοί», Ιστορία της Ορθοδοξίας, τ. 5, Αθήνα 2008
- ✦ Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Ο Χατζή Χαλίλ Εφέντης και η ηθική αυτοθυσία του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄, από την εκπομπή «Αρχονταρίκι», ΕΤ1/2001, απομαγνητοφώνηση Λάσκαρης Ιατρόπουλος
- ✦ Διονύσιος Σολωμός, Ο Ύμνος εις την Έλευθερίαν, [στροφές 133-138]
- ✦ Η Εκκλησία διδάσκαλος των υπόδουλων,

- Στ. Καραχάλιας, Π. Μπράττη, Δ. Πασσάκος, Γ. Φίλιας, Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. <http://ebooks.edu.gr>
- ✿ Αρχιμ. Δοσίθεος Κανέλλος, Βίος και Μαρτύριον του Αγίου Ιερομάρτυρος Κοσμά του Αιτωλού, Οι Άγιοί μας, Ι. Μ. Τατάρνης Ευρυτανίας, έκδοσις γ΄, σ.123 εξ.
  - ✿ Ιωάννης Β. Μενούνος, Κοσμά του Αιτωλού διδαχές και βιογραφία, Ακρίτας, Αθήνα (2002). σσ. 142, 117 εξ.
  - ✿ Βίος Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη, <http://www.saint.gr>
  - ✿ Αδαμάντιος Κοραής, *Mémoire sur d'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Paris 1803, μτφ. Λάσκαρης Ιατρόπουλος
  - ✿ Το ανακάλημα της Κωνσταντινουπόλεως, Δημοτικό
  - ✿ Δημοτικό τραγούδι για τη Μεγάλη Παρασκευή από τη Μέσα Μάνη
  - ✿ Κάλαντα του Λαζάρου
  - ✿ Δημοτικό τραγούδι από την Κάλυμνο
  - ✿ Δημοτικό τραγούδι από τη Σκύρο
  - ✿ Γαμήλιο τραγούδι από το Πωγώνι της Ηπείρου
  - ✿ Δημοτικό τραγούδι από την Πελοπόννησο
  - ✿ Νανούρισμα από τα Μαστιχοχώρια Χίου
  - ✿ Κ. Αμπελιώτης, Κ. Αποστολόπουλος, Ε. Γεωργιτογιάννη, Μ. Γιαννακούλια, Ε. Κροκίδη, Σ. Προβατάρη, Ά. Σαΐτη, Οικιακή Οικονομία Β΄ Γυμνασίου, 1. ΟΙΚΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, 1.4 Η ελληνική λαϊκή τέχνη.

- ✦ **Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος (1920)**
- ✦ **Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, Η ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου της εν Ελλάδι Εκκλησίας (1850), Αθήνα 1983**
- ✦ **Αρχιμ. Ιωακείμ Οικονομικός, Η αίρεση του Εθνοφυλετισμού, <http://www.amen.gr>**
- ✦ **Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως (1872), ΜΑΝΣΙ τ.45, 475 εξ.**
- ✦ **Μητροπολίτης Εφέσου Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και οι Οικουμενικοί Πατριάρχες από τη Συνθήκη της Λωζάννης έως σήμερα, Γενεύη 1996**

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

- σ. 104 Γάτες, Ναταλία Γκοντσάροβα, ελαιογραφία, 1913, Μουσείο Solomon R. Guggenheim
- σ. 106 Κάιν και Άβελ, Μαρκ Σαγκάλ, λιθογραφία, 1960
- σ. 107, Οικογένεια δίπλα στη θάλασσα, Πάμπλο Πικάσο, 1903
- σ. 108 Μπούρμα, φωτ. Steve McCurry, Pagan. 2010
- σ. 109 Παιδί στο δρόμο, Ιωάννης Μαστερόπουλος, 2014
- σ. 110 instruction manual for life (Εγχειρίδιο Οδηγιών για τη Ζωή), QualiaSoup. 2012
- σ. 112 One Human Family, Food for All, σκηνοθεσία Denizcan Yuzgul, 2014
- σ. 114 Ο πατριάρχης Φώτιος, από τη χρονογραφία του Ιωάννη Σκυλίτζη, Νότιος Ιταλία (Παλέρμο), γύρω στα 1150-75, τέμπρα σε περγαμηνή, 235 φύλλα, Μαδρίτη Εθνική Βιβλιοθήκη
- σ. 115 Σταυροφόροι, Τοιχογραφία, 12ος αι., Παρεκκλήσι των Ναϊτών, Γαλλία
- σ. 115 Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204, μινιατούρα, 15ος αι.
- σ. 116 Η είσοδος των Σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη, Ευγένιος Ντελακρουά 1840, Μουσείο του Λούβρου
- σ. 117 Όταν η λογική κοιμάται γεννιούνται τέρατα, Φρανσίσκο Γκόγια, Μουσείο του Πράδο, Μαδρίτη

- σ. 118** Καύση τριών υποτιθέμενων μαγισσών, 1585, Johann Jakob Wick, Ελβετία
- σ. 119** Ο άγιος Δομίνικος προεδρεύει στην τελετή θανάτωση στην πυρά, Pedro Berruguete, περ. 1496, Μουσείο Πράδο, Μαδρίτη
- σ. 119** Μαρτίνος Λούθηρος, Lucas Cranach the Elder, ελαιογραφία, 1528
- σ. 120** Η Σύνοδος του Τρέντο, το 1545, Nicolo Dorigati, 1711, Museo Diocesano Tridentino, Τρέντο, Ιταλία
- σ. 121** Ο πρωτομάρτυρας Στέφανος, Έλενα Τσερκάσοβα
- σ. 122** Πρόσφυγες στην Κροατία, φωτ. Sebastião Salgado, 1994
- σ. 122** Ο άγγελος αναγγέλλει στις Μυροφόρες την Ανάσταση του Χριστού, Έλενα Τσερκάσοβα
- σ. 124** Κοράνιο του 18ου αιώνα
- σ. 125** Ντάλιτ, Ινδία, φωτ. Steve McCurry, 1996
- σ. 126** Mumbai, Ινδία, φωτ. Steve McCurry
- σ. 126** Κόκκινο αγόρι, Γιορτή των χρωμάτων, Βομβάη, Ινδία, φωτ. Steve McCurry, 1996
- σ. 127** Ο καλός ποιμένας, Daniel Bonnell, 2003
- σ. 128** Ενώνοντας τα χέρια για την ειρήνη, Hanna Varghese
- σ. 129** Πόλεμος- Έρωτας-Μνήμη-Φυλακή-Θλίψη, Μπάμπης Πυλαρινός, 2008

- σ. 130** Σημείο Ελευθερίας (λεπτομέρεια), Χρήστος Μποκόρος, 2012
- σ. 132** Θρηνητικό συναξάρι Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Κόντογλου Φώτης, 1949
- σ. 133** Παναγία η Κεριώτισσα, Χρήστος Μποκόρος, 2013
- σ. 134** Ο Διγενής Ακρίτας, Σπύρος Βασιλείου, ξυλογραφία
- σ. 137** Άγιος νεομάρτυς Μιχαήλ ο Πακνανάς
- σ. 139** Η αγία νεομάρτυς Κυράννα
- σ. 140** Ο Άγιος νεομάρτυρας Κωνσταντίνος ο Υδραίος, Ράλλης Κοψίδης
- σ. 140** Ο ήρωας Αθανάσιος Διάκος το 1821, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος, 1930
- σ. 141** Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος
- σ. 142** Το μαρτύριο του αγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης, Αντώνιος Φίκος
- σ. 143** Ιερέας με τον μαθητή του, Μαργαρίτης Φίλιππος, 19ος αι., Μουσείο Μπενάκη
- σ. 144** Ο άγιος Κοσμάς ο νέος μάρτυρας, φορητή εικόνα (τεχνουργήθηκε εν ζωή) 1767, Ιερός ναός αγίου Νικόλαου Ζίτσας
- σ. 146** Ο Ευγένιος Βούλγαρης ή Βούλγαρις (1716 - 1806)

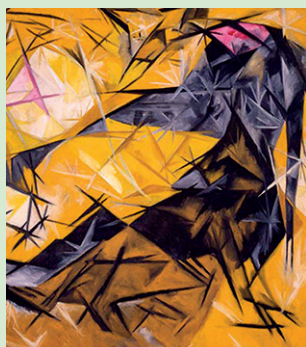
- σ. 147** Λυράρης, φωτ. Κωνσταντίνος Μάνος
- σ. 148** Ο Επιτάφιος θρήνος, Κέντημα, 1599, Μουσείο Μπενάκη
- σ. 148** Αγιασώτισες Χορεύοντες εις την Καρύνην, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος
- σ. 149** Ελληνικός γάμος στην Αθήνα, 1825, Louis Dupre (1789-1837), Μουσείο Μπενάκη
- σ. 149** Αρματωλοί και κλέφτες, Φώτης Κόντογλου, 1948, Δημαρχείο Αθηνών
- σ. 149** Λίμνιος Κεχαγιάς, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος, 1930
- σ. 150** Γυναίκα από την Αταλάντη, Γιάννης Τσαρούχης, 1962, ιδιωτική συλλογή
- σ. 155** Έξοδος, Χρήστος Μποκόρος, ζωγραφισμένο με χρώματα λαδιού σε πανί και ξύλο, 2005

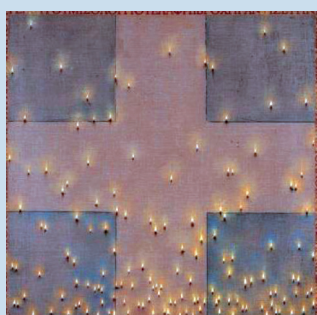

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

5. Διάσπαση και αντιπαλότητα στις θρησκείες

6. Ορθοδοξία και Νέος Ελληνισμός

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.